

**ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI**

**MUHAMMED B. AHMED EL-MISRÎ'NİN
“ZÜBDETÜ’T-TEFÂSÎR” ADLI ESERİ VE
TEFSİRDEKİ METODU**

Yüksek Lisans Tezi

Emine DOĞAN

Danışman:

Yrd. Doç. Dr. Mustafa KARA

Samsun, 2016

ONDOKUZ MAYIS ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
TEMEL İSLÂM BİLİMLERİ ANABİLİM DALI

**MUHAMMED B. AHMED EL-MISRÎ'NİN
“ZÜBDETÜ'T-TEFÂSİR” ADLI ESERİ VE
TEFSİRDEKİ METODU**

Yüksek Lisans Tezi

Emine DOĞAN

Danışman:
Yrd. Doç. Dr. Mustafa KARA

Samsun, 2016

KABUL VE ONAY

Emine DOĞAN tarafından hazırlanan *Muhammed b. Ahmed el-Mısri'nin "Zübdetü't-Tefâsîr" Adlı Eseri ve Tefsirdeki Metodu* başlıklı bu çalışma,/...../..... tarihinde yapılan savunma sınavı sonucunda oy birliği/oy çokluğuyla başarılı bulunarak jürimiz tarafından kabul edilmiştir.

Başkan:

Üye:

Üye:

Yukarıdaki imzaların adı geçen öğretim üyelerine ait olduğunu onaylarım.

...../...../.....

BİLİMSEL ETİK BİLDİRİMİ

Hazırladığım Yüksek Lisans tezinde, proje aşamasından sonuçlanmasına kadarki süreçte bilimsel etiğe ve akademik kurallara özenle riayet ettiğimi, tez içindeki tüm bilgileri bilimsel ahlâk ve gelenek çerçevesinde elde ettiğimi, tez yazım kurallarına uygun olarak hazırladığım bu çalışmamda doğrudan veya dolaylı olarak yaptığım her alıntıya kaynak gösterdiğimi ve yararlandığım eserlerin kaynakçada gösterilenlerden oluştuğunu taahhüt ederim.

24/06/2016

Emine DOĞAN

ÖZET

MUHAMMED B. AHMED EL-MISRÎ'NİN "ZÜBDETÜ'T-TEFÂSÎR" ADLI ESERİ
VE TEFSİRDEKİ METODU

Emine DOĞAN

Ondokuz Mayıs Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü

Temel İslâm Bilimleri Anabilim Dalı, Yüksek Lisans, Ağustos/2016

Danışman: Yrd. Doç. Dr. Mustafa KARA

Kur'ân-ı Kerîm'i anlamak için nüzûlünden bu zamana dek binlerce elyazması eser te'lif edilmiştir. "Zübdetü't-Tefâsîr" adlı eser de bunlardan biridir. Bu eser Hekimoğlu Ali Paşa kataloğunda "el-Mûlahhâs", Süleymâniye Kütüphanesi fiş kataloglarında ise "Zübdetü't-Tefâsîr" adıyla yer almaktadır. Eser, hayatı hakkında herhangi bir bilgi edinemediğimiz Muhammed b. Ahmed el-Mısırî tarafından kaleme alınmıştır.

Bu eser tam bir tefsir olup okunaklı bir yazı formatına sahiptir. Müellif, zaman zaman âyetleri bölümler halinde tefsir etmiş; bazen de kelime kelime izah yapmıştır. Âyetler hakkında da herhangi bir yorumda bulunmamış, sadece onlarla alakalı görüşlere yer vermiştir. Bunları yaparken Hz. Peygamber (s)'den hadisler, sahabe ve tabîinden de rivâyetler aktararak eserini zenginleştirmiştir. Aynı zamanda âyetlerde geçen konularla ilgili fikhî hükümler noktasında açıklamalarda bulunmuştur.

Çalışmanın birinci bölümünde müellifin yaşadığı dönem ilmî, siyâsî, dînî ve coğrâfî açıdan incelenmiştir. Bu tahlil, o dönemin şartlarının eser üzerinde bir etkisinin olup olmadığını görmek açısından faydalı olacaktır. İkinci bölümde müellifin yararlandığı kaynaklar ele alınmıştır. Son bölümde ise müellifin söz konusu eseri, rivâyet ve dirâyet ekolleri açısından incelenerek eserde takip edilen metot ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bu eser, farklı alanlarla ilgili birçok faydalı bilgi içeren bir tefsir olmasına rağmen kendisine has bir metotla ortaya konulmamıştır. Kendisinden önce yazılmış tefsirlerden oldukça yararlanan ve benzer bir metotla kaleme alınan muhtasar bir tefsir olarak nitelendirilebilir.

Anahtar Sözcükler: Kur'ân, Tefsir, Muhammed b. Ahmed el-Mısırî, Zübdetü't-Tefâsîr, Rivâyet Metodu, Dirâyet Metodu.

ABSTRACT

THE WORK IN THE NAME OF "ZÜBDETÜ'T-TEFÂSÎR" BY MUHAMMED B.
AHMED AL-MISRÎ AND THE METHOD IN THE COMMENTARY

Emine DOGAN

Ondokuz Mayıs University, Institute of Social Sciences

Department of Basic İslâmic Science, M. A., August/2016

Supervizor: Asst. Prof. Mustafa KARA

Thousands of manuscript books have been written about to understand the Quran, after it was sent to human being. Zübdetü't-Tefâsîr is one of these works. This work has its place in Hekimoğlu Ali's catalogue with the name of al-Mülâhîs, and in the catalogues of Süleymâniye Library with the name of "Zübdetü't-Tefâsîr". It was written by Muhammed b. Ahmed al-Misrî, whose life we couldn't find any information.

This work of our author is a complete interpretation with a legible calligraphy. He sometimes interpreted the verses of the Quran in parts, and sometimes made explanations word by word. He didn't make any comments about the verses, but he only placed some views related to them. While doing this he enriched his work by including the hadiths (sayings) of our Prophet Hz. Mohammed and hearsays from his companions and their followers. At the same time, he made explanations about Islamic canonical jurisprudences related to subjects stated in the verses of the Quran.

At the first part of this study, a research about the scientific, political, religious and geographical characteristics of the era when our author lived was made. This will be useful in discovering whether the conditions of the era had an effect on the work or not. At the second part the resources the author made use of were discussed. At the last part, this work of our author was discussed in terms of hearsays and discernment and his method was tried to be revealed.

Although this work contains a lot of useful information in various fields, he did not use an original method in his book. Thus, it can be said that this book was written by benefiting from earlier commentaries, was used similar methods as a withholding.

Key Words: Quran, Commentary, Muhammed b. Ahmed al-Misrî, Zübdetü't-Tefâsîr, Hearsays Method, Discernment Method.

ÖNSÖZ

İnsanoğlu dünyaya Yüce Allah'ın rızasını kazanma, emirlerini yapma ve yasaklarından kaçınma amacıyla gönderilmiştir. Yüce Allah, bu noktada insana yardımcı olması için Kur'ân-ı Kerîm'i indirmiştir. Nitekim yüce kitabın birçok yerinde Kur'ân'ın insanlığa hidayet ve yol gösterici olarak gönderilmiş olduğu zikredilmektedir. İnsanların ise onu doğru bir şekilde anlayıp hayatlarına tatbik etmeleri gerekmektedir. Zaten Kur'ân'ın ilk emri de Âlak sûresi'nin ilk âyeti olan “Oku” emridir. Kur'ân-ı Kerîm, ancak okunduğu ve anlaşılmaya çalışıldığı müddetçe insanlar için yol gösterici ve hidayet kaynağı görevini gerçekleştirmiş olur.

İnsanoğlu yaratıcısından gelen bu mesajı anlamak uğruna boş durmamış, asırlar boyu birçok ilmî faaliyetlerde bulunmuş ve sayısız eserler ortaya koymuştur. Kur'ân'ın nâzil olduğu dönemden itibaren nice tefsirler yazılmış ve okuyucuların hizmetine sunulmuştur. Zamanla Kur'ân alanında yapılan çalışmalar daha sağlam ve kapsamlı zemine oturtulmuştur. Kur'ân merkezli çeşitli ilim dalları ortaya çıkmıştır. Bu ilim dallarının en önemli kaynağı tabii ki Kur'ân'dır. Kur'ân'ı açıklamak için birçok eser yazılmış, bunların bir kısmı bilimsel araştırmalara konu olmuş, bir kısmı ise henüz incelenmemiştir.

Bu çalışmadaki amacımız, gün yüzüne çıkmamış eserlerden birisi olan Muhammed b. Ahmed el-Mısırî'nin kaleme aldığı “Zübdetü't-Tefâsîr” adlı eseri inceleyerek araştırmacıların ve okuyucuların hizmetine sunmak ve Kur'ân'ı anlama ve anlatma çabalarına katkı sağlamaktır.

Araştırmamıza rağmen müellif Muhammed b. Ahmed el-Mısırî'nin hayatı hakkında herhangi bir bilgiye rastlayamadık. Araştırma esnasında isim ve nisbe benzerliği olan müellif ismine rastladıysak da ölüm tarihlerini ve eser adlarını karşılaştırdığımızda bunun sadece benzerlikten ibaret olduğunu tespit ettik. Müellif ile ilgili bilgilerimiz ölüm tarihinden ibarettir. Eserinde kendisiyle ilgili bir bilgi vermemiş olması ve kendisinden bahsetmemesi bizi mütevâzi bir kişiliğe sahip olduğu kanaatine götürmüştür.

Çalışmamız giriş, üç ana bölüm ve sonuçtan oluşmaktadır. Giriş kısmında araştırmanın adı, problem durumu, amacı, önemi, kapsam ve sınırlılıkları ile yöntem ve teknikler üzerinde durulmuştur.

Birinci bölümde müellif Muhammed el-Mısırî'nin ölüm tarihi ve nisbesinden yola çıkılarak yaşamış olduğu dönemin coğrafi, siyasi, ilmi ve dini durumu üzerinde durulmuştur. İkinci bölümde tefsirin yazma nüshası tanıtılmış ve faydalanılan başlıca kaynaklar, sahabe ve tâbiîn müfessirleri ile filolojik izahlarına yer verdiği âlimler ve görüşleri incelenmiştir. Üçüncü bölümde ise, tefsirin rivâyet ve dirâyet yönünden özellikleri tahlil edilerek müellifin tefsirinde izlediği metodu belirlenmeye gayret edilmiştir. Aynı zamanda eserde gözüme çarpan ve diğer ilimlerle alakalı olan yorumlar da tespit edilmeye çalışılmıştır. Sonuç kısmında ise çalışma boyunca elde edilen bilgiler değerlendirilmiştir.

Bu tez çalışmamızda ana materyal olarak tefsirin Süleymâniye Kütüphanesi Hekimoğlu Ali Paşa kataloğu 145 numarada kayıtlı 393 varaktan oluşan nüshası esas alınmıştır. Ancak, eseri incelerken varakların sayımında yanlışlık olduğu ve eserin 391 varaktan meydana geldiği tespit edilmiştir.

Müellif eserinde her kelimeyi açıklamak yerine bazen âyet bazen de cümle şeklinde yorumda bulunmuş, birçok hadis rivâyetine yer vermiş, özellikle kıraat farklılıklarına çokça değinmiştir. Bu çalışmamızda âyetlerin meallerini verirken Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından hazırlanan "Kur'ân Yolu" meâlinden faydalandık. Aynı zamanda konuyla ilgili zikredilen hadislerin kaynaklarına da yer verdik.

Son olarak araştırmanın hazırlanmasında yardımlarını esirgemeyen danışman hocam Yrd. Doç. Dr. Mustafa KARA başta olmak üzere, Prof. Dr. İshak Yazıcı'ya, Prof. Dr. Mehmet Okuyan'a, Yrd. Doç. Dr. Murat Yıldız'a ve tüm hocalarıma şükranlarımı arz ederim. Ayrıca araştırma sürecinde bana destek olan arkadaşlarıma ve aileme de teşekkürü bir borç bilirim.

Emine DOĞAN

Samsun- 2016

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	iii
ABSTRACT	iv
ÖNSÖZ.....	v
İÇİNDEKİLER	vii
KISALTMALAR	x
GİRİŞ	1
1. Araştırmanın Konusu	1
2. Problem Durumu	1
3. Araştırmanın Amacı	2
4. Araştırmanın Önemi	2
5. Araştırmanın Kapsamı	2
6. Yöntem Ve Teknikler	3

BİRİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED B. AHMED EL-MISRÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEMİN GENEL DURUMU

1.1. Coğrafi, Siyasi, Dînî ve İlmî Durum	4
1.1.1. Coğrafi Durum	4
1.1.2. Siyasi Durum	5
1.1.3. Dînî Durum	6
1.1.4. İlmî Durum	8

İKİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED B. AHMED EL-MISRÎ'NİN “ZÜBDETÜ'T- TEFÂSÎR” ADLI ESERİNİN KAYNAKLARI

2.1. Tefsirin Yazma Nüshası ve Tanıtımı	10
2.2. “Zübdetü't-Tefâsîr” Adlı Eserin Başlıca Kaynakları	12
2.2.1. Sahabe Müfessirleri	12
2.2.1.1. Abdullâh b. Abbâs (ö. 68/687-88)	12
2.2.1.2. Abdullâh b. Mes'ûd (ö. 32/652)	16
2.2.1.3. Ali b. Ebî Tâlib (ö. 40/661)	18
2.2.2. Tabiûn Müfessirleri	20
2.2.2.1. Sa'îd b. Cübeyr (ö. 95/713)	20
2.2.2.2. Mücâhid b. Cebr (ö. 103-104/721-722)	22
2.2.2.3. Hasan el-Basrî (ö. 110/728)	23
2.2.2.4. Katâde b. Diâme (ö. 117 /735)	25

2.2.3. Lügat Ve Dil Âlimleri	27
2.2.3.1. Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ (ö. 210/825).....	27
2.2.3.2. Ebû İshâk ez-Zeccâc (ö. 310/922).....	28
2.2.4. Diğer Müfessirler	29
2.2.4.1. Ebû Muhammed b. Mes'ûd el-Begâvî (ö. 516/1122)	29
2.2.4.2. İbn Atiyye el-Endelûsî (ö. 546/1151).....	32
2.2.4.3. Ebû Abdillâh el-Kurtûbî (ö. 671/1273).....	33
2.2.4.4. Kâdî Beydâvî (ö. 685/1286).....	36

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MUHAMMED B. AHMED EL-MISRÎ'NİN TEFSİRDEKİ METODU

3.1. Rivâyet Yönünden Tahlili	39
3.1.1. Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri.....	41
3.1.2. Kur'ân'ın Sünnetle Tefsiri	44
3.1.3. Kur'ân'ın Sahabe Sözleriyle Tefsiri.....	48
3.1.4. Kur'ân'ın Tâbiûn Sözleriyle Tefsiri.....	53
3.2. Dirâyet Yönünden Tahlili	55
3.2.1. Ulûmu'l-Kur'ân Açısından Tahlili.....	57
3.2.1.1. Kıraat Meselesine Yaklaşımı	57
3.2.1.1.1. Kıraat İmâmıların Okuyuşlarına Değinişmesi	60
3.2.1.1.2. Mana Farklılığını Belirtmesi	61
3.2.1.2. Vahye Dair Bilgi Vermesi.....	63
3.2.1.3. Mekkî ve Medenî Konularına Yer Vermesi.....	65
3.2.1.4. Nüzûl Sebeplerini Belirtme Yöntemi.....	69
3.2.1.5. Nâsih-Mensûh Meselesine Yaklaşımı	73
3.2.1.5.1. Kur'ân ve Sünnet'te Neshin Varlığı Meselesine Yaklaşımı	74
3.2.1.5.2. Nesh Çeşitleriyle İlgili Örnekler Vermesi.....	77
3.2.1.6. Muhkem-Müteşâbih Konusuna Değinişmesi	78
3.2.1.7. Hurûf-u Mukatta'a'yı Tefsir Etme Metodu.....	82
3.2.1.8. Mübhemâtü'l-Kur'ân'ı Tayin Etmesi	86
3.2.1.9. Kasasü'l-Kur'ân'a Yer Vermesi	88
3.2.1.9.1. Neseb Konusuna Değinişmesi	93
3.2.1.10. Aksâmu'l-Kur'ân'a Yer Vermesi.....	94
3.2.1.11. Fedâilü'l-Kur'ân ve's-Süver ile İlgili Rivâyetlere Yer Vermesi	97
3.2.1.12. Kur'ân'daki Hitaplara Yer Vermesi	99
3.2.1.13. Âyetler Arası Uyum ve Mukabele	102
3.2.1.14. Kur'ân'daki Tekrarlar.....	104
3.3. Çeşitli İlimler Açısından Tahlili.....	105
3.3.1. Fıkıh	105
3.3.2. Siyer	109
3.3.3. Kelâm	112
3.3.4. Lügat ve Dil.....	114
3.3.4.1. Kelimenin Kökünü ve Anlamını Beyan Etmesi.....	115
3.3.4.2. Kavramları Açıklaması	117

3.3.4.3. Şiirle İstişhâd.....	118
3.3.5. Sarf ve Nahiv.....	120
3.3.6. Muhtelif Konular.....	122
SONUÇ.....	125
KAYNAKÇA	128
ÖZGEÇMİŞ.....	132

KISALTMALAR

AÜİFD	: Atatürk Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi
b.	: Bin, İbn
bkz.	: Bakınız
c.	: Cilt
çev.	: Çeviren
DEÜİF	: Dokuz Eylül Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi
DİA	: Diyânet İslâm Ansiklopedisi
DİB	: Diyânet İşleri Başkanlığı
H	: Hicrî
h. no	: Hadis numarası
H.	: Hazreti
İA	: İslâm Ansiklopedisi
M	: Milâdî
MEB	: Millî Eğitim Bakanlığı
MÜİFV	: Marmara Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Vakfı
OMÜİFD	: Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlâhiyat Fakültesi Dergisi
ö.	: Ölüm Tarihi
s.	: Sayfa
ss.	: Sayfadan sayfaya
sy.	: Sayı
(s)	: Sallallahü Aleyhi Ve Sellem
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
thk.	: Tahkik eden
ty.	: Basım tarihi yok
vr.	: Varak
y.y.	: Yayın yeri yok

GİRİŞ

1. Araştırmanın Konusu

Araştırma, Müfessir Muhammed b. Ahmed el-Mısırî'nin hayatını, kaleme aldığı "Zübdetü't-Tefâsîr" adlı eserini ve tefsirdeki metodunu konu edinmektedir.

2. Problem Durumu

Kur'ân-ı Kerîm insanların hidâyetini amaç edinmiş, Yüce Allah'ın emir ve yasaklarından, helal ve haramlarından oluşan, dünya ve âhiret mutluluğunu sağlama noktasında yol gösterici mû'cîz bir kelâmdır. Bu kelâm, insanları düşünme ve araştırmaya sevk ederek kâinatta kendisini tasdik eden birçok delil ve örnekler sunmuş, yaratılış ve evrenle alakalı bilimsel veriler ortaya koymuştur. Bu kapsamda Kur'ân-ı Kerîm, nüzûlünden bu yana sayısız araştırmalara konu olmuştur. Özellikle Kur'ân'ı yorumlamak amacıyla binlerce eser te'lif edilmiştir. Te'lif edilen bu eserlerin bir kısmı incelenerek gün yüzüne çıkartılmış, hâlâ önemli bir kısmı ise kütüphanelerin tozlu raflarında keşfedilmeyi beklemektedir.

Büyük emek verilerek kaleme alınan el yazması eserlerin gün yüzüne çıkartılmamış olması, verilen emeğin ve ortaya konan eserin zayî olması açısından son derece üzücü bir durumdur. Nitekim Tefsir alanında önemli kabul edilebilecek birçok elyazması eser incelenmemiştir. İfade edilen bu problem durumu neticesinde kaynak taraması yaptık ve muhtasar Tefsir niteliğindeki "Zübdetü't-Tefâsîr" adlı eseri inceleyerek araştırmacıların istifâdesine sunmayı uygun gördük. Te'vil ve Tefsir çalışmalarının sağlam bir zemine oturması, bu tür eserlerin incelenip gün yüzüne çıkartılmasını gerekli kılmaktadır. Bu amaçla araştırmamızda; Muhammed b. Ahmed el-Mısırî'nin yaşadığı dönemin şartları nasıldı?, "Zübdetü't-Tefâsîr" adlı eserde nâsih ve mensûh konularına nasıl yaklaşılmaktadır?, Muhammed b. Ahmed el-Mısırî'nin muhkem

ve müteşâbih konularına yaklaşımı nasıldır?, Hz. Peygamber (s.) ve sahabenin âyetler hakkında yaptıkları açıklamalara değinilmiş midir? gibi sorular cevaplandırılmaya çalışılacaktır.

3. Araştırmanın Amacı

Kur'ân'ın anlam açısından çok boyutlu bir içeriğe sahip oluşu, onu yorumlama isteğinin her dönemde canlı kalmasını sağlamaktadır. Bu amaç doğrultusunda kaleme alınmış birçok elyazması eser mevcuttur. Bunlardan bir kısmı çalışma konusu olmuşken bir kısmı ise hâlâ incelenmeyi beklemektedir. Muhammed b. Ahmed el-Mısırî'nin "Zübdetü't-Tefâsir" adlı çalışması da bunlardan biridir. Büyük emek verilerek te'lif edilen ve muhtasar bir tefsir niteliğinde olan bu eseri inceleyip araştırmacıların istifadesine sunmanın, tefsir alanındaki kaynak zenginliğine vurgu yapmak açısından son derece önemli olduğu kabul edilmelidir. Bu amaçla çalışmamızda, müellifin yaşadığı dönemi ve eserini tanıtmakla beraber, onun ilmî derinliğini ve bu bilgi düzeyinin Tefsir ilmine olan katkısını araştırmayı amaç edindik.

4. Araştırmanın Önemi

Yüce Allah'ın hidâyet kaynağı olarak insanlara gönderdiği Kur'ân-ı Kerîm'i anlama ve anlatma çabası doğrultusunda günümüze kadar İslâm kültürüne ait geniş bir veritabanı oluşmuştur. Çoğunlukla elyazması eserlerden oluşan bu literatür, araştırmacılara zengin bir çalışma alanı sunarken onların Tefsir alanında geniş bir perspektife sahip olmalarını da sağlamaktadır. Bu noktada birçok eser, ilim ehlinin istifadesine sunulmayı beklemektedir. Bu elyazması eserlerin incelenmesi, eseri te'lif ederken verilen emeğin göz ardı edilmemesi, kütüphanenin tozlu raflarında bekleyen eserlerin gün yüzüne çıkartılması ve kaynak zenginliğine dikkat çekmek açısından önem arz etmektedir.

5. Araştırmanın Kapsamı

Araştırmamız tüm tefsirleri değil, Muhammed b. Ahmed el-Mısırî'nin "Zübdetü't-Tefâsir" adlı eserini kapsamaktadır. Söz konusu eseri incelerken hayatı hakkında herhangi bir bilgiye ulaşamayışımız araştırmanın kapsamının daralmasına yol açmıştır.

6. Yöntem Ve Teknikler

Araştırmamızda literatür taraması yöntemi kullanılmıştır. Çalışmanın birinci bölümünde müellifin yaşadığı dönem ve mekânla ilgili, ikinci bölümde de rivâyet ve dirâyet tefsirlerinin özellikleriyle alakalı literatür taraması yapılmıştır. Daha sonra âyetlerin açıklamalarıyla ilgili müfessirin sunduğu görüşler değerlendirilerek bir disiplin halinde ortaya konmuştur.

Muhammed b. Ahmed el-Mısrî'nin Kur'ân anlayışı, âyetleri yorumlama tekniği ve müfessîr yönünü ortaya koyabilmek amacı ile Kur'ân'ı Kur'ân, Sünnet, Sahabe ve Tâbiîn sözleriyle nasıl tefsir ettiğini inceledik. Bu sırada sözü edilen müfessîrin Nâsih-Mensûh, Muhkem-Müteşâbih, Aksâmu'l-Kur'ân, Mübhemâtü'l-Kur'ân, Kıssalar, Fedâilu'l-Kur'ân gibi önemli konulara yaklaşımını tahlil ettik. Bütün bunlardan hareketle Muhammed b. Ahmed el-Mısrî'nin müfessirlik yönünü ortaya koymaya çalıştık.

Başvurduğumuz temel kaynaklar şunlardır:

1. Bedrettin Muhammed b. Abdullâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Kâhire, 2006.
2. Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn*, y.y., 1976.
3. Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, Kahire, 1976.
4. Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Beyrut, 2006.
5. İsmâil Cerrahoğlu, *Tefsîr Tarihi*, Ankara, 1988.
6. İsmâil Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, Ankara, 2009.
7. Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi*, İstanbul, 2008.
8. Muhsin Demirci, *Tefsîr Tarihi*, İstanbul, 2008.
9. Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslam Tarihi*, İstanbul, 1989.
10. Ebû İsâ Muhammed b. İsâ et-Tirmizî, *es-Sünen*, Beyrut, 1996.
11. Buhârî, Muhammed b. İsmâil Ebû Abdillâh, *es-Sahîh*, Beyrût, t.y.

BİRİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED B. AHMED EL-MISRÎ'NİN YAŞADIĞI DÖNEMİN GENEL DURUMU

Muhammed b. Ahmed el-Mısırî, nisbesinde yer aldığı üzere Mısırlıdır. Hayatı hakkında ayrıntılı bir bilgi edinemediğimiz için ölüm tarihinden yola çıkarak 1517 ile 1617 yılları arasında yaşadığını düşünüp Mısır'ın o yıllardaki durumunu incelemeyi uygun gördük.

1.1. Coğrafi, Siyasi, Dînî ve İlmî Durum

1.1.1. Coğrafi Durum

Mısır, Kuzeydoğu Afrika'da yer alan, kuzeyden Akdeniz, doğudan Kızıldeniz'le kuşatılmış ve Sînâ Yarımadası ile Asya kıtasına taşan bir ülkedir.¹ Batıdan Libya, güneyden Sudan, kuzeydoğudan İsrail ile çevrili olan Mısır, fizikî coğrafyası açısından şu dört bölgeye ayrılır: 1) Nil vadisi ve deltası, 2) Doğu çölü (Arap çölü), 3) Batı çölü (Libya çölü), 4) Sînâ Yarımadası.²

Mısır, dünyanın zengin mâziye sahip ülkelerinden birisidir. Arkeolojik kazılara göre Mısır'ın bilinen ilk tarihi M.Ö. 5000 yıllarıyla başlar.³ Müslümanlar tarafından 639 yılının sonlarında fethedilmesinden bu yana Mısır, İslâm'ın siyâsî, dînî ve fikrî inkişaf merkezlerinden biri olmuş ve bu konumunu günümüze dek muhâfaza etmiştir.⁴

¹ Türkiye Gazetesi, *Yeni Rehber Ansiklopedisi*, İstanbul: İhlâs Gazetecilik, 1994, c. XIV, s. 111.

² Suna Doğaner, "Mısır", *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: Türkiye Diyânet Vakfı Yayınları, c. XXIX, 2004, s. 553.

³ Türkiye Gazetesi, *Yeni Rehber Ansiklopedisi*, c. XIV, s. 111.

⁴ Carl Heinrich Becker, "Mısır", *İslâm Ansiklopedisi (İA)*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yayınları, VIII, 1979, s. 218.

Afrika ve Asya arasında köprü, Avrupa ile Hindistan ve Uzakdoğu arasında deniz ulaşımında geçiş merkezi olan Mısır, tarih boyunca birçok istilâlara sahne olmuştur. Stratejik mevkiî onu Afrika Birliği, Arap Milliyetçiliği ve İslâm Dünyası gibi büyük meselelerde önemli nüfuza sahip kılmıştır. Ülke coğrafyası, tarihin en eski devirlerinden bu yana çeşitli milletlerin kaynaşması ile meydana gelen Mısırlıları dar bir havzada yaşamaya zorlayarak birlik ve beraberliğin kolayca meydana gelmesini sağlamıştır.⁵

1.1.2. Siyasi Durum

Mısır, İslâm fetihlerine yani 640 yılına kadar devasa iki imparatorluğun yani Bizans ve Roma'nın hâkimiyetinde kalmış;⁶ Hz. Ömer zamanında burasının fethedilmesiyle Müslümanların yönetimine geçmiştir. Halifelik döneminden sonra Abbâsiler, sonraki dönemde de Fâtımîler buraya hükmetmişlerdir. Fatımîler'in hükümranlığı yaklaşık 200 yıl sürmüş ve Mısır'da İslâmlaşma süreci başlamıştır.⁷ Fâtımîler'i Eyyûbiler, Eyyûbileri de Memlûkler takip etmiştir.⁸

Eyyûbiler'den sonra Türk asıllı Memlûk sultanlarınca yönetilen Mısır, 1517 tarihinden itibaren Osmanlı Devleti'nin vilâyeti olarak hidivlikle idare edilmiş; 1914 yılı sonuna kadar da Osmanlı'nın parçası olarak kalmıştır.⁹

Osmanlılar, Mısır'ı oniki sancak bölgesine ayırıp her birinin başına eski Memlûklerden kalan idarecileri geçirerek yönetmişlerdir.¹⁰ Böylelikle 1517 yılında Yavuz Sultan Selim'in düzenlediği seferle Osmanlı idaresine geçen Mısır'da beylerbeylik sistemi yürütülmüştür.¹¹ Yavuz Sultan Selim, öncelikle Memlûk ileri gelenlerinden yararlanmak istemiş; ancak Osmanlı düzenini kısa sürede kurmanın zor olduğunu görünce Mısır'ın eski teşkilâtını geliştirerek devam ettirmenin daha faydalı olacağına hükmetmiştir.

⁵ Türkiye Gazetesi, *Yeni Rehber Ansiklopedisi*, c. XIV, ss. 115-116.

⁶ İzzet Çıvgın, *Ortaçağ Tarihi*, Ankara: Maya Akademi, 2008, s. 557.

⁷ Çıvgın, *Ortaçağ Tarihi*, s. 571.

⁸ Çıvgın, *Ortaçağ Tarihi*, ss.111-112.

⁹ Hayati Ülkü, *İslâm Tarihi*, İstanbul: Çile Yay., 1979, ss. 698-700.

¹⁰ Philip K Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi*, Salih Tuğ (çev.), c. IV, İstanbul: Boğaziçi Yay., 1981, s. 1166.

¹¹ Seyyid Muhammed es-Seyyid, "Mısır", *DİA*, Ankara: TDV Yay., c. XXIX, 2004, ss. 563-567.

XVII. yüzyılın başlarına kadar Mısır yönetimi birçok beylerbeyi değiştirmiş, bazı beylerbeyi zamanında istikrar sağlarken, zaman zaman huzursuzluklar da yaşanmıştır. Bu bağlamda Mısır'ın Osmanlı idaresindeki dönemini üç safhaya ayırmak mümkündür: i) İstikrar dönemi (1525-1560), ii) Huzursuzluk dönemi (1561-1583), iii) İslah ve tanzim dönemi (1584-611).¹² Muhammed b. Ahmed el-Mısırî'nin de 1616 yılında öldüğünü göz önünde bulundurursak özellikle huzursuzluk ve ıslah-tanzim dönemlerinde yaşamış olduğunu varsayabiliriz.

İstikrar döneminde Mısır'ın başında Memlûk asıllı Hayır Bey vardı ve ülkeyi başarılı bir şekilde yönetmiştir.¹³ Onun vefatından sonra¹⁴ İstanbul'dan Mısır'a gönderilen paşalar, onun sürdürdüğü bu istikrarı devam ettirememişlerdir. Arapça'ya vakıf olmamaları ve bölgenin sosyal şartlarını bilememeleri, onların idareciliğine engel teşkil etmiştir. Bu sebeple de yönetimde kalmaları uzun süreli olmamıştır. Paşaların ve idari personelin sık sık değiştirilmesi, Mısır'da ve Mısır ordusu üzerinde huzursuzluk baş göstermesine neden olmuştur.¹⁵

Bu karışıklıklardan sonra Mısır'da tekrar düzenin sağlanması geniş yetkilerle oraya gönderilen vezîr-i âzam Makbul İbrahîm Paşa sayesinde olmuştur.¹⁶ Mısır'da ortaya çıkan bu karışıklık döneminde halk fakirlik ve sefalet içerisinde bir hayat sürdürmüştür.¹⁷

1.1.3. Dînî Durum

Kaynaklarda¹⁸ önceki devirlerde Mısır'da Hristiyanlık yayginken, Araplar tarafından fethedilmesiyle İslâm dîninin yayılmaya başladığı görülmektedir.

Mısır'da eski yıllarda hüküm süren İhşîdîler ve Tulunîler, Mısır'ın dînî ve millî yapısıyla uyum arzetmemektedir.¹⁹ Bu sebeple bu iki Mısır hanedanı varlığını ancak 4.

¹² Seyyid, "Mısır", *DİA*, c. XXIX, s. 563.

¹³ Seyyid, "Mısır", *DİA*, c. XXIX, s. 563.

¹⁴ Seyyid, "Mısır", *DİA*, c. XXIX, s. 563.

¹⁵ Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi*, c. IV, ss. 1166-1167.

¹⁶ Seyyid, "Mısır", *DİA*, c. XXIX, s. 563.

¹⁷ Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi*, c. IV, s. 1167.

¹⁸ Mısır'ın tarihi için bkz. Carl Brockelmann, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi I*, Neşet Çağatay (çev.) Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1964, c. I, s. 288; Carl Heinrich Becker, "Mısır", *İA*, İstanbul: MEB Yay., c. VIII, 1979, s. 224.

¹⁹ Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi*, c. IV, s. 1004.

asra kadar sürdürebilmiştir.²⁰ Sonraki devirlerde yönetimi elinde bulunduran Fâtımîler devri, ülkede İslâm dînînin temellerinin atılması ve sağlamlaşması açısından yeni bir devrin açıldığı dönemdir.²¹

Fatımîler ve Memlûkler devri, dînî hayatın inkişafı uğrunda büyük çabaların sarf edildiği dönemdir. M 813'de İmâm Şâfi Mısır'a gelip öğrenciler yetiştirmeye başlayınca kadar Mâlikî mezhebi Mısır'da hüküm sürmüştür. O devirde medreseler çoğalmış, fıkıh ve tasavvuf bu devirde atılan temeller üzerine gelişme göstermiş ve her mezhebin kendine has medreseleri kurulmuştur. Daha sonra bunlar tek çatı altında toplanmıştır. Ayrıca Hanefî mezhebi Mısır'a girerek yavaş yavaş nüfuz sahibi olmaya başlamıştır.²²

Kaynaklardan anlaşıldığına göre, Mısır'da müellifin yaşadığı zamandan önceki devirlerde dînî hayatın yerleşmesi açısından sağlam temeller atılmıştır. Bu durum, müellifin yaşadığı dönem hakkında bizlere ipuçları vermektedir. Kabul edilebilir ki bireylerin ilim alanında yetişmeleri için gerek aile gerekse yetiştiği ortamın bunu desteklemesi ve alt yapısının da bu noktada hazır olması gerekir. 1500'lü yıllardan önce İslâm dînî o coğrafyada yer etmeseydi ve medreseler açılmamış olsaydı Muhammed b. Ahmed el-Mısırî'nin de aralarında olduğu pek çok âlimin yetişmesi ya engellenmiş ya da gecikmiş olacaktı.

Mısır'ın 1517 ile 1617 yılları arasındaki dînî durumunu irdelerken Osmanlıları ve Osmanlı padişahlarını da dînî açıdan incelememiz gerekir. Çünkü müellifin yaşadığı dönemde Mısır, Osmanlılara bağlı bir şehir hükmündeydi. Osmanlı padişahlarının dindarlıkları hal ve hareketlerinde de görülmektedir. Bu çerçevede şu faaliyetler örnek verilebilir: Yavuz Sultan Selim, Mısır seferinde İbn Arabî'ye duyduğu hürmetten ötürü türbesini tamir ettirmiş, onun adına câmî ve imâret yaptırmıştır.²³ Yine Mısır'da Osmanlı döneminde yaptırılmış pek çok câmî mevcuttur.²⁴ Yavuz Sultan Selim, Mısır'ı

²⁰ Becker, "Mısır", *İA*, c. VIII, s. 224.

²¹ Hitti, *Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi*, c. IV, s. 1004.

²² Becker, "Mısır", *İA*, c. VIII, ss. 238-239.

²³ Hakkı Dursun Yıldız, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul: Çağ Yay., 1989, c. XII, s. 421.

²⁴ Johannes Heindrik Kramers, "Mısır", *İA*, İstanbul: MEB Yay., c.VIII, 1979, s. 249.

fethettikten sonra onu Kölemen beylerine emanet etmiş ve halkın câmî, medrese, vakıf ve diğer hayır eserlerine dokunulmamasını emretmiştir.²⁵

Bütün bunlar göstermektedir ki Mısır'da müellifin yaşadığı dönemde zaten atılmış olan İslâm Dîni'nin temelleri, Osmanlı padişahları tarafından desteklenerek geliştirilmiş ve hoşgörünün hâkim olduğu bir ortam inşa edilmiştir.

Şunu da belirtmeliyiz ki 1516-1517'de Osmanlı egemenliği, Mekke ve Medine'yi kapsayan Hicaz bölgesi de dâhil olmak üzere bütün Ortadoğu'yu içine alacak şekilde genişlemiştir. Sultan, halife unvanını alarak kutsal toprakları koruma ve hac yolunun güvenliğini sağlama görevlerini yürütmüştür. Böylelikle Türkler İslâm dünyasının liderliğini üstlenmişlerdir. Bu doğrultuda Osmanlı toplumu Müslim ve gayri müslimden oluşan çeşitli milletleri içinde barındırmıştır. Padişahlar şeriata aykırı olmamak koşuluyla her grubu bir millet kabul edip onların inanç, dil ve aile ilişkilerine karışmadan yönetilmelerini sağlamışlardır.²⁶

1.1.4. İlmî Durum

Osmanlı Devleti'ne bağlı olarak hayatını devam ettiren Mısır'da kültürel hayat, Memlûk devrinin uzantısı olarak görülse de İstanbul merkezli bir ortam oluşmuştur. Mısır'ı yöneten beylerbeylerinin çoğunluğu Arapça bilmeyince âlim, mütefekkir ve edipleri Arapça te'lîfe özendirmemişlerdir. Yöneticilerin Türkçe eserlerle ilgilenmeleri, âlimleri de Türkçe ve Farsça eserler vermeye yönlendirmiştir. Bu sebeple çok sayıda Farsça, Türkçe kelime ve deyim Mısır lehçesine girmiştir. Ayrıca bu dönemde birçok tarihçi, edip, düşünür ve âlim yetişmiştir. Ancak yazdıkları eserler, sathî kalmış ve yerel olmakla eleştirilmiştir.²⁷

Mısır'ın İslâm âlemindeki üstünlüğü Osmanlı Devleti'ne geçmesinden sonra da devam etmiştir. Afrika kıtasının en büyük şehirlerinden olan Kâhire, Arap âleminin kültür merkezidir.²⁸ Kâhire'deki Ezher Câmî bu dönemde de çalışmalarını etkili biçimde sürdürmüştür. Nitekim el-Ezher, İslâm âleminin önemli merkezlerinden biri olarak

²⁵ Kramers, "Mısır", *İA*, c. VIII, s. 243.

²⁶ Kemal Karpat, *Osmanlıdan Günümüze Elitler ve Din*, Güneş Ayas (çev.), İstanbul: Timaş Yay., 2009, ss. 245-246.

²⁷ Seyyid, "Mısır", *DİA*, c. XXIX, s. 567.

²⁸ Türkiye Gazetesi, *Yeni Rehber Ansiklopedisi*, c. XIV, s. 116.

kabul edilmektedir. Devlet kademesi buraya büyük önem vermiş ve burada tâmiratlar yaptırmışlardır.²⁹ Ezher’de tefsir, hadis, fıkıh gibi dînî ilimlerin yanı sıra dînî olmayan ilimler sahasında da çalışmalar yapılmış ve eserler telif edilmiştir.³⁰

Muhammed el-Mısırî’nin yaşadığı bu dönemde yetişen âlim ve tarihçilerden bazıları şunlardır:

- Nûreddin el-Halebî
- Şehâbeddin el-Hafâcî
- İbn Ebû’s-Sürûr el-Bekrî
- Abdurrahman el Cebertî³¹
- el-Nevevî’nin şârihi el-Ramlî
- el-Şarânî
- Abdulkâdir el-Bağdadî
- Ahmed el-Badavî³²

Mısır’da yetişen ve ulema sınıfından kabul edilen yüksek mevkilerdeki kişiler Osmanlı zamanında Mısır’dan geliyorlar, Türkiye’de ilimleriyle ilgili bir müddet vazife yaptıktan sonra tekrar ana vatanlarına geri dönüyorlardı.³³

Müellif el-Mısırî’nin yaşadığı dönemde Mısır’da çok fazla âlim yetişmemiş olmasına karşın kendisinden önceki devirlerde ilim dünyasında ün yapmış önemli âlimler söz konusudur. Kendisinden hemen önceki devirlerde Kurtubî, Suyûtî, Ebû Hayyân el-Endelûsî, İbn Teymiyye gibi önemli şahsiyetlerin aynı bölgede yetişmiş olması müellif el-Mısırî açısından kaçırılmaz bir fırsat olmuştur. Nitekim tefsirinde pek çok âlimin görüşüne yer verip atıfta bulunması, bu âlimlerin eserlerinden faydalandığını göstermektedir.

²⁹ Kramers, “Mısır”, *İA*, c. VIII, s. 249.

³⁰ Seyyid, “Mısır”, *DİA*, c. XXIX, s. 567.

³¹ Seyyid, “Mısır”, *DİA*, c. XXIX, s. 567.

³² Kramers, “Mısır”, *İA*, c. VIII, s. 249.

³³ Brockelmann, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi I*, s. 288.

İKİNCİ BÖLÜM

MUHAMMED B. AHMED EL-MİSRÎ'NİN “ZÜBDETÜ'T-TEFÂSÎR” ADLI ESERİNİN KAYNAKLARI

2.1. Tefsirin Yazma Nüshası ve Tanıtımı

"Zübdetü't-Tefâsîr" adlı eserin önsöz ve muhtevâsında müellifin herhangi bir şekilde ismi ve eserin adı geçmemektedir. Hatta müellif, eserin içinde kendisiyle alakalı bir bilgiye yer vermemiştir. Ancak vikâye varağı üzerinde müellifin adı Muhammed b. Ahmed el-Mısrî ve ölüm tarihi de H 1025/ M 1616 olarak belirtilmiştir. Eserin adı da yine bu vikâye varağı üzerindeki bilgiden elde edilmiştir.

Bu eser, Süleymâniye Kütüphanesi Hekimoğlu Ali Paşa kataloğunda 145 numarada kayıtlı tam bir tefsirdir. Mikro film cd numaralarına göre 393 varak olduğu anlaşılmaktadır. Ancak çalışma sırasında numaralandırmanın 370'den sonra yanlış yapıldığı bu nedenle de 391 varak olduğu, kütüphane kayıtlarında da 391 varak olarak kaydedildiği tarafımızca tespit edilmiştir.

Eser, 914,4 mm x 685,8 mm ebadında olup 39 satır halinde Arapça olarak yazılmış, mukavva ciltli bir tefsirdir. Eserde özellikle kıraat farkları, fikhî hükümler, nüzûl sebepleri ve tarihi olaylara önem verilmiş olup muhtasar bir tefsir niteliğindedir.

Müellif eserin giriş bölümünde kısaca eserini tanıtmış olup muhtasar olduğunu dile getirmiş, çeşitli tefsirlere dayanarak bir nebze Kur'ân'ın tefsirini ve âyetlerin te'vîlini içerdiğini söylemiştir.³⁴ Devamında da fasıllar halinde kısa açıklamalarda bulunmuştur.

el-Mısrî tefsirinde sûrelere başlarken âyet, kelime ve harf sayısını belirtmiş, Mekkî ya da Medenî olduğunu söylemiştir. Âyetleri tefsir ederken bazen cümle cümle

³⁴ Muhammed b. Ahmed el-Mısrî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, Süleymâniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa Kataloğu, nr 145, vr. 2a.

bazen de kelime kelime açıklama yapmış ve detaya kaçmadan tefsir etmiştir. Çok olmamakla birlikte diğer müfessirlerden alıntı yapmış, ancak görüşler arasında tercih yapmamıştır. Âyetleri kırmızı, açıklamalarını da siyah mürekkeple yazmıştır.

Yine "Giriş" bölümünde kırâat-ı aşereye göre kıraat farklarına işaret ettiğini, âyetlerin tam, hasen, kâfi ve kabîh olmak üzere dört vakıf noktasını gösterdiğini söylemiştir. Bunun yanında meşhur on kıraat âliminin isimlerini de zikretmiştir.³⁵

Müellifin giriş bölümünde zikrettiği fasıllar şunlardır:

- a) Kur'ân-ı Kerîm'in fazileti, onu öğretmen ve okumanın önemi, ilimsiz tefsir edenin cezalandırılacağı,³⁶
- b) Kur'ân-ı Kerîm'in tefsiri,³⁷
- c) Hz. Peygamber'in "Kur'ân yedi harf üzere inmiştir."³⁸ hadisinin manası,³⁹
- d) Kur'ân'ın cem edilmesi ve yazılması,⁴⁰
- e) Mushaf, kitap, Kur'ân, âyet, sûre, kelime ve harf'in anlamı,⁴¹
- f) Kur'ân'daki sûre, âyet, kelime ve harf sayısı,⁴²
- g) Kur'ân'ın tahkik, hadr ve tedvir şekilleriyle okunması,⁴³
- h) İstiâze,⁴⁴
- i) Kur'ân'ın harekelenmesi ve noktalanması.⁴⁵

Mısrî, Kur'ân'ı tefsir etmeye başlamadan önce besmeleyi açıklamayı da ihmal etmemiştir.⁴⁶

³⁵ Mısrî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 2a.

³⁶ Mısrî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 2b.

³⁷ Mısrî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 2b.

³⁸ Ebû İsa Muhammed b. İsa et-Tirmizî, *es-Sünen*, Beşşar Avvad Ma'rûf (thk.), Beyrût: Dâru'l Arabî'l İslâmî, 1996, "Kıraat", bab 9, h. no 2943.

³⁹ Mısrî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 2b.

⁴⁰ Mısrî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 3ab.

⁴¹ Mısrî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 4b-5a.

⁴² Mısrî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 4ab.

⁴³ Mısrî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 5a.

⁴⁴ Mısrî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 5a.

⁴⁵ Mısrî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 4ab.

⁴⁶ Besmele tefsîri için bkz. Mısrî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 6ab.

2.2. “Zübdetü’t-Tefâsîr” Adlı Eserin Başlıca Kaynakları

el-Mısırî, bu eseri kaleme alırken sahabe, tâbiîn ve çeşitli müfessirlerin görüşlerinden faydalanmıştır. Bunları kronolojik sırasına göre üç ayrı başlık altında inceledik. Lugat ve dil sahasında âlimlerin görüşüne çok az yer verse de onları da ayrı bir başlık altında zikrettik.

2.2.1. Sahabe Müfessirleri

Sahabenin meşhur olan müfessirleri Hz. Ebû Bekir, Hz. Ömer, Hz. Osman, Hz. Ali, İbn Mes’ûd, İbn Abbâs, Ubey b. Kâb, Zeyd b. Sâbit, Ebû Mûsâ el-Eşârî ve Abdullâh b. Zübeyr’dir.⁴⁷ el-Mısırî’nin sahabeden görüşüne yer verdiği müfessirler ise aşağıda ele alınmıştır. Bu müfessirleri ele alırken tefsirde otorite oluşlarına göre sıralama yaptık.

2.2.1. Abdullâh b. Abbâs (ö. 68/687–88)

Tam adı Abdullâh b. Abbâs b. Abdulmuttalip b. Hişam b. Abdimenaf el-Kureyşî el Hâşimî’dir. Hz. Muhammed (s)’in amcasının oğludur. Hicretten üç yıl önce dünyaya gelmiştir. Teyzesi Hz. Meymune, Hz. Peygamber (s)’in eşlerindendir.⁴⁸ Hz. Peygamber (s) vefat ettiğinde, 13 veya 15 yaşında olduğu söylenmektedir.⁴⁹ Annesi, Ümmü’l-Fazl Lübabe’dir ki o da Hz. Hatice’den hemen sonra müslüman olmuştur.⁵⁰

İbn Abbâs, Hz. Peygamber (s)’in mübarek nazarlarına ve dualarına mazhar olması hasebiyle kendisinde harikulâde bir isti’dâd ortaya çıkmış ve daha genç yaşında sahabe arasında ilim ve irfanıyla seçkin hale gelmiştir.⁵¹

İbn Abbâs, "Tercümânü’l-Kur’ân", "Sultânü’l-Müfessirîn" unvanlarına sahip olup zamanının en büyük âlimi ve müfessiri idi. Kendisinden 1660 hadis rivâyet

⁴⁷ Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, *el-İtkân fî Ulûmi’l-Kur’ân*, c. I, Beyrût: Dâru İbn Kesîr, 2006, s. 1227.

⁴⁸ Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, *et-Tefsîr ve’l-Müfessirûn*, c. I, y.y.: Dâru’l-Kütübi’l Hâdise, 1976, s. 65.

⁴⁹ Zehebî, *et-Tefsîr ve’l-Müfessirûn*, c. I, s. 65.

⁵⁰ Muhsin Demirci, *Tefsîr Tarihi*, İstanbul: MÜİFV Yay., 2008, s. 83.

⁵¹ Ömer Nasuhi Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi*, c. I, İstanbul: Ravza Yay., 2008, s. 241.

edilmiştir.⁵² O aynı zamanda hadis, fıkıh, meğâzî, tarih ve Arap edebiyatına vâkıf bir insandı.⁵³

Muhammed Hüseyin ez-Zehebî, İbn Abbâs'ın tefsirde bu üstün mertebeye sahip oluşuyla ilgili şu sebepleri saymaktadır:

- a) Hz. Muhammed'in İbn Abbâs için "Allah'ım ona te'vili öğret ve onu dinde anlayış sahibi kıl"⁵⁴ duası,
- b) Temyiz yaşından sonra Hz. Meymune'nin yeğeni olması nedeniyle daima Hz. Muhammed'in evinde bulunup⁵⁵ pek çok şeyi bizzat Hz. Peygamber (s)'den işitmesi,
- c) Hz. Peygamber (s)'in vefatından sonra ilimde önde olan sahabelerden âyetlerin teşrî tarihi ve esbâb-ı nüzûl ile ilgili konularda bilgi edinmesi,
- d) Arap dili ve edebiyatını iyi derecede bilmesi,
- e) Âyetleri tefsir etmede cüretkâr olmasıdır.⁵⁶

İbn Abbâs, yaratılış itibariyle siyasete meyilli olmadığı için siyâsî hâdiselere karışmamış, idarecilikle uğraşmamış, ancak İslâmî cihad ve seferlerde bulunmuştur. Yalnızca Hz. Ali'nin ricası üzerine kısa bir müddet Basra emirliği yapmıştır.⁵⁷

Kendisi daha çok ilim alanında ilerlemeyi tercih etmiştir. İlim yolunda bir irfân-ı umman olduğu için kendisine "el-Bahr", "Hibru'l-Ümme" nâmı verilmiştir. Hz. Ömer, müşkil bir fikhî mesele karşısında yalnızca İbn Abbâs'ı çağırır ve ona danışır.⁵⁸ Huzuruna gelen her âlim mutlaka ona hürmet gösterirdi. İbn Abbâs ilim meclislerinde, bir gün Kur'ân tefsiri, bir gün fikhî meseleler, bir gün meğâzi, bir gün Araplar arasındaki tarihî vak'alardan bahsederdi.⁵⁹

⁵² Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi*, c. I, s. 244.

⁵³ İsmâil Cerrahoğlu, *Tefsîr Tarihi*, Ankara: Diyânet İşleri Başkanlığı Yay., 1988, s. 104.

⁵⁴ Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail el-Buhârî, *Sahihu'l-Buhârî*, Mustafa Rayb el-Buğâ (thk.), Beyrût: Dâru İbn Kesîr, ty., "Vuzû", bab 10, h. no 143.

⁵⁵ Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi*, c. I, s. 245.

⁵⁶ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, c. I, ss. 67-68.

⁵⁷ Cerrahoğlu, *Tefsîr Tarihi*, c. I, s. 103.

⁵⁸ Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi*, c. I, s. 242.

⁵⁹ Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi*, c. I, s. 246.

İbn Abbâs, H 68 senesinde yetmiş yaşındayken Taif'te vefat etmiş⁶⁰ ve cenaze namazını Muhammed el Hanefîyye kıldırmasıdır.⁶¹

Müfessir Mısırî tefsirinde çoğunlukla İbn Abbâs'tan rivâyetlere ve görüşlere yer vermiştir.

İbn Abbâs'ın Tefsiriyle İlgili "Zübdetü't-Tefâsîr"de Geçen Bazı Örnekler:

Örnek 1:

(ربنا وابعث فيهم رسولا منهم يتلوا عليهم آياتك) ای مرسلاً واراد به محمداً صَلَّى اللهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قال ابن عباس كل الانبياء من بني اسرائيل الا عشرة نوح وهود وصالح وشعيب ولوط و ابراهيم واسماعيل واسحاق ويعقوب ومحمد صلوات الله عليهم اجمعين

“Ey bizim Hakîm Rabbimiz! Onların içinden öyle bir resul gönder ki kendilerine senin âyetlerini okusun.”⁶² Yani elçi (gönder) ve ondan kasıt Muhammed (s)'dir. İbn Abbâs dedi ki: İsrail soyundan olan peygamberlerin hepsi on tanedir: Nûh (s), Hûd (s), Salih (s), Şu'ayb (s), Lut (s), İbrâhîm (s), İsmâîl (s), İshâk (s), Yâkûb (s) ve Muhammed (s). Allah hepsine salât etsin.⁶³

Örnek 2:

(ولا تكتموا الشهادة ومن يكتمها فانه آثم قلبه والله بما تعملون عليم) قال ابن عباس اكبر الكبائر الاشرار بالله وشهادة الزور و كتم الشهادة حجة شرعية تظهر الحق ولا توجب في الاخبار بما علمه بلفظ حاص

“Bir de şahitliği, görüp bildiğinizi gizlemeyin! Bildiğini gizleyenin kalbi günahkâr olur. Allah her ne yaparsanız bilir.”⁶⁴ İbn Abbâs dedi ki: Günahların en büyüğü, Allah'a şirk koşmak ve yalancı şahitlik yani şahitliği gizlemektir. Şahitlik, gerçeği ortaya çıkaran şer'î bir delildir. Kişinin bildiği özel bir şeyi (sırrı) haber vermesi tarzındaki şahitlik ise şer'ân gerekli değildir.⁶⁵

⁶⁰ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, c. I, s. 60.

⁶¹ Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi*, c. I, s. 242.

⁶² Bakara 2/129.

⁶³ Mısırî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 26a.

⁶⁴ Bakara 2/283.

⁶⁵ Mısırî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 50b.

Örnek 3:

(واللذان يأتيانها منكم فاذوهما) عيروهما باللسان قال ابن عباس سبوهما

"Sizden iki kişi fuhuş yaparsa onlara eziyet edin."⁶⁶ Yani ikisini dil ile kınayın. İbn Abbâs dedi ki: Onlara lânet edin.⁶⁷

Örnek 4:

(يَوْمَ يَجْمَعُ اللَّهُ الرُّسُلَ فَيَقُولُ مَاذَا أُجِبْتُمْ قَالُوا لَا عِلْمَ لَنَا إِنَّكَ أَنْتَ عَلَّامُ الْغُيُوبِ) قال ابن عباس معناه لا علم لنا الا علمك انت اعلم به

"Gün gelecek, Allah peygamberleri bir araya toplayıp: 'Sizin tebliğleriniz ümmetleriniz tarafından nasıl karşılandı, nasıl bir cevap aldınız?' buyuracak. Onlar da 'Senin, her şeyi hakkıyla bilen ilminin yanında bizim bilgimiz yok. Zira gayblara vakıf olan yalnız sensin' diyecekler."⁶⁸ İbn Abbâs dedi ki: Bunun anlamı şudur: Bizim "Senin ilminden başka bilgimiz yoktur. Senin bize bildirdiğini ancak bilebiliriz."⁶⁹

Örnek 5:

اذ قال الله يا عيسى ابن مريم اذكر نعمتي عليك وعلى والدتك اذ ايدتك بروح القدس تكلم الناس في المهد وكهلا قال ابن عباس ارسله الله وهوابن ثلاثين سنة فمكث في رسالته ثلاثين شهراً ثم رفعه الله اليه

"Allah o gün buyuracak ki: "Îsâ! Hem senin, hem annenin üzerinizdeki nimetimi iyi düşün! Düşün ki: Ben seni ruhu'l-kudîsle desteklemiştim. Sen beşikte iken de yetişkin iken de insanlarla konuşmuştun."⁷⁰ İbn Abbâs dedi ki: Yüce Allah onu otuz yaşında peygamber olarak gönderdi ve peygamberliği boyunca otuz ay yaşadı. Sonra Allah onu katına yükseltti.⁷¹

⁶⁶ Nisâ' 4/16.

⁶⁷ Mîsrî, Zübdetü't-Tefâsîr, vr. 69b.

⁶⁸ Mâide 5/109.

⁶⁹ Mîsrî, Zübdetü't-Tefâsîr, vr. 98b.

⁷⁰ Mâide 5/110.

⁷¹ Mîsrî, Zübdetü't-Tefâsîr, vr. 98b. Konuyla ilgili diğer örnekler için bkz. vr. 15b, 21a, 27a, 34b, 41a, 61ab, 76b, 78b, 82b, 85a, 86a, 102a, 103b, 130a, 131a, 151a, 160a, 178b, 179b, 192b, 202a, 210b, 215a, 218a, 223a, 225a, 236b, 244a, 246b, 253b, 255b, 258ab, 261a, 263b, 265ab, 277a, 280b, 288a, 296a, 299b, 303b, 311a, 312a, 314b, 315b, 316b, 322a, 325a, 327a, 330b, 338b, 340b, 344b, 349a, 352a, 355a, 364b, 367ab, 373a, 378b, 383b, 387a.

2.2.2. Abdullâh b. Mes'ûd (ö. 32/652)

Abdullâh b. Mes'ud b. el-Haris b. Ğâfil b. Habîb el-Hezlî, ashâb-ı güzinin fukahasından olan büyük zatlardan biridir.⁷² Künyesi “Ebû 'Abdirrahmân”dır. Annesine nisbetle “İbn-i Ümmî 'Abd” de denilmektedir.⁷³

Mekke-i Mükەرreme’de doğmuş, daha genç yaşta İslâm’la şereflenmiş, Mekke’de Kureyşlilere karşı Kalem Sûresi’ni açıktan okuyarak onlara Kur’ân-ı Kerîm’in âyetlerini duyuran ilk kişi olmuştur.⁷⁴

Müslüman olduktan sonra Hz. Muhammed (s), onu yanına almış; Hz. Peygamber (s)’in hizmetinde bulunmuştur. Öyle ki Ebû Mûsâ el-Eşârî, onun ehli beyten biri olduğunu zannetmiştir.⁷⁵

İbn Mes'ûd Hz. Peygamber (s)’in daima yakınında bulunması nedeniyle Kur’ân, tefsir, kıraat, hadis ve fıkıh ilimlerinde şöhrete ulaşmıştır.⁷⁶ Aynı zamanda tefsirde İbn Abbâs’tan sonra sahabe arasında en çok rivâyette bulunan kişidir.⁷⁷ Hz. Peygamber (s)’in evine sık sık girip çıkması,⁷⁸ Hz. Peygamber (s)’e gelen vahyi günü gününe takip etmesi nedeniyle kendisi için özel bir mushaf yazan az sayıdaki sahabeden biridir.⁷⁹

İbn Mes'ûd; Habeş’e, sonra Medine’ye hicret etmiş, iki kıbleye de yönelerek namaz kılmış, Bedir, Uhud ve Hendek gazvelerine katılmış; Biatü’r-Rıdvân’a iştirak etmiş, Hz. Peygamber (s)’in vefatından sonra da Yermuk seferine katılmış, Bedir’de Ebû Cehil’i öldürmüş bir sahabedir.⁸⁰

İbn Mes'ûd, Hz. Ömer zamanında Kûfe şehrinde hem kadılık vazifesi yapmış hem de beytü’l-mal müessesesi kurulduktan sonra beytü’l-mal memurluğunu yürütmüştür. Bu vazifesini Hz. Osman zamanında da bir müddet devam ettirmiştir. Kûfe’de bulunduğu zamanda bir taraftan öğretmenlik vazifesini yürütmüş ve oradan

⁷² Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi*, c. I, s. 225.

⁷³ Cerrahoğlu, *Tefsîr Tarihi*, c. I, s. 90.

⁷⁴ Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi*, c. I, s. 225.

⁷⁵ Zehebî, *et-Tefsîr ve 'l-Müfessirûn*, c. I, s. 83.

⁷⁶ Cerrahoğlu, *Tefsîr Tarihi*, c. I, s. 90.

⁷⁷ Zehebî, *et-Tefsîr ve 'l-Müfessirûn*, c. I, s. 87.

⁷⁸ Cerrahoğlu, *Tefsîr Tarihi*, c. I, s. 91.

⁷⁹ Demirci, *Tefsîr Tarihi*, s. 86.

⁸⁰ Zehebî, *et-Tefsîr ve 'l-Müfessirûn*, c. I, ss. 83-84.

ayrılmadan önce tefsir, kıraat, hadis ve fıkıh medreselerinin temellerini de atmıştır. Ayrıca Irak tefsir medresesinin temellerini atan kişidir.⁸¹

İlimde bu kadar ilerlemiş olan bu sahabe, kendisi için şöyle demektedir: “Zâtından başka ilah olmayan Allah’a yemin ederim ki Allah’ın kitabından nâzil olan her âyetin nerede ve ne zaman nâzil olduğunu biliyorum. Eğer benden daha iyi bilen bir kimsenin varlığını haber alsam ve bineğim beni oraya götürse mutlaka oraya giderim.”⁸²

Yine Hz. Ömer’in, Hz. Peygamber’den şöyle duyduğu rivâyet edilmektedir: “Kur’ân’ı şu dört kişiden alınız: İbn Mes’ûd, Muaz b. Cebel, Ubeyy b. Ka’b, Sâlim mevlâ Ebî Huzeyfe.”⁸³

Esved, Temim b. Hazm, Hâris b. Kays, Ubeyd b. Kays, Alkame, Ubeyde b. Selmânî, Zeyd b. Vehb, Mesrûk, Ebû Abdurrahman es-Sülemî gibi isimler ondan ders alan şahsiyetlerden bazılarıdır.⁸⁴

Altmış yaşında, H 32 yılında Medine’de vefat etmiş olan İbn Mes’ûd, Bâki mezarlığına defnedilmiştir.⁸⁵

İbn Mes’ûd’un Tefsiriyle İlgili "Zübdetü't-Tefâsîr"de Geçen Bazı Örnekler:

Örnek 1:

(أَصْحَابُ الْجَنَّةِ يَوْمَئِذٍ خَيْرٌ مُسْتَقَرًّا وَأَحْسَنُ مَقِيلًا) قَالَ ابْنُ مَسْعُودٍ وَلَا يَنْتَصِفُ النَّهَارُ يَوْمَ الْقِيَامَةِ حَتَّى يَقْبَلَ أَهْلُ الْجَنَّةِ فِي الْجَنَّةِ وَأَهْلُ النَّارِ فِي النَّارِ

"Ama o gün cennetlikler, kalınacak yerlerin en iyisinde, dinlenme yerlerinin en güzelinde bulunacaklardır."⁸⁶ İbn Mes’ûd’a göre âhirette, daha gün yarısına varmadan cennet ehli cennette, cehennem ehli cehennemde kabul edilir.⁸⁷

⁸¹ Cerrahoğlu, *Tefsîr Tarihi*, c. I, ss. 92-94.

⁸² Suyûtî, *el-İtkân*, c. I, s. 27.

⁸³ Cerrahoğlu, *Tefsîr Tarihi*, c. I, s. 97.

⁸⁴ Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi*, c. I, s. 225.

⁸⁵ Cerrahoğlu, *Tefsîr Tarihi*, c. I, s. 93.

⁸⁶ Furkân 25/24.

⁸⁷ Mısırî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 251a.

Örnek 2:

(أَلَمْ يَأْتِكُمْ نَبُؤُا الَّذِينَ مِنْ قَبْلِكُمْ قَوْمُ نُوحٍ وَعَادٍ وَثَمُودُ وَالَّذِينَ مِنْ بَعْدِهِمْ لَا يَعْلَمُهُمْ إِلَّا اللَّهُ) المعنى الكثرتهم لا يحصى عددهم الا الله لما قرأ ابن مسعود هذه الآية قال كذب النسايون من بعد يعني ان النسايين يدعون علم الانساب و قد نفى تعالى علمها الا عنه

"Sizden önce gelip geçmiş ümmetlerin, Nûh, Âd ve Semûd halklarının ve onlardan sonra gelip de Allah'tan başkasının bütünüyle bilemeyeceği halkların başlarından geçen olaylardan haberdar olmadınız mı?"⁸⁸ Sayısını Allah'tan başkası bilemez. İbn Mes'ûd bu âyeti okuduğunda şöyle demiştir: Neseb ilmiyle uğraşanlar 'onlardan sonra gelen' ifadesi hakkında yalan söylediler. Zira neseb ilmiyle uğraşanlar, ilim sayesinde her şeyi bildiklerini iddia ettiler. Yüce Allah ise neseb ilmini bilebilmenin ancak kendisi sayesinde mümkün olabileceğini ifade buyurdu.⁸⁹

2.2.3. Ali b. Ebî Tâlib (ö. 40/661)

Ali b. Ebî Tâlib b. Abdi'l-Muttalib el-Kurayşî el-Hâşimî, Hz. Muhammed (s)'in amcasının oğludur. Hz. Peygamber (s), kızı Fatma yoluyla onu kendine yaklaştırmış ve zürriyeti Hz. Peygamber (s)'in yoluyla devam etmiştir. Annesi, Fatma binti Esed b. Hâşim'dir. Hulefâ-i Râşidîn'in dördüncüsü ve Benî Hâşim soyundan ilk halifedir. Hz. Ali, hicretten yaklaşık 22 yıl önce (M 600) dünyaya gelmiştir.⁹⁰ Künyesi Ebû'l Hüsey'n'dir. Aynı zamanda Ebû Turâb künyesiyle de anılmaktadır.⁹¹

Genç Müslümanların ilkidir ve Hz. Muhammed (s)'i tasdik ederek Medine'ye hicret etmiştir.⁹² Ensâr-Muhâcîr kardeşliği anlaşmasında Hz. Muhammed (s) onu kendisine kardeş olarak seçmiş ve hicretin ikinci yılının son ayında da onu kızıyla evlendirmiştir. Aynı zamanda Hz. Muhammed (s)'in vahiy kâtipliğini de yapan Hz. Ali; Uhud, Hendek, Bedir ve Hayber dâhil hemen hemen bütün gazve ve seriyyelere iştirak etmiş ve Hz. Peygamber (s)'in sancaktarlığını yapmıştır.

Hz. Peygamber (s), Hz. Ali için "Sen, dünya ve âhirette kardeşimsin." demiştir.⁹³

⁸⁸ İbrâhîm 14/9.

⁸⁹ Mısrî, *Zübdetü't-Tefsîr*, vr. 179b. Diğer örnekler için bkz. vr. 251a, 299b, 310a, 373a.

⁹⁰ Demirci, *Tefsîr Tarihi*, s. 88.

⁹¹ Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi*, c. I, s. 216.

⁹² Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, c. I, s. 88.

⁹³ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, c. I, s. 89.

Hız. Ali son derece beliğ, fâsih bir insandı. Arap dilinin ilk kurallarını koyan, bu nedenle de Kur'ân lisanına herkesten daha çok âşinâ olan Hız. Ali, böylelikle Kur'ân'a son derece vakıf olmuştu. Hatta bir gün cemaate hitaben şöyle demiştir: "Bana ne sorarsanız sorun size cevabını veririm. Allah'ın kitabından bana sorunuz. Vallahi bir âyet yoktur ki ben onun gece mi, gündüz mü, kırdı mı, dağda mı indiğini bilmeyeyim."⁹⁴

Hız. Peygamber (s)'den sonra Hız. Ali, bütün sahabenin en âlimi ve fâkihiydi. Kendisinde mükemmel bir ilim ve irfan mevcut olduğu için büyük bir ictihad gücüne sahipti; bu sebeple de Hız. Ebû Bekir ve Hız. Ömer gibi önemli şahsiyetler, fikhî ve ilmi meselelerde onunla müzâkere ederler ve onun ilminden faydalanırlardı.⁹⁵

Ömrü İslâm'a hizmetle geçen bu kutlu sahabe, H 40 yılında Abdurrahman b. Mülcem tarafından zehirli bir hançerle öldürülmüştür.⁹⁶

Hız. Ali'nin Tefsiriyle İlgili "Zübdetü't-Tefâsîr"de Geçen Bazı Örnekler:

Örnek 1:

(و نزعنا ما في صدورهم من غلّ تجري من تحتها الأنهار) وقال علي ايضاً اني لأرجو ان اكون انا وعثمان وطلحة والزبير من الذين قال لهم الله عز وجل ونزعنا ما في صدورهم من غلّ

"İçlerinde kin kabilinden ne varsa hepsini söküp çıkarırız, önlerinden ırmaklar akar."⁹⁷ Hız. Ali demiştir ki: "Allah'ın içlerinde kin kabilinden ne varsa söküp çıkarırız." âyetinden kastedilenlerin Osman, Talha, Zübeyir ve ben olacağımızı umuyorum.⁹⁸

Örnek 2:

(وَلَا تَكُونُوا كَالَّذِينَ نَسُوا اللَّهَ فَأَنْسَاهُمْ أَنْفُسَهُمْ أُولَئِكَ هُمُ الْفَاسِقُونَ) وقد قال علي بن ابي طالب رضي الله عنه اعرف نفسك تعرف ربك

"Sakin şunlar gibi olmayın. Onlar Allah'ı unuttukları için, Allah da kendi öz canlarını kendilerine unutturdu. (Fayda ve zararlarını dahi bilmiyorlar.) İşte yoldan

⁹⁴ Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi*, c. I, ss. 220-221.

⁹⁵ Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi*, c. I, s. 222.

⁹⁶ Demirci, *Tefsîr Tarihi*, s. 88.

⁹⁷ A'râf 7/43.

⁹⁸ Mısırî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 116a.

*çıkanlar bunlardır.*⁹⁹ Ali b. Ebî Tâlip konu ile ilgili şöyle demiştir: Sen nefsini iyi tanı ki Rabbini de marifetle bilesin!¹⁰⁰

2.2.2. Tabiûn Müfessirleri

Muhammed el-Mısrî, âyetleri tefsir ederken tâbiûnden olan âlimlerin görüşlerine çokca yer vermiştir. Onun en çok faydalandığı isimler Mücâhid b. Cebr, Hasan el-Basrî, Katâde b. Diâme ve Sa'id b. Cübeyr'dir.

2.2.2.1. Sa'id b. Cübeyr (ö. 95/713)

Sa'id b. Cübeyr b. Hişâm el-Esedî el-Vâlî aslen Habeşlidir. Künyesi “Ebû Abdullâh” veya “Ebû Muhammed”dir. Tabiûn’ın büyüklerindendir.¹⁰¹ H 46 senesinde doğan İbn Cübeyr, İbn Abbâs’ın en meşhur talebelerindendir. İlk tefsir kitabını te’lif ettiği söylenen Sa'id b. Cübeyr, tabiûn âlimlerinin en önde gelen simâlarından birisidir.¹⁰²

Sa'id b. Cübeyr, büyük bir İmâm ve yüksek bir âlimdir. Kur’ân-ı Kerîm’i İbn Abbâs’tan öğrenmiş; tefsîr, hadis gibi alanlardaki mevcut bilgisini de Abdullâh b. Ömer, Abdullâh b. Câbir, Abdullâh b. Zübeyr gibi birçok önemli sahabeden almıştır.¹⁰³

İlim alanında kendisini yetiştirdikten sonra İbn Cübeyr, Kûfe’de eğitim ve öğretim faaliyetlerine başlamış ve fetvalar vermiştir. Aynı zamanda devlet idaresinde görev almıştır.¹⁰⁴ Daha sonra Haccac tarafından bir anlaşmazlık sonucu H 95’te şehit edilmiştir.¹⁰⁵ Ahmed b. Hanbel bu hadiseyle ilgili olarak “Haccac, Sa'id b. Cübeyr’i şehid etti. O öyle bir zattı ki yeryüzündekilerin hepsi de ona ve onun ilmine muhtaçtı.” diyerek üzüntüsünü dile getirmiştir.¹⁰⁶

⁹⁹ Haşr 59/19.

¹⁰⁰ Mısrî, *Zübdetü't-Tefsîr*, vr. 353b. Diğer örnekler için bkz. vr. 36b, 59a, 205a, 274b, 311b, 314b, 334b, 338b.

¹⁰¹ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, c. I, s. 102.

¹⁰² Cerrahoğlu, *Tefsîr Tarihi*, c. I, s. 143.

¹⁰³ Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi*, c. I, s. 266.

¹⁰⁴ Cerrahoğlu, *Tefsîr Tarihi*, c. I, s. 144.

¹⁰⁵ Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi*, c. I, ss. 266-270; Cerrahoğlu, *Tefsîr Tarihi*, c. I, ss. 144-145.

¹⁰⁶ Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi*, c. I, s. 267.

Süfyân es-Sevrî, İbn Cübeyr'in ilmiyle ilgili "Tefsir ilmini dört kişiden alınız: Onlar Sa'id b. Cübeyr, İkrime, Mücâhid ve Dahhâk'tır." demiştir. Katâde de tefsir alanında tabî'nin en âlimi olarak İbn Cübeyr'i göstermektedir.¹⁰⁷

Sa'id b. Cübeyr, müellif el-Mısırî'nin görüşüne az yer verdiği tabî'n âlimlerindendir.

Sa'id b. Cübeyr'in Tefsiriyle İlgili "Zübdetü't-Tefâsîr"de Geçen Bazı Örnekler:

Örnek 1:

(أَنَّهَا تَرْمِي بِشَرَرٍ كَالْقَصْرِ - كَأَنَّهُ جَمَالَتِ صُفْرٍ) قَالَ ابْنُ عَبَّاسٍ وَسَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ هِيَ جِبَالُ سَفْنِ الْبَحْرِ يَجْمَعُ بَعْضُهَا إِلَى بَعْضٍ فَتَكُونُ كَأَوْسَاطِ الرِّجَالِ

"O, birer saray gibi kıvılcımlar atar. O kıvılcımlardan her biri sanki birer deve yavrusudur!"¹⁰⁸ Sa'id b. Cübeyr ve İbn Abbâs dedi ki: O cehennem, dağlar ya da bazılarının diğerlerini topladığı denizdeki gemiler gibidir ve sonuçta o cehennem (günahkâr) kişilerin tam ortalarında olacaktır.¹⁰⁹

Örnek 2:

(رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ رَبَّنَا لِيُقِيمُوا الصَّلَاةَ فَاجْعَلْ أَفْنَدَةً مِنَ النَّاسِ تَهْوِي إِلَيْهِمْ وَارْزُقْهُمْ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ) قَالَ سَعِيدُ بْنُ جُبَيْرٍ لَحَجَّ الْيَهُودَ وَالنَّصَارَى وَالْمَجُوسَ وَلَكِنَّهُ قَالَ أَفْنَدَةُ النَّاسِ فَهَمَّ الْمُسْلِمُونَ

"Ey bizim Rabbimiz! Ben zürriyetimden bir kısmını senin kutsal mâbedinin yanında, ekin bitmez bir vadiye yerleştirdim. Ey bizim Rabbimiz! Namazı gereğince kılsınlar diye böyle yaptım. Ya Rabbi! Artık insanların bir kısmının gönüllerini onlara doğru yönelt, onları her türlü ürünlerden rızıklandır ki sana şükretsinsin."¹¹⁰ Sa'id b. Cübeyr dedi ki: Yahûdi, Mecûsi ve Hristiyanların da hacetmeleri için insanların gönlünü oraya meylettirdi. Ancak insanların bir kısmının gönülleri dediği için bundan maksat Müslümanlardır.¹¹¹

¹⁰⁷ Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi*, c. I, s. 266.

¹⁰⁸ Mürselât 77/32-33.

¹⁰⁹ Mısırî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 373a.

¹¹⁰ İbrâhîm 14/37.

¹¹¹ Mısırî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 181b. Diğer örnekler için bkz. vr. 15b, 174b, 322b, 373a.

2.2.2.2. Mücâhid b. Cebr (ö. 103-104/721-722)

Mücâhid b. Cebr el-Mekkî Ebû'l-Haccac el-Mahzûmî, hem müfessir hem de Kâri bir zattı. Sâib b. Ebi's-Sâib'in azadlısıdır. Hicretin yirmi birinci senesinde Ömer b. Hattab'ın hilafeti zamanında doğmuştur. 83 yaşındayken H 104 senesinde Mekke'de secde halindeyken vefat etmiştir.¹¹² Kendisine “İbn Cübeyr” de denilmektedir.¹¹³

Mücâhid, tabiîn arasında oldukça önemli bir âlimdi. Tefsir, hadis ve fıkıhta önemli bir İmâmdı. Kendisiyle alakalı olarak “Ben Kur'ân-ı Kerîm'i otuz defa İbn Abbâs hazretlerinin huzurunda okudum. Her âyeti okudukça durur, kimin hakkında indirildiğini ve nasıl nâzil olduğunu İbn Abbâs'a sorardım.”¹¹⁴ Katâde de onunla ilgili şöyle söylemiştir: Tefsirde bâki kalanlar arasında en âlim olan Mücahid'tir.¹¹⁵

Mücâhid, İbn Abbâs'tan tefsiri almış; Abdullâh b. Ömer ve yine İbn Abbâs, Ebû Hureyre, Câbir gibi sahabeden de hadis öğrenmiştir. Katâde, İbn Kesîr, Ebû Amr b. el-Âlâ, İbn Muhaysin gibi âlimler ise kendisinden ilim öğrenmişlerdir.¹¹⁶

İbn Abbâs'tan tefsir rivâyet edenlerin en sağlamı gösterilmesi hasebiyle de İmâm-ı Şâfi ve Buhâri ona itimat etmişlerdir. Mücâhid, hocası İbn Abbâs'ın tefsire ait rivâyetlerini naklederken İbn Abbâs'ın tefsir etmediği âyet ve kelimeleri de tefsir etmiş, tefsir yaparken hadise de başvurmuştur. Aynı zamanda âyetlerin nüzûl sebeplerini de açıklayarak tefsir yapmıştır.¹¹⁷

Dini meseleleri araştırması, re'ye yer vermesi, kelimelerin lugavî izahlarını yapması, eski Arapların din ve örfleri hakkında bilgiler vermesi Mücâhid'in tefsirdeki metodudur. Onun izlediği bu metod, tabiîn devrindeki müfessirlerin orijinal temsilcisi olma özelliğini taşıdığını göstermektedir. Naklî tefcirlerdeki tefsir örneklerine bakıldığında anlaşılması güç olan lafızları açıklaması, muğlâk olan tabirleri tefsir

¹¹² Zehebî, *et-Tefsîr ve 'l-Müfessirûn*, c. I, s. 104.

¹¹³ Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi*, c. I, s. 271.

¹¹⁴ Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi*, c. I, s. 271.

¹¹⁵ Zehebî, *et-Tefsîr ve 'l-Müfessirûn*, c. I, s. 105.

¹¹⁶ Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi*, c. I, s. 271.

¹¹⁷ Cerrahoğlu, *Tefsîr Tarihi*, c. I, ss. 151-153.

etmesi, şüpheye düşüren durumları açıklığa kavuşturması ve zekâsı ile yeni ve zengin manalar getirmesi bunu teyit etmektedir.¹¹⁸

Mücâhid'in Tefsiriyle İlgili "Zübdetü't-Tefâsîr"de Geçen Bazı Örnekler:

Örnek 1:

(مَثَلُ مَا يُنْفِقُونَ فِي هَذِهِ الْحَيَاةِ الدُّنْيَا كَمَثَلِ رِيحٍ فِيهَا صِرٌّ أَصَابَتْ حَرْثَ قَوْمٍ ظَلَمُوا أَنْفُسَهُمْ فَأَهْلَكَتَهُ وَمَا ظَلَمَهُمُ اللَّهُ وَلَكِنْ أَنْفُسُهُمْ يَظْلِمُونَ) وقال مجاهد كان قوم من المؤمنين يصادفون المنافقين فنزل

"O batıl yollarda olanların bu dünya hayatında harcadıkları malların durumu, kendi öz canlarına zulmeden kimselerin ekinine isabet eden ve o mahsulü kasıp kavuran bir rüzgârın durumuna benzer. Doğrusu, Allah onlara zulmetmedi, ama onlar kendi kendilerine zulmettiler."¹¹⁹ Mücâhid'e göre Müslümanlardan bir topluluk münafıklarla karşılaşınca Allah'ın bu kavli nâzil oldu.¹²⁰

Örnek 2:

(رَبَّنَا إِنِّي أَسْكَنْتُ مِنْ ذُرِّيَّتِي بِوَادٍ غَيْرِ ذِي زَرْعٍ عِنْدَ بَيْتِكَ الْمُحَرَّمِ رَبَّنَا لِيُقِيمُوا الصَّلَاةَ فَاجْعَلْ أَفْئِدَةً مِنَ النَّاسِ تَهْوِي إِلَيْهِمْ وَارْزُقْهُمْ مِنَ الثَّمَرَاتِ لَعَلَّهُمْ يَشْكُرُونَ) قال مجاهد لو قال افئدة من الناس لزارحتكم فارس والروم والترك والهند

"Ey bizim Rabbimiz! Ben zürriyetimden bir kısmını senin kutsal mâbedinin yanında, ekin bitmez bir vâdide yerleştirdim. Ey bizim Rabbimiz! Namazı gereğince kulsınlar diye böyle yaptım. Ya Rabbi! Artık insanların bir kısmının gönüllerini onlara doğru yönelt, onları her türlü ürünlerden rızıklandır ki sana şükretsinsin."¹²¹ Mücâhid şöyle demiştir: Şayet Allah افئدة من الناس yani insanların bir kısmının gönülleri deseydi Türkler, Rumlar, Farslılar ve Hintliler sizinle rekabete girerdi.¹²²

2.2.2.3. Hasan el-Basrî (ö. 110/728)

Ebû Said el-Hasen b. ebi'l-Hasen Yesar el-Basrî, ensarın azadlısıdır.¹²³ Medine'de yetişmiş olup H 110 senesinde Basra'da¹²⁴ 88 yaşındayken vefat etmiştir.¹²⁵

¹¹⁸ Cerrahoğlu, *Tefsîr Tarihi*, c. I, ss. 157-158.

¹¹⁹ Âl-i İmrân 3/117.

¹²⁰ Mısırî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 61a.

¹²¹ İbrâhîm 14/37.

¹²² Mısırî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 181b. Diğer örnekler için bkz. vr. 19b, 22b, 46a, 188b, 204b.

¹²³ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, c. I, s. 124.

¹²⁴ Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi*, c. I, s. 281.

Annesi Ümmü Seleme'nin azadlısıydı. Bu nedenle Hasan el-Basrî ile daha çok Ümmü Seleme ilgilenmiş, bilgili ve hakîm bir insan olmasında bunun büyük rolü olmuştur.¹²⁶ Medine'de yetişip Hz. Osman'ın hutbelerine iştirak etmesi de buna katkı sağlamıştır.¹²⁷

Hasan el-Basrî âlim, fâkih ve emin bir insandı. Hayatını ilme ve cihada adanmış, pek çok sahabeyi görmüş, tabiîn büyüklerinden olan bir zattı. Hasan el-Basrî, Ebû Mûsâ el-Eşârî'den Kur'ân öğrenmiş; İbn Ömer, Enes, Semûre, Kays b. Âsım gibi zatlardan da rivâyette bulunmuştur.¹²⁸

Fesahat ve belâğât yönünden ulaştığı nokta Hasan el-Basrî'nin iyi bir hatip ve etkileyici bir vâiz olmasını sağlamıştır. Özlü ve akıcı bir uslûba sahip oluşu sufler, vâizler ve zâhidler üzerinde tesir bırakmıştır. Hatta onun sözleri tesir bakımından Hz. Peygamber (s)'in sözlerine benzetilmiştir.¹²⁹

İbn Sâd, onun için "Hasan büyük âlim, emin, âbid, fâkih bir insandı." demiştir.¹³⁰

Kaynaklarda belirtildiğine göre o dünyaya ve dünya malına değer vermez, zamanını eviyle mescidi arasında geçirir, elinde olanı ihtiyaç sahiplerine dağıtırdı. Her fırsatta sohbetler yaparak insanları İslâm ahlâkıyla yaşamaya davet ederdi ve devamlı Kur'ân okurdu.¹³¹

Hasan el-Basrî'nin Tefsiriyle İlgili "Zübdetü't-Tefâsîr"de Geçen Bazı Örnekler:

Örnek 1:

(فَوَرَبِّ السَّمَاءِ وَالْأَرْضِ إِنَّهُ لَحَقٌّ مِثْلَ مَا أَنَّكُمْ تَنْطِفُونَ) قَالَ الْحَسَنُ فِي هَذِهِ الْآيَةِ بَلَّغَنِي إِنْ رَسُولَ اللَّهِ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ قَالَ قَاتِلْ أَقْوَامًا اقْسَمَ اللَّهُ بِنَفْسِهِ فَلَمْ يَصِدَّقْهُ

"Göğün ve yerin Rabbine yemin olsun ki bu vaad, tıpkı sizin konuşmanızın sabit olduğu gibi bir gerçektir."¹³² Hasan el-Basrî şöyle demiştir: Bu âyet hakkında bana

¹²⁵ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, c. I, s. 125.

¹²⁶ Süleyman Uludağ, "Hasan el-Basrî", *DİA*, İstanbul: TDV Yay., c. XVI, 1997, s. 291.

¹²⁷ Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi*, c. I, s. 282.

¹²⁸ Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi*, c. I, ss. 280-281.

¹²⁹ Uludağ, "Hasan el-Basrî", *DİA*, c. XVI, s. 291.

¹³⁰ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, c. I, s. 124.

¹³¹ Uludağ, "Hasan el-Basrî", *DİA*, c. XVI, s. 291.

¹³² Zâriyât 51/23.

aktarıldığına göre Peygamberimiz (s) çeşitli kavimlerle mücadele etti. Allah, kendi zâtına yemin ettiği halde yine de onlar onu tasdik etmediler.¹³³

Örnek 2:

(وَمَا أَرْسَلْنَا مِنْ قَبْلِكَ إِلَّا رَجَالًا نُوحِي إِلَيْهِمْ مِنْ أَهْلِ الْقُرَىٰ أَلَمْ يَسِيرُوا فِي الْأَرْضِ فَيَنْظُرُوا كَيْفَ كَانَ عَاقِبَةُ الَّذِينَ مِنْ قَبْلِهِمْ وَلَدَارُ الْآخِرَةِ خَيْرٌ لِلَّذِينَ اتَّقَوْا أَفَلَا تَعْقِلُونَ) قال الحسن لم يبعث الله نبيا من البدو ولا من الجن ولا من النساء لجفايهم وقسوتهم وجهلهم

"Senden önce gönderdiğimiz peygamberler de başka değil, ancak şehirlerde oturanlardan vahye mazhar ettiğimiz birtakım erkeklerdi. Onlar dünyayı hiç gezmediler mi ki kendilerinden önce yaşayanların akabetlerinin nasıl olduğunu görsünler! Âhiret yurdu elbette sakınanlar için daha iyidir. Siz ey müşrikler, hâlâ aklınızı kullanmayacak mısınız?"¹³⁴ Hasan el-Basrî şöyle demiştir: Yüce Allah kaba ve katı yürekli oldukları için bedeviler ve cinlerden, cahil oldukları için de kadınlardan peygamber göndermemiştir.¹³⁵

2.2.2.4. Katâde b. Diâme (ö. 117 /735)

Asıl adı Ebû'l Hattab Katâde b. Diâme es-Sedûsi'dir.¹³⁶ Basra'da yaşamıştır.¹³⁷ Â'mâ olarak H 60 tarihinde doğmuş, H 118 tarihinde Vasıt'ta tâun hastalığından vefat etmiştir. Yetmiş beş sene yaşadığını söyleyenler de vardır.¹³⁸ Zehebî ise 56 yaşında vefat ettiğini söylemektedir.¹³⁹

Katâde kuvvetli bir hafızaya sahipti.¹⁴⁰ Tefsîre, hadise, Arap lisanına vakıftı. İbn Sîrin, onun hafızasının kuvvetine şahitlik etmiş ve onun için "Katâde, insanların hafıza bakımından en güçlüsüdür." demiştir. Yine Ahmed b. Hanbel, Katâde'nin hıfzını överek "Katâde tefsîre, ulemânın ihtilaflarına pek vâkıftır." derdi.¹⁴¹

¹³³ Mısrî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 337b.

¹³⁴ Yûsûf 12/109.

¹³⁵ Mısrî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 175b. Diğer örnekler için bkz. vr. 204b, 256b, 370a.

¹³⁶ Şemseddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekir İbn Hallikân, *Vefeyâtü'l-A'yân ve Enbâu Ebnâi'z-Zemân*, İhsan Abbâs (thk.), Beyrût: Dâru's-Sâdır, ty. c. IV, ss. 85; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, c. I, ss. 125.

¹³⁷ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, c. I, s. 125.

¹³⁸ Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi*, c. I, s. 285.

¹³⁹ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, c. I, s. 125.

¹⁴⁰ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, c. I, s. 125.

¹⁴¹ Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi*, c. I, s. 285.

Öğrenmeye karşı büyük bir istek duyan Katâde, Hasan el-Basrî'nin yanında 12 yıl bulundu ve ondan kıraat, tefsîr, hadis ve diğer ilimlerle ilgili istifâde etti.¹⁴² Katâde; Enes b. Mâlik, İbn Sîrin, İkrime, A'ta b. Ebî Rebah gibi isimlerden rivâyet etmiştir.¹⁴³ Kendisinden de Mis'âr, Ma'mer, Şeybân, Şu'be, İbn Amreveyh gibi isimler rivâyette bulunmuşlardır.¹⁴⁴

Katâde, zamanının önemli dinî ve ictimâî ilimlerini öğrenmiş, daha çok tefsir alanında uzmanlaşmış, Arap dili, Cahiliyye şiiri, Arap tarihi ve nesep ilminde ilerleyerek zamanının önde gelen âlimleri arasında yerini almıştır.¹⁴⁵

Katâde'nin Tefsiriyle İlgili "Zübdetü't-Tefâsîr"de Geçen Bazı Örnekler:

Örnek 1:

(وَأَنْزَلْنَا إِلَيْكَ الْكِتَابَ بِالْحَقِّ مُصَدِّقًا لِمَا بَيْنَ يَدَيْهِ مِنَ الْكِتَابِ وَمُهَيْمِنًا عَلَيْهِ فَاحْكُم بَيْنَهُمْ بِمَا أَنْزَلَ اللَّهُ وَلَا تَتَّبِعْ أَهْوَاءَهُمْ عَمَّا جَاءَكَ مِنَ الْحَقِّ لِكُلِّ جَعَلْنَا مِنْكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا) قَالَ قَتَادَةُ الْخَطَّابُ لِلَامَامِ الثَّلَاثِ أَمَةِ مُوسَى وَ عِيسَى وَ مُحَمَّدٍ صَلَوَاتُ اللَّهِ عَلَيْهِمْ أَجْمَعِينَ التَّوْرَةَ الشَّرِيفَةَ وَالْإِنْجِيلَ الشَّرِيفَةَ وَالْقُرْآنَ الشَّرِيفَةَ وَالْدِينَ وَاحِدٌ وَهُوَ التَّوْحِيدُ

"Sana da daha önceki kitapları, hem tasdik edici, hem de onları denetleyici olarak bu kitabı, gerçeğin ta kendisi olarak indirdik. O halde bütün ehl-i kitabın arasında, Allah'ın sana indirdiği ile hükmet, sana gelen bu hakikati terk edip de onların keyiflerine uyma! Her biriniz için bir şeriat ve bir yol tayin ettik."¹⁴⁶ Katâde şöyle demiştir: Buradaki hitap peygamber olan üç zatın ümmetine yöneliktir: Hz. İsa (s)'nın ümmeti, Hz. Mûsâ (s)'nın ümmeti ve Hz. Muhammed (s) ümmeti. Allah hepsine salât etsin. Tevrat-ı Şerîf ve İncil şeriattır. Kur'ân da şeriattır. Din ise tektir ve o da tevhiddir.¹⁴⁷

Örnek 2:

(بِمَا غَفَرَ لِي رَبِّي وَجَعَلَنِي مِنَ الْمُكْرَمِينَ) وَقَالَ قَتَادَةُ نَصَحَهُمْ عَلَى حَالِ الْغَضَبِ وَ الرِّضَى وَ كَذَلِكَ الْمُؤْمِنُ لَا يَكُونُ إِلَّا نَاصِحًا

¹⁴² Abdülhamit Birişik, "Katâde b. Diâme", *DİA*, Ankara: TDV Yay., XXV, 2002, s. 22.

¹⁴³ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, c. I, s. 125.

¹⁴⁴ Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi*, c. I, s. 285.

¹⁴⁵ Birişik, "Katâde b. Diâme", *DİA*, XXV, s. 22.

¹⁴⁶ Mâide 5/148.

¹⁴⁷ Mısıri, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 92b.

"Ah bir bilseler: Rabbimin beni affettiğini, beni ikramlara gark ettiğini!"¹⁴⁸

Katâde demiştir ki: Onlara öfkeli ve sakın olduğu durumlarda bile nasihat etmiştir ve müminler de zaten ancak insanlara nasihat ederler.¹⁴⁹

2.2.3. Lügat Ve Dil Âlimleri

el-Mısrî, elyazması tefsirinde dil âlimlerinin görüşlerine çok fazla yer vermemiştir. Sadece Ebû Ubeyde ve Zeccâc'dan birer görüş nakletmiştir.

2.2.3.1. Ebû Ubeyde Ma'mer b. Müsennâ (ö. 210/825)

Ma'mer b. Müsennâ el-Basrî meşhur bir âlimdir. Kureys'in Teym kabilesine mensup olup¹⁵⁰ "et-Teymî" künyesiyle anılmaktadır.¹⁵¹ Hasan el-Basrî'nin vefat ettiği geceye denk gelen 111 yılında doğmuştur.

Ebû Ubeyde, tenkitçi bir uslûba sahipti. Aleyhinde çok şey söylenmiş, Hâricilikle veya Kaderiyecilikle itham edilmiştir.¹⁵² Ebû Ubeyde'nin lisânından kimse kurtulamamıştır. En sonunda vefatında ve cenazesinde yalnız kalmıştır.¹⁵³ 210¹⁵⁴ veya 209 yılında Basra'da vefat ettiği¹⁵⁵ söylenmektedir.

Basra nahivcilerinin en meşhurlarından olan¹⁵⁶ Ebû Ubeyde lügat, nahiv, edeb, hadis, Arap ehbâr-ı gibi konulara ve zamanındaki ilim ve fenne herkesten daha çok vâkıf bir insandı. Osman el-Mâzinî, Ebû Hâtim es-Sicistânî gibi ilim sahibi kişilerden ders görmüştür.¹⁵⁷

Birçok eser te'lif etmiş olan Ebû Ubeyde'nin en çok konuşulan ve meşhur olan eseri "Mecâzû'l-Kur'ân"dır. Bu eseri sûre ve âyet tertibine göre kaleme almış, ancak bütün âyetleri tefsir etmemiş, daha çok kelimelerin anlamlarını ve irablarını konu

¹⁴⁸ Yâsîn 36/27.

¹⁴⁹ Mısrî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 290b. Diğer örnekler için bkz. vr. 24a, 69a, 96a, 108b, 188b, 235a, 345a, 362b, 370a, 384a.

¹⁵⁰ Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi*, c. I, s. 320.

¹⁵¹ Cerrahoğlu, *Tefsîr Tarihi*, c. I, s. 286.

¹⁵² Demirci, *Tefsîr Tarihi*, s. 111; Cerrahoğlu, *Tefsîr Tarihi*, c. I, ss. 286-287.

¹⁵³ Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi*, c. I, s. 320.

¹⁵⁴ Cerrahoğlu, *Tefsîr Tarihi*, c. I, s. 286.

¹⁵⁵ Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi*, c. I, s. 320.

¹⁵⁶ Cerrahoğlu, *Tefsîr Tarihi*, c. I, s. 286.

¹⁵⁷ Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi*, c. I, s. 320.

edinmiştir.¹⁵⁸ Bu eserini re'y yoluna saptığı için beğenmeyen ve eleştiren birçok âlim olduğu gibi, asırlarca bu eserden yararlanan et-Tâberî, el-Buhârî, İbn Kuteybe, ez-Zeccâc, İbnu'n-Nahhâs gibi birçok âlim de mevcuttur.¹⁵⁹

Ebû Ubeyde'nin Tefsiriyle İlgili "Zübdetü't-Tefâsîr"de Geçen Bazı Örnekler:

Örnek:

(أَكَاَنَ لِلنَّاسِ عَجَبًا أَنْ أَوْحَيْنَا إِلَى رَجُلٍ مِنْهُمْ أَنْ أَنْذِرِ النَّاسَ وَبَشِّرِ الَّذِينَ آمَنُوا أَنَّ لَهُمْ قَدَمَ صِدْقٍ عِنْدَ رَبِّهِمْ قَالَ الْكَافِرُونَ إِنَّ هَذَا لَسَاحِرٌ مُبِينٌ) وقال ابو اعبيدة كل سابق في شئى خيرا وشرا فهو عند العرب قدم يقال لفلان قدم في الاسلام

*"İnsanları uyar! Müminlere, Rablerinin üstün sadakat makamı vereceğini müjdele!" diye içlerinden bir insana vahyetmemiz insanların çok mu tuhafına gitti? Onun için mi kâfirler: "Besbelli ki bu, sihirbazın teki!" dediler."*¹⁶⁰

Ebû Ubeyde demiştir ki: Hayır ve şer bakımından herhangi bir konuda başta gelen kimse Araplar arasında قدم fiili ile anlatılır ve falanca kişi İslâm dininde önde yürüyor denilir.¹⁶¹

2.2.3.2. Ebû İshâk ez-Zeccâc (ö. 310/922)

Asıl adı İbrâhîm b. es-Seriyy b. Sehl olan Ebû İshâk meşhur bir nahiv âlimidir. H 241 senesinde Bağdat'ta doğmuştur.¹⁶² H 311 senesinde Bağdat'ta vefat etmiştir.¹⁶³

Fazilet ve diyânetle bütünleşmiş olan Zeccâc müfessir, edîb, fâzıl bir zat olup nahiv ilminde imam sayılmaktadır. Gençliğinde bir taraftan ilimle uğraşmış bir taraftan da hakkaklık sanatıyla geçimini sağlamaya çalışmıştır. Bu nedenle kendisine Zeccâc denilmiştir. Kendisi tefsirde ihtisas sahibi olmuştur. Tefsirinde daha çok belâğat yönüyle büyük bir başarı elde etmiştir. Zeccâc, Hanbelî mezhebine bağlılık göstermiş olup vefatı esnasında da "Ya Rabbi beni Ahmed b. Hanbel'in mezhebi üzerine haşr eyle." diye duâ etmiştir.¹⁶⁴

¹⁵⁸ Demirci, *Tefsîr Tarihi*, ss. 111-112.

¹⁵⁹ Cerrahoğlu, *Tefsîr Tarihi*, c. I, ss. 287-294.

¹⁶⁰ Yûnus 10/2.

¹⁶¹ Mısırî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 151b.

¹⁶² Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi*, c. I, s. 369; İbn Hallikân, *Vefâyâtü'l-A'yân*, c. I, s. 49.

¹⁶³ Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi*, c. I, s. 369.

¹⁶⁴ Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi*, c. I, s. 369.

Zeccâc'ın eserlerinden bazıları şunlardır:

- Me'âni'l-Kur'ân (Bu kitabın bir kısmı Süleymâniye Kütüphanesi'nde 1089 Numarada mevcuttur.)
- Tefsîr-i Câmi'un-Nutk,
- el-İştikâk,
- en-Nevâdir,
- el-Kavâfi ve'l-Arûz,
- Muhtasaru'n-Nahv.¹⁶⁵

Zeccâc'ın Tefsiriyle İlgili "Zübdetü't-Tefâsîr"de Geçen Bazı Örnekler:

Örnek:

(احل لكم ليلة الصيام الرفث الى نساءكم) قال الزجاج الرفث كلمة جامعة لكل ما يريد الرجل من النساء

"(Ey kocalar) oruç tuttuğunuz günlerin gecelerinde, eşlerinize yaklaşmak size helâl kılındı."¹⁶⁶ Zeccâc şöyle demiştir: Âyette geçen رفث kelimesi, kişinin eşlerine yönelik isteklerinin (beklentilerinin) tümüdür.¹⁶⁷

2.2.4. Diğer Müfessirler

Muhammed el-Mısrî, "Zübdetü't-Tefâsîr"i kaleme alırken, tefsir alanında otorite kabul edilen el-Begâvî, İbn Atiyye, Kâdî Beydâvî, el-Kurtûbî gibi âlimlerden çoğunlukla faydalanmıştır. el-Mısrî'nin görüşlerine yer verdiği bu âlimleri kronolojik sıralamaya göre inceledik.

2.2.4.1. Ebû Muhammed b. Mes'ûd el-Begâvî (ö. 516/1122)

"Me'âlimü't-Tenzîl" adlı eserin müellifi olan Ebû Muhammed Hüseyin b. Mes'ud b. Muhammed el-Ma'rûf el-Begâvî¹⁶⁸, el-Ferrâ¹⁶⁹ künyesiyle de anılmaktadır.¹⁷⁰ Ona "İbnü'l-Ferrâ" denmesinin sebebi, babasının kürk alıp satması nedeniyledir. Bunun

¹⁶⁵ Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi*, c. I, s. 369.

¹⁶⁶ Bakara 2/187.

¹⁶⁷ Mısrî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 33a.

¹⁶⁸ Bağ veya bağşur denilen Merv ile Herat arasındaki Horasan'a nisbetle Begâvî denmiştir.

¹⁶⁹ Ferra (kürk) satma işine nisbetle böyle denmiştir.

¹⁷⁰ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, c. I, s. 234.

dışında birçok lâkabı vardır. Şeyhü'l-İslâm, Rüknu'd-Dîn, Şerhu's-Sünne, Muhyi'd-Dîn" bunlardan bazısıdır. Bunlardan en meşhuru, "Muhyi's-Sünne"dir. Böyle söylenmesinin sebebi ise rivâyete göre "Şerhu's-Sünne" adlı eserini yazdıktan sonra Hz. Peygamber (s)'i rüyasında görmesi ve Hz. Peygamber (s)'in de ona "Sünnetimi ihyâ ettin. Allah da seni ihyâ etsin" demesidir. Bunun üzerine bu lâkapla anılmaya başlanmıştır.¹⁷¹

Beğâvî, H 426 senesinde doğmuş, 516 senesinde vefat etmiştir. Kabri, Merverruz'da bulunmaktadır.¹⁷²

Müfessir Beğâvî, gayet faziletli, Selef mesleğine sâlik, sahih akideye sahip bir âlimdi. Kaffâl-i Mervezî'nin talebelerinden olan Kâdî Hüseyin'den hadis ve fıkıh öğrenmiştir.¹⁷³ İlme olan sevgisi ve ilim öğrenmeye olan düşkünlüğü, onun Merverruza göç ederek hocası Kâdî Hüseyin'den faydalanmasını sağlamıştır.¹⁷⁴

Merverruz'a yerleşen Beğâvî, bir ara Horasan'a giderek oradaki şehirleri de dolaşmış ve birçok kimseden hadis rivâyet etmiştir. İlimde derinleşince de birçok talebeye ders vermeye başlamıştır.¹⁷⁵

Tefsîr, hadis, fıkıh alanlarında imam olan Beğâvî,¹⁷⁶ Şâfiî fâkihlerinden ve büyük muhaddislerdendir.¹⁷⁷ Rivâyet tefsirinde önemli bir kaynak olarak kabul edilen "Me'âlimü't-Tenzîl" adlı eserinde âyetleri âyetle ve aynı zamanda hadis, sahabe kavilleri ve tabiîn sözleriyle açıklamıştır. Kullandığı hadislerin büyük bir kısmı, merfû olmakla beraber mevkûf ve maktû hadislere de yer vermiştir.¹⁷⁸

Beğâvî'nin eserlerinden bazıları şunlardır:

- Me'âlimü't-Tenzîl

- Şerhu's-Sünne

¹⁷¹ Ali Eroğlu, "Müfessir Beğâvî, Hayatı ve Tefsîrindeki Metodu", (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1987), s. 28.

¹⁷² Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi*, c. I, s. 461.

¹⁷³ Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi*, c. I, s. 461.

¹⁷⁴ Eroğlu, "Müfessir Beğâvî, Hayatı ve Tefsîrindeki Metodu", s. 30.

¹⁷⁵ Eroğlu, "Müfessir Beğâvî, Hayatı ve Tefsîrindeki Metodu", ss. 31-32.

¹⁷⁶ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, c. I, s. 235.

¹⁷⁷ Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi*, c. II, s. 461.

¹⁷⁸ Demirci, *Tefsîr Tarihi*, s. 145.

- Mesâbîhu's-Sünne
- el-Câmi' Beyne's-Sahîhayn
- Tehzîb¹⁷⁹
- el-Kifâye fi'l-kırâa ve diğeri.¹⁸⁰

Beğavî'nin Tefsiriyle İlgili "Zübdetü't-Tefâsîr"de Geçen Bazı Örnekler:

Örnek 1:

(وَلَمَّا جَاءَ مُوسَى لِمِيقَاتِنَا وَكَلَّمَهُ رَبُّهُ قَالَ رَبِّ أَرِنِي وَلَئِن تَرَانِي فَإِنِ اسْتَقَرَّ مَكَانَهُ فَسَوْفَ تَرَانِي فَلَمَّا تَجَلَّى رَبُّهُ لِلْجَبَلِ جَعَلَهُ دَكًا وَكَرَّ مُوسَى صَعِقًا فَلَمَّا أَفَاقَ قَالَ سُبْحَانَكَ تُبْتُ إِلَيْكَ وَأَنَا أَوَّلُ الْمُؤْمِنِينَ) قال البغوى ولا حجة لهم فيها ومعنى الآية لن تراني فى الدنيا او فى الحال

"Mûsâ tayin ettiğimiz vakitte gelip de rabbi ona hitap edince "Ya Rabbi, dedi, göster bana zatını, bakayım sana!" Yüce Allah şöyle cevap verdi: "Sen beni göremezsin. Ama şimdi şu dağa bak, eğer yerinde durursa sen de beni görürsün!" Derken Rabbi dağa tecelli eder etmez onu un ufak ediverdi. Mûsâ da düşüp bayıldı. Kendine gelince dedi ki: "Sühbansın ya Rabbi. Her noksanlıktan münezzehtir olduğun gibi, dünyada seni görmemizden de münezzehtir. Bu talebimden ötürü tevbe ettim. (Ben ümmetim içinde seni görmeden) iman edenlerin ilkiyim"¹⁸¹ Beğavi şöyle demiştir: "Onlar için bu konuda bir delil yoktur. Âyetin manası şudur: "Bu durumda ve dünyada sen beni göremezsin."¹⁸²

Örnek 2:

(وَتَرَكْنَا عَلَيْهِ فِي الْآخِرِينَ سَلَامًا عَلَى الْيَاسِينَ) وقيل المراد آل محمد صلى الله عليه وسلم قال البغوى هنا القول بعيد لانه لم يسبق له ذكر

"Sonraki nesiller içinde ona da iyi bir nam bıraktık. Selam olsun İlyâs'a!"¹⁸³

Denilmektedir ki buradaki maksat Hz. Muhammed (s)'in âlidir. Beğavi demiştir ki: Bu yorum gerçekten çok uzaktır. Çünkü daha önce bundan hiç söz edilmemiştir¹⁸⁴

¹⁷⁹ Zehebî, et-Tefsîr ve 'l-Müfessirûn, c. I, s. 235.

¹⁸⁰ Diğer eserleri için bkz. Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr es-Suyûtî, Tabakâtü'l-Müfessirîn, Ali Muhammed Ömer (thk.), Kâhire: Mektebetü Vehbe, 1976, s. 50.

¹⁸¹ A'râf 7/143.

¹⁸² Mısıri, Zübdetü't-Tefâsîr, vr. 122b.

¹⁸³ Sâffât, 37/129-130.

2.2.4.2. İbn Atiyye el-Endelûsî (ö. 546/1151)

Ebû Muhammed Abdülhak b. Ğâlip b. Atiyye el-Endelûsî, 481 tarihinde doğmuştur. "el-Mağribî", "el-Gırnâtâ" unvanlarına sahiptir.¹⁸⁵ Ebû Muhammed künyesiyle de anılmaktadır. H 542 yılında Mağrib (Luraka) denilen yerde vefat etmiştir.¹⁸⁶

Kadı Ebû Muhammed b. Atiyye, tam bir ilim ve fazilet ortamında yetişmiştir.¹⁸⁷ Nitekim ailesi çokça âlimin ve idarecinin yetiştiği bir aile, doğduğu Gırnata şehri de medreselerin fazlaca bulunduğu bir şehirdir.¹⁸⁸ Babası Ebû Bekir Ğâlip İbn Atiyye hem hafız hem imam hem de bir âlimdir. İbn Atiyye el-Endelûsî idraki yüksek, zeki, anlayışı kuvvetli bir fâkihtir. Kendisi tefsîre, hadise ve ahkâma hâkimdi. Aynı zamanda edip ve şâir olduğu da zikredilmektedir.¹⁸⁹

İbn Atiyye "el-Muharreru'l-Vecîz fî Tefsîri'l-Kitabi'l-Azîz" adlı eseriyle İmâmü'l-Müfessirîn" unvanını elde etmiştir.¹⁹⁰ Müellif söz konusu eserde rivâyet ve dirâyet yöntemini birlikte uygulamış, gerek hadis gerekse tefsir kaynaklarından aldığı rivâyetleri sened ve metin kritiğini yaparak kullanmıştır.¹⁹¹

65 yıllık hayatında çeşitli savaflara katılmış olan İbn Atiyye, uzun bir dönem kadılık görevini yürütmüştür. Aktif görevlerde bulunması, bu dönemde eser vermesini engellemiş; ancak savaflara katılmış olması ve yürüttüğü görevler ona gerçekçi bir bakış açısı ve ilmî bir dikkat kazandırmıştır.¹⁹²

İbn Atiyye'nin te'lif etmiş olduğu bir başka eser de "el-Fihrist"tir. Bunların dışında kaleme aldığı şiirleri de mevcuttur.¹⁹³

¹⁸⁴ Mısıri, *Zübdetü't-Tefsîr*, vr. 297a. Diğer örnekler için bkz. vr. 127b, 148b, 276b, 329a, 379b.

¹⁸⁵ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn*, c. I, s. 238.

¹⁸⁶ Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi*, c. II, s. 472.

¹⁸⁷ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn*, c. I, s. 238.

¹⁸⁸ Mustafa Şentürk, "İbn Atiyye el-Endelûsî ile Tabresî'nin Kur'an'a Yaklaşımları", (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), s. 30.

¹⁸⁹ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn*, c. I, ss. 238-239.

¹⁹⁰ Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi*, c. II, s. 472.

¹⁹¹ Demirci, *Tefsîr Tarihi*, s. 147.

¹⁹² Şentürk, *İbn Atiyye*, s. 32.

¹⁹³ Şentürk, *İbn Atiyye*, s. 33.

İbn Atiyye'nin Tefsiriyle İlgili "Zübdetü't-Tefâsîr"de Geçen Bazı Örnekler:

Örnek 1:

(وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ كَانَ مِنَ الْجِنِّ) قال ابن عطية ولا خلاف ان إبليس كان من الملائكة في المعنى اذ كان متصرفا بالامر والنهي مرسلا والملك متشقق من الملائكة وهى الرسالة فهو عدد الملائكة يتناول قول اسجدوا

"Hani bir zaman biz meleklerle "Âdem'e secde edin!" deyince, onlar da derhal secdeye kapanmışlardı. Ne var ki İblis eğilmemişti. O cinlerden idi."¹⁹⁴ İbn Atiyye demiştir ki: Âyetin ifade etmiş olduğu mânâyâ göre İblis'in meleklerden olduğu konusunda ihtilaf yoktur. Emir ve nehy durumlarında elçi manasındadır ve *el-mülk* kelimesi *melâiketun* kelimesinden türemiştir ve o elçidir. O, "Secde edin!" emrinin kapsamına dâhil olan melekler grubundandır.¹⁹⁵

Örnek 2:

(أُولَئِكَ الَّذِينَ لَيْسَ لَهُمْ فِي الْآخِرَةِ إِلَّا النَّارُ وَحَبِطَ مَا صَنَعُوا فِيهَا وَبَاطِلٌ مَا كَانُوا يَعْمَلُونَ) اختلف في المعنى بهذه الآية فقيل هم اهل الريا من المؤمنين وقيل هم الكفار قال ابن عطية وهو عندي ارجح التؤويلات بحسب ذكر الكفار والمنافقين في القرآن فانما قصد بهذه الآية

"Fakat onlara âhirette ateşten başka bir şey yoktur. Onların dünyada yaptıkları bütün işler hatta iyilikler bile heder olmuştur, bütün yaptıkları boşa gitmiştir."¹⁹⁶ Âyetin manası hakkında ihtilaf edilmiştir. Denilmiştir ki onlar, müslümanlardan riya ehlidir. Ya da onlar kâfirlerdir denilmiştir. İbn Atiyye'ye göre Kur'ân'da münafıkların ve kâfirlerin bahsinin geçtiği yerlerde bana göre en uygun ve tercihe şayan tevil budur. Bu âyette onlar yani kâfirler ve münafıklar kastedilmiştir.¹⁹⁷

2.2.4.3. Ebû Abdillâh el-Kurtûbî (ö. 671/1273)

Ebû Abdullâh Şemsü'd-Dîn Muhammed b. Ahmed b. Ebî Bekr Farah el-Ensârî el-Hazrecî, Endülüs'de yetişen önemli âlimlerden biridir.¹⁹⁸ Kurtuba'da dünyaya

¹⁹⁴ Kehf 18/50.

¹⁹⁵ Mısrî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 206b.

¹⁹⁶ Hûd 11/16.

¹⁹⁷ Mısrî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 158b. Diğer örnekler için bkz. vr. 69a, 85b, 100a, 155a, 158a, 162a, 188b, 189a, 208a, 215a, 239a, 264a, 271a, 272b, 278b, 294b, 301a, 305a, 312b, 332ab, 336a, 345a, 347b, 351a, 354b, 359b, 361a, 364b.

¹⁹⁸ Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi*, c. II, ss. 523-524.

gelmiş,¹⁹⁹ Mısır'da "Minyetü Ebi'l-Hasib"de ikamet etmiş ve H 671 yılında da ölmüştür. Mâlikî fukahâsından olan Kurtubî büyük âlimlerden biridir.²⁰⁰

Kaynaklarda müellif Kurtubî'nin önemli bir âlim ve şöhret sahibi bir insan olduğu vurgulanmaktadır. Geride pek çok eser bırakmış olması, bunlar arasında da "el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân" adlı tefsîrinin büyük bir şöhret kazanması bunun bir göstergesidir. Yüzyıllarca âlimler, onun bu tefsîrinden faydalanmışlardır. Müellif el-Mısri de bu eserden faydalananlar arasındadır.

Doğumu konusunda kaynaklarda yeteri kadar bilgi bulunmayan Kurtubî'nin hayatıyla ilgili bazı bilgileri kendi eseri olan "el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân"dan öğreniyoruz. Eserinde Kurtuba'da doğduğu, babasının çiftçilikle uğraştığı ve tarladayken öldürüldüğü, kendisinin çömlek yapımında kullanılan toprak taşıyıcılığı yaptığı yer almaktadır. İlmî hayatının gençken başladığı, yaşadığı yeri Hristiyanların ele geçirmesi sonucu orayı terk ederek Mısır'a gittiği ve orada ilmi hayatını ilerlettiği kaynaklarda yer almıştır.²⁰¹

Kurtuba H 633 (M 1236) yılında Kastilya Leon Kralı III. Fernando kuvvetleri tarafından ele geçirilince orayı terk etmiş ve Said bölgesindeki Minyetü Beni Hasib'e yerleşmek üzere yola koyulmuştur. Yolculuğu müddetince bir süre Kâhire'de kalmış ve Ebû Ali Hasan b. Muhammed el-Bekrî'den ders görmüştür.²⁰²

Kurtubî, "el-Câmi' li Ahkâmi'l-Kur'ân" adlı eserini telif ederken sözleri söyleyene, hadisleri musannıflarına nisbet ederek aktarmıştır. Rivâyet tarikînin yanında dirâyeti de ihmal etmemiştir. Kur'ân'ın fazileti, cem ve tertibi, müfessirlerin dereceleri gibi pek çok konuda bilgilendirme yapmıştır.²⁰³

¹⁹⁹ Tayyar Altıkulaç, "Kurtubî Muhammed b. Ahmed", *DİA*, Ankara: TDV Yay., c. XXVI, 2002, s. 455.

²⁰⁰ Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi*, c. II, s. 523-524.

²⁰¹ Abdullah Bayram, "Kurtubî ve Fıkhî Tefsîri", (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008), ss. 40- 44.

²⁰² Altıkulaç, "Kurtubî Muhammed b. Ahmed", *DİA*, c. XXVI, s. 455.

²⁰³ Cerrahoğlu, *Tefsîr Tarihi*, c. II, ss. 117-118.

Kurtubî'nin Tefsiriyle İlgili "Zübdetü't-Tefâsîr"de Geçen Bazı Örnekler:

Örnek 1:

(وَلَا تَسُبُّوا الَّذِينَ يَدْعُونَ مِنْ دُونِ اللَّهِ فَيَسُبُّوا اللَّهَ عَدْوًا بِغَيْرِ عِلْمٍ كَذَلِكَ زَيْنًا لِكُلِّ أُمَّةٍ عَمَلُهُمْ ثُمَّ إِلَىٰ رَبِّهِمْ مَرْجِعُهُمْ فَيُنَبِّئُهُمْ بِمَا كَانُوا يَعْمَلُونَ) القرطبي في تفسيره ان حكم النهى باق في هذه الامة فمتى خيف ان الكافر يسب الاسلام و النبى صلى الله عليه وسلم او الله جل جلاله فلا يحل لمسلم ان يسب دينهم و لا صلبانهم و لا كنائسهم ولا يتعرض الى ما يودى الى ذلك

*"Onların Allah'tan başka yalvardıkları tanrılarına hakaret etmeyin ki onlar da cahillik ederek hadlerini aşır Allah'a hakaret etmesinler. Böylece her ümmete, yaptıkları işi güzel gösterdik. Sonra dönüşleri yalnız O'na olacak ve O da yaptıklarını kendilerine bir bir bildirip karşılığını verecektir."*²⁰⁴ Kurtubî tefsîrinde demiştir ki: Âyetteki yasağın hükmü bu ümmet için geçerlidir. Ne zaman ki kâfirlerin Allah'a, peygambere ya da İslâm'a sövmelerinden korkulur, o zaman Müslümanların onların haçlarına, mabetlerine sövmeleri veya onlara yönelik Allah'ın dinine sövmelerine yol açacak saldırılarda bulunmaları helal olmaz.²⁰⁵

Örnek 2:

(انْفِرُوا خِفَافًا وَثِقَالًا وَجَاهِدُوا بِأَمْوَالِكُمْ وَأَنْفُسِكُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَّكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ) و قال القرطبي و الصحيح انها ليست بمنسوخة و اتفق الامة على ان الجهاد فرض على الكفاية اذا قام به قوم من المسلمين سقط عن الباقيين فاذا هجم العد و صار فرض عين بغير خلاف

*"Ey müminler! Sizler gerek hafif, gerek ağırlıklı olarak hep birlikte seferber olunuz, Allah yolunda mallarınızla ve canlarınızla cihad ediniz. Eğer anlıyorsanız, sizin için hayırlı olan budur."*²⁰⁶ Kurtubî demiştir ki: Bu âyet, mensuh değildir ve ümmetin ittifakı vardır ki cihad farzı kifayedir. Müslümanlardan bir kısmı bu emrin gereğini yaptığında diğerlerinin üzerinden sorumluluk kalkmış olur. Düşman topyekün saldırıya geçtiğinde tartışmasız farzı ayn olur.²⁰⁷

²⁰⁴ En'âm 6/108.

²⁰⁵ Mısrî, Zübdetü't-Tefâsîr, vr. 108b.

²⁰⁶ Tevbe, 9/41.

²⁰⁷ Mısrî, Zübdetü't-Tefâsîr, vr. 142b. Diğer örnekler için bkz. vr. 59b, 73b, 85ab, 103a, 125b, 127b, 137a, 159b.

2.2.4.4. Kâdî Beydâvî (ö. 685/1286)

İmâm Nâsîrû'd-Dîn Ebû'l-Hayr Abdullâh b. Ömer b. Muhammed b. Ali, pek meşhur bir âlimdir.²⁰⁸ Şîraz yakınlarındaki Beyza kasabasında H 585 tarihinde dünyaya gelmiştir.²⁰⁹ H 685 veya 691 yılında Tebriz'de vefat etmiştir. Birçok ilimle haşır neşir olmuş; özellikle tefsîr, fıkıh, usul, kelam, mantık, nahiv, belagat ve tarih ilimlerinde mütehassıslanmıştır. Bir ara Tebriz'de bulunduğu dönemlerde vezirin bulunduğu bir ortamda ilmini ortaya koymuş, takdirleri toplamış ve bunun üzerine Şîraz'da başkadılık görevini yapmaya hak kazanmıştır.²¹⁰

Şâfi mezhebine mensup olan Beydâvî'nin hayatı ve yetiştiği çevre hakkında yeterli bilgi yoktur. Ancak te'lif ettiği eserleri, onun iyi bir çevrede yetiştiğini göstermektedir. Yazmış olduğu tefsir sayesinde büyük bir şöhrete kavuşmuştur. Eserinde ehl-i sünnet anlayışı üzere Arap dilinin kaidelerine riâyet ederek âyetleri tefsîr etmiştir. Bu da Müslümanların onun tefsîrine güvenmelerini, ondan bolca istifade etmelerini ve onu aslî kaynak olarak kullanmalarını sağlamıştır.²¹¹

Kâdî Beydâvî de Kurtubî gibi büyük bir şöhret elde etmiş, te'lif ettiği "Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl" adlı tefsîri âlimler tarafından ilgi görmüş, çokça faydalanılmış ve günümüze kadar ulaşmıştır.

Beydâvî, ilk dînî bilgilerini babası Abdullâh b. Ömer'den almış, daha sonra da Şîraz ulemasından aklî ve naklî ilimler tahsil etmiştir. Şîraz'da kadılık görevini yürütürken, fazla titiz ve müsamahasız davrandığı için azledilmiş ve Tebriz'e gitmiş, orada ilmini bir mecliste ortaya koyması sonucu yeniden bu göreve getirilmiş, bir süre daha bu görevi yürüttükten sonra ayrılarak Tebriz'e yerleşmiştir. Ömrünün geri kalanını ilim, ibadet ve riyâzetle geçirmiştir.²¹²

Te'lif etmiş olduğu eserlerden bazıları şunlardır:

- Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl

- İzâh

²⁰⁸ Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi*, c. II, s. 528.

²⁰⁹ Demirci, *Tefsîr Tarihi*, s. 173.

²¹⁰ Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi*, c. II, s. 528.

²¹¹ Cerrahoğlu, *Tefsîr Tarihi*, c. II, ss. 295-299.

²¹² Demirci, *Tefsîr Tarihi*, s. 173.

- Şerhu'l-Kâfiye
- Lübbü'l-Elbâb fî 'İlmi'l-İ'râb.²¹³
- Minhâcu'l-Vusûl ilâ 'İlmi'l-Usûl
- Şerhu'l-Mahsûl
- Şerhu Muhtasarı İbn Hâcib
- Misbâhu'l-Ervâh
- Muntaha'l-Munâ.²¹⁴

Kadı Beydâvî'nin Tefsiriyle İlgili "Zübdetü't-Tefâsîr"de Geçen Bazı Örnekler:

Örnek 1:

(وكانوا عليه شهداء فلا تخشوا الناس واخشون ولا تشتروا بآياتي ثمناً قليلاً) قال البيضاوي نهى للحاكم ان يخشوا غير الله حكوماتهم ويداهنوا فيها خشية ظالم او مراقبة كبير

*"Hepsi de kitabın hak olduğunun şahitleri idiler. O halde ey hâkimler, insanlardan korkmayın, Ben'den korkun. Âyetlerimi az bir menfaat karşılığında satmayın."*²¹⁵ Kadı Beydâvî demiştir ki: Allah bu âyetle hüküm verenin hüküm verirken Allah'tan başkasından korkup çekinmesini ve zalim korkusu ya da bir kavmin önde geleninin murakabe endişesi ile ikiyüzlü davranmasını yasaklamıştır.²¹⁶

Örnek 2:

(وَتَرْكُنَا عَلَيْهِ فِي الْآخِرِينَ سَلَامٌ عَلَى الْيَاسِينَ) وقيل المراد آل محمد صلى الله عليه وسلم وقال البيضاوي لا يناسب نظم سائر القصص فان المذكور في سائر القصص هو السلام على الانبياء نحو سلام على موسى وهارون

*"Sonraki nesiller içinde ona da iyi bir nam bıraktık. Selam olsun İlyâs'a!"*²¹⁷ Denilmektedir ki buradaki maksat Hz. Muhammed (s)'in âlidir. Beydavî demiştir ki diğer kıssaların tertibine uymuyor. Çünkü diğer kıssalarda anlatılan nebilere selamdır, yani "Mûsâ ve Harun'a selam olsun" gibi.²¹⁸

²¹³ Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi*, c. II, s. 535.

²¹⁴ Cerrahoğlu, *Tefsîr Tarihi*, c. II, ss. 296-297.

²¹⁵ Mâide 5/44.

²¹⁶ Mısrî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 92a.

²¹⁷ Sâffât 37/129-130.

²¹⁸ Mısrî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 297a. Diğer örnekler için bkz. vr. 127b, 148b, 276b, 329a, 379b.

Muhammed el-Mısrî âyetleri tefsîr ederken Hz. Peygamber (s)'in hadislerinden, sahabenin, tâbiînin ve önde gelen tefsîr âlimlerinin görüşlerinden çokça faydalanmıştır. Bununla beraber kendi yorumlarına ve dil âlimlerinin görüşlerine çok az yer vermiştir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

MUHAMMED B. AHMED EL-MISRÎ'NİN TEFSİRDEKİ METODU

“Tefsîr, akılla idrak edilen bir anlamı açığa çıkarmak manasındaki f-s-r kelimesinden türemiştir. Müşkil lafızdaki muradı ortaya çıkarmak anlamındadır.”²¹⁹

Bu doğrultuda tefsîr, Allah'ın rızasını kazanmayı ve dünya-âhiret mutluluğunun sağlanması adına Kur'ân'ı anlamak amacıyla yapılan çalışmaları kapsamaktadır denilebilir. Kur'ân'ın nüzulünden bu yana bu çalışmalar süregelmektedir.

“Her müfessir kendi istidâd, ihtisas ve sunuhâtı nispetinde Kur'ân hakikatlerine, bediâlarına, incelik ve güzelliklerine, îcâzına tercüman olduğundan çeşitli tefsîrler meydana gelmiştir.”²²⁰ Dolayısıyla bu alanda çalışan müfessirler, öteden beri tefsîr çeşitlerini genellikle “rivâyet tefsîri” ve “dirâyet tefsîri” olmak üzere iki ana bölümde ele almışlardır. Bunlardan birincisi Rasûlullah (s)'in sünneti, sahabe ve tâbiîn sözlerine dayanmaktadır. Diğeri de Arap dili ve edebiyatı, dînî ve felsefî ilimler ile çeşitli müspet ilimlere dayanmaktadır.²²¹

3.1. Rivâyet Yönünden Tahlili

Rivâyet tefsîrine “me'sûr” veya “menkûl” tefsîr adı da verilir. Bu tefsîr türü Kur'ân'ın Kur'ân, Hz. Peygamber'in sünnetiyle tefsîrini veya sahabenin âyetler hakkında Allah'ın muradını beyan yönünden nakillerini ihtivâ eder. Bazı âlimler,

²¹⁹ Rağîb el-İsfehânî, *el-Müfredât Elfâzî'l-Kur'ân*, Yusuf Türker (çev.), İstanbul: Pınar Yay., 2007, s. 1140; Ebû'l Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem el-Afrîkî el-Mısırî İbn Manzûr, *Lisânü'l 'Arab*, Hâşim Muhammed Şâzilî (thk.), c. V, Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, ty., ss. 3412-3413.

²²⁰ Cerrahoğlu, *Tefsîr Tarihi*, c. II, s. 129.

²²¹ Davut Aydüz, *Tefsîr Tarihi, Çeşitleri ve Konulu Tefsîr*, İstanbul: Işık Yay., 2004, s. 70.

tâbiînden gelen sözleri rivâyet tefsîrinin içine dâhil ederken bazıları da dâhil etmemiştir.²²²

Rivâyet tefsiri başlangıçta rivâyet yoluyla başlamıştır. Hz. Peygamber (s)’den sahabeye, onlardan tâbiîne intikal etmiştir. Tedvin devrinden sonra rivâyetler Ali b. Ebî Talha, Ebi Ravk ve İbn Cüreyc gibi bazı şahısların eserlerinde toplanmaya başlamıştır.²²³

Rivâyet tefsirinde Kur’ân’ın bazı kapalı âyetlerinin manasının anlaşılması, ya mücmel bir âyetin mufasssal bir âyetle açıklanması, ya Hz. Peygamber (s)’in izahları ya da sahabe ve tâbiîlerin ve daha sonra gelen âlimlerin icihad ve reyleriyle olmaktadır. Bu görüşler sonraki devirlere rivâyet ve nakil yoluyla aktarılmıştır. Sahabe ve tâbiînden gelen tefsir rivâyetleri, Taberî ve Taberî’den önceki rivâyet tefsirinde bolca kullanılmaktadır.²²⁴

Rivâyet tefsirinin kaynakları Kur’ân, sünnet, sahabe ve tâbiîn kavilleri ile müfessirlerin ve dilbilimsel tefsirin vazgeçilmezi Arap Dili ve Cahiliye şiiridir. Bunların en önemlisi muhakkak ki Kur’ân’dır.²²⁵

Rivâyet tefsirinde Kur’ân’ın başka bir âyetle tefsiri ya da Hz. Peygamber (s)’in sahih bir sünneti ile açıklanması herkesçe kabul edilir. Ancak sünnetten nakledilen rivâyetlerin zincirinde veya metninde bir eksiklikle karşılaşırsa bu rivâyet merdûd olur. Çünkü sahabe ve tâbiînden gelen nakillerde tutarsızlıklar ve zaafılar ortaya çıkabilir. Bu bağlamda rivâyet tefsirlerindeki bu zaaf noktaları kısa başlıklar halinde şöyle belirtilebilir:

- a) Uydurma haberlerin çokluğu,
- b) İsrâiliyatın girişi,
- c) İsnatların hazfi.²²⁶

Meşhur rivâyet tefsirlerinden bazıları şunlardır:

- İbn Cerir et-Taberî (ö. 310/922)

Camîu’l-Beyân an Te’vîli Âyi’l-Kur’ân

²²² Cerahoğlu, *Tefsîr Tarihi*, c. II, s. 131.

²²³ H Mehmet Soysaldı, *Nüzulünden Günümüze Kur’ân ve Tefsîr*, Ankara: Fecr Yay., 2001, s. 158.

²²⁴ Cerahoğlu, *Tefsîr Tarihi*, c. II, ss. 130-132.

²²⁵ Muhsin Demirci, *Konulu Tefsîre Giriş*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006, s. 44.

²²⁶ Aydüz, *Tefsîr Tarihi*, ss. 76-79.

- Ebû'l- Leys es-Semerkandî (ö. 327/939) Tefsîru Ebi'l-Leys
- İbn Kesîr (ö. 774/1372) Tefsîru'l-Kur'âni'l-Azîm
- Ebû İshâk es-Salebî (ö. 427/1035) el-Keşf ve'l-Beyân 'ân Tefsîri'l-Kur'ân
- Ebû Muhammed b. Mes'ûd el-Beğavî (ö. 516/1122) Meâlimu't-Tenzîl²²⁷
- İbn Atiyye el-Endelûsî (ö. 546/1151) el-Muharraru'l-Veciz fî
Tefsîri Kitâbi'l-Azîz
- Ebu'l-Hasen el-Vâhidî (ö. 468/1075) el-Veciz fî Tefsîri'l-
Kur'âni'l-Azîz²²⁸

3.1.1. Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiri

Kur'ân'ın işaret ettiği hususları, konuları, âyetlerin indiği dönemi ve âyetlerin birbirleri ile ilişkilerini anlayabilmenin en sağlam yolu, hiç şüphesiz Kur'ân âyetlerinin, yine Kur'ân'ın diğer âyetleriyle açıklanması ve âyetlerin birbirleriyle ilişkilendirilmesidir.²²⁹

“Bilindiği gibi tefsir yollarının en güzeli ve en doğrusu, Kur'ân'ın yine Kur'ân'la açıklanmasıdır. Kur'ân'ın bir yerinde umumî olan bir ifade, başka yerinde tahsis edilir. Herhangi bir âyette mücmel olan bir husus, bir başka âyette mufassal olarak zikredilmiş olabilir. Bunlara ait misaller çoğaltılabilir.”²³⁰

Yüce Allah Kur'ân'da “*Sonra onu açıklamak yine bize düşer.*”²³¹ şeklinde buyurarak Kur'ân'ın bir kısım âyetlerinin diğer bir kısmını tefsir ettiğine işaret etmektedir. Âyetlerin birbirini tefsiri mutlakın takyidi, mücmelin tafsili ya da umumun tahsisi şekillerinde karşımıza çıkmaktadır.²³²

Kur'ân'ın Kur'ân'la tefsiri denildiğinde, Kur'ân'ın müfred lafızlarının, terkip ve ifadelerinin, Kur'ân'ın bütünlüğü içinde diğer ilgili Kur'ân pasajlarının yardımıyla açıklanmasıdır. Buna ilaveten Kur'ân'daki konuların, muhataplarının zihinlerine

²²⁷ Cerrahoğlu, *Tefsîr Tarihi*, c. II, s. 135.

²²⁸ Aydüz, *Tefsîr Tarihi*, s. 80.

²²⁹ Mustafa İzzet Derveze, *Kur'ân'ü'l-Mecîd*, Vahdettin İnce (çev.), İstanbul: Ekin Yay, 1997, s. 178.

²³⁰ Aydüz, *Tefsîr Tarihi*, s. 80.

²³¹ Kıyâmet 75/19.

²³² Demirci, *Konulu Tefsîre Giriş*, s. 44.

yerleştirmeye çalıştığı kavramların, terkîbî bir yaklaşımla Kur'ânî bütünlük içerisinde incelenmesi anlaşılmaktadır.²³³

Öte yandan Kur'ânî bütünlük ifadesiyle;

- i. Âyet çerçevesi,
- ii. Siyak-sibak çerçevesi,
- iii. Kur'ân bütünlüğü çerçevesi anlaşılmalıdır.²³⁴

Kur'ân'ın Kur'ân'la Tefsiriyle İlgili "Zübdetü't-Tefâsîr"de Geçen Bazı Örnekler:

Örnek 1:

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ أُوتُوا الْكِتَابَ آمِنُوا بِمَا نَزَّلْنَا مُصَدِّقًا لِمَا مَعَكُمْ مِنْ قَبْلِ أَنْ نَطْمِسَ وُجُوهًا فَنَرُدَّهَا عَلَىٰ أَدْبَارِهَا أَوْ نَلْعَنَهُمْ كَمَا لَعَنَّا أَصْحَابَ السَّبْتِ وَكَانَ أَمْرُ اللَّهِ مَفْعُولًا) قرده خنازير و تقدم خبر اصحاب السبت في سورة البقرة عند تفسير قوله تعالى ولقد علمتم الذين اعتدوا منكم في السبت

"Ey kendilerine daha önce kitap verilen ehl-i kitap! Yanınızdaki kitapları tasdik etmek üzere indirdiğimiz bu kitaba da iman edin. İman edin, enseleriniz nasıl dümdüz ise bazılarınızın yüzlerini bir darbe ile gözden, ağızdan, azalardan ederek dümdüz hale getirmeden veya ashab-ı sebt yaptığımız gibi lânet etmeden! Allah'ın emri mutlaka yerine gelir."²³⁵ Onları domuza, maymuna çevirdik. Sebt günü yasağını çiğneyenlerin haberleri, Yüce Allah'ın Bakara sûresindeki şu sözüyle daha önce geçmişti.²³⁶ "İçinizden sebt günü hakkında haddi aşanları elbette bilirsiniz."²³⁷

Örnek 2:

(خَالِدِينَ فِيهَا مَا دَامَتِ السَّمَاوَاتُ وَالْأَرْضُ إِلَّا مَا شَاءَ رَبُّكَ إِنَّ رَبَّكَ فَعَالٌ لِّمَا يُرِيدُ) ای سماوات الآخرة و ارضها فان لهما سماء و ارضا بدليل قوله تعالى يوم تبدل الارض و السماوات و تلك دائمة ابدًا و قوله و اورثنا الارض نتبوء من الجنة حيث نشاء

²³³ Halis Albayrak, *Kurâ'n'ın Bütünlüğü Üzerine-Kur'ân'la Kur'ân Tefsîri*, İstanbul: Şule Yay., 1992, s. 43.

²³⁴ Albayrak, *Kurâ'n'ın Bütünlüğü Üzerine*, s. 43.

²³⁵ Nisâ' 4/47.

²³⁶ Mısıri, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 74a.

²³⁷ Bakara 2/65.

"Senin Rabbinin dilemesi hariç, gökler ve yer durdukça, orada ebedî kalacaklardır. Çünkü Rabbin dilediğini yapar."²³⁸ Bu ifadede âhiretin seması ve yeri kastedilmektedir. Zira âhiret âleminin seması ve arzı vardır. Yüce Allah'ın şu sözü buna delildir: "Yeri ve göğü başkasıyla değiştirdiğimiz gün..."²³⁹ İşte o arz ve sema ise ebedidir ve sürekli. Şu âyet de "...dilediğimiz yerinde oturacağımız şekilde bizi cennete vâris kıldı..."²⁴⁰ âyeti buna delildir.²⁴¹

Örnek 3:

(ذَلِكَ وَمَنْ يُعْظَمْ حُرْمَاتِ اللَّهِ فَهُوَ خَيْرٌ لَهُ عِنْدَ رَبِّهِ وَأُحِلَّتْ لَكُمْ الْإِنْعَامُ إِلَّا مَا يُتْلَى عَلَيْكُمْ فَاجْتَنِبُوا الرِّجْسَ مِنَ الْأَوْثَانِ وَاجْتَنِبُوا قَوْلَ الزُّورِ) تحریمه ای فی سورة المائدة وهو قوله تعالى حرمت علیکم المئیة والدم والخنزیر وما اهل لغير الله به والمنخبة والموقدة والمتردة والنطیحة وما اكل السبع الا ما ذکیت وما ذبح علی النصب وان تستنفسوا بالازلام- استثناء مقطع لان الحرم ليس من جنس الانعام

"İşte durum bundan ibaret. Artık kim Allah'ın hürmet edilmesini emrettiği şeyleri tazim ederse bu, rabbinin nezdinde kendisi için sırf hayırdır. Yenilmesi haram kılınanlar dışında bütün hayvanlar size helâl edilmiştir. O halde Allah'ın yasakladığı her şeyden, özellikle pis putlardan ve yalan sözden kaçınınız."²⁴² Yenilmesi haram olanlar dışında ifadesinden kasıt yasaklanmayan hayvanlardır. Mâide Sûresi'ndeki âyette "Size şunlar haram kılındı: Kendiliğinden ölen hayvan, kan, domuz eti, Allah'tan başkasının adına kesilen, henüz canı çıkmadan yetişip şartına uygun tarzda kestikleriniz müstesna; boğulmuş, bir şey vurularak öldürülmüş, yukarıdan yuvarlanmış, boynuzlanmış yahut canavar tarafından parçalanmış olup da ölen hayvanların etleri, putlara ait sunaklarda kesilen hayvanların etleri ve zar atarak, kumar oynayarak elde edilen etler."²⁴³ gibi sayılan şeylerin haramlığı geçmektedir. Buradaki istisnâ, istisnâ-i münkatîdir. Çünkü haram kılınan şey hayvan cinsinden değildir.²⁴⁴

²³⁸ Hûd 11/107.

²³⁹ İbrâhîm 14/48.

²⁴⁰ Zümer 39/74.

²⁴¹ Mısırî, Zübdetü't-Tefâsîr, vr. 164a.

²⁴² Hacc 22/30.

²⁴³ Mâide 5/3.

²⁴⁴ Mısırî, Zübdetü't-Tefâsîr, vr. 234a.

Örnek 4:

(وَوَضَعْنَا عَنْكَ وِزْرَكَ) وهذه الآية نظير قوله تعالى لِيُغْفِرَ لَكَ اللَّهُ مَا تَقَدَّمَ مِنْ ذَنْبِكَ وَمَا تَأَخَّرَ

"Senin o ağır yükünü indirmedik mi?"²⁴⁵ Bu âyet Allah'ın "Senin geçmiş ve gelecek günahlarını affetsin diye..."²⁴⁶ kavlinin bir benzeridir.²⁴⁷

3.1.2. Kur'ân'ın Sünnetle Tefsiri

Sahabe, Allah'ın kitabıyla ilgili bir âyeti anlamakta zorlandıkları zaman Hz. Peygamber (s)'in yanına gider ve onun ilgili âyeti kendilerine tefsir etmesini isterdi. Hz. Muhammed (s) de âyetteki anlamadıkları kısmı onlara açıklardı. Çünkü Yüce Allah kitabında şöyle bildirmektedir: "Sana da ey resûlüm bu zikri indirdik ki kendilerine indirileni insanlara açıklayasın. Umulur ki düşünüp anlarlar."²⁴⁸ Bu âyet göstermektedir ki Kur'ân'ı beyan onun vazifesiydi.²⁴⁹

Hadis mecmualarında Hz. Peygamber'e kadar ulaşan isnadlardan öğrenmekteyiz ki Hz. Peygamber (s) Kur'ân'ı tefsir etmiştir. Ancak onun tefsiri son dönemlerde yapılan tefsir çalışmalarıyla benzerlik göstermemektedir. Onun tefsirinde lügat, belâgat ve benzeri birçok husus yer almamaktadır. Onun tefsiri, şeriat ve ahkâmı Allah'ın muradını açıklamaktır.²⁵⁰

Hiz. Peygamber (s), sünnetiyle ya kitaptaki mücmel hususları beyan etmiş ya da kitap hükmü üzerine ek hükümler koymuştur. Meselâ namaz vakitlerini beyan etmiş, haccın yapılışını ve zekât miktarını açıklamıştır.²⁵¹ Ahmed b. Hanbel, Tirmizî ve diğerlerinin Adiy b. Hibbân'dan rivâyeti üzere Hiz. Peygamber (s) Fatiha sûresinde geçen gazaba uğramışların Yahudiler, sapkınların da Hristiyanlar olduğunu belirtmiştir. Yine Tirmizî ve İbn Hibbân'ın İbn Mes'ûd'tan yaptığı rivâyette Kur'ân'da geçen orta namazın ikindi namazı olduğunu Hiz. Peygamber (s) bizlere açıklamıştır.²⁵²

²⁴⁵ İnşirâh 94/2.

²⁴⁶ Fetih 48/2.

²⁴⁷ Mısırî, *Zübdetü't-Tefsîr*, vr. 383b. Diğer örnekler için bkz. vr. 21a, 23a, 164a, 234a, 244b, 251b, 287a, 293b, 327b, 351b.

²⁴⁸ Nahl 16/44.

²⁴⁹ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, c. I, s. 45.

²⁵⁰ Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s. 233.

²⁵¹ Ali Turgut, *Tefsîr Usûlü ve Kaynakları*, İstanbul: MÜİFV Yay., 1991, ss. 223-224.

²⁵² Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, c. I, s. 45.

Hadis kitaplarında Hz. Peygamber (s)'in tefsirini konu alan özel bölümler oluşturulmuş ve ondan rivâyet edilen âyet tefsirleri bu bölümlerde ele alınmıştır.²⁵³

Hz. Peygamber'in tefsirine yönelik verdiğimiz bu örneklerle rağmen şunu belirtmekte fayda vardır: Onun tefsiri daha çok sahabe sorularına cevap verme şeklinde cereyan ettiği için ve her şeyin kendisine sorulmadığı düşünülürse Hz. Peygamber (s)'in tefsirinin azlığı söz konusudur.²⁵⁴

Hz. Peygamber'in tefsir ettiği miktar ile ilgili olarak kesin bir bilgi mevcut olmadığı gibi bu konuda ihtilaf da vardır. İbn Kesîr ve Taberî bu konuda Hz. Aişe'nin "Peygamber, Cebrail'in kendisine öğrettiği, sayılabilecek kadar mahdud âyet haricinde, Kur'ân'dan bir şey tefsir etmezdi." sözüne dayanarak Hz. Peygamber (s)'in Kur'ân'ın azını tefsir ettiğini söylemiştir. Örnek olarak emir ve nehiy, helal ve haram, hadler ve farzlara dair mücmel âyetleri göstermişlerdir. Ğazâlî, Suyûtî, Ahmet Emin ve Kâsım el Kaysî gibi âlimler, Hz. Peygamber (s)'in Kur'ân'ın çok azını tefsir ettiğini iddia etmişlerdir. Delil olarak bazı âyetlerin tefsirinde sahabe ve müfessirlerin ihtilaf ettiğini, âyetler hakkında cem ve telfik edilmesi mümkün olmayan çokca kavillerin bulunduğunu ve bunların hepsinin Rasulullah'tan işitilmiş olmasının kesin olmadığını belirtmişlerdir.²⁵⁵

Hz. Peygamber (s)'in Kur'ân'ın tamamını tefsir ettiğini iddia edenlerin başında ise İbn Teymiyye gelmektedir. İbn Teymiyye bu konuda şu delilleri getirmiştir: i) Sahabenin âyetleri öğrenirken önce on âyet öğrenip onunla amel ettikten sonra diğerlerine geçmesi, ii) Hz. Ömer'in "Kur'ân'ın son nâzil olan âyeti ribâdır. Rasulullah onu açıklamadan vefat etti. Binaenaleyh ribâyı da ribâ şüphesi olanı da bırakınız."²⁵⁶ sözü, iii) Kur'ân'da yer alan "Sana da ey Rasûlüm bu zikri indirdik ki kendilerine indirileni insanlara açıklayasın. Umulur ki düşünüp anlarlar."²⁵⁷ âyetidir. Hz.

²⁵³ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn*, c. I, s. 45; Hz. Peygamber'in tefsîr örnekleri için bkz. Suat Yıldırım, *Peygamberimizin Kur'ân Tefsîri*, İstanbul: Kayıhan Yay., 1983, ss. 200-333; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn*, c. I, ss. 45-47; Soysaldı, *Kur'ân ve Tefsîr*, ss. 181-186; Aydüz, *Tefsîr Tarihi*, ss. 35-42.

²⁵⁴ Turgut, *Tefsîr Usûlü*, ss. 223-224; Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s. 233; Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn*, c. I, ss. 33-55.

²⁵⁵ Yıldırım, *Peygamberimizin Kur'ân Tefsîri*, ss. 45-71.

²⁵⁶ Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid İbn Mâce, *es-Sünen*, Muhammed b. Salih (thk.), Riyad: Beytu'l-Efkârü'd-Devliyye, 1999, "Ticârât", bab 58, h. no 2276.

²⁵⁷ Nahl 16/44.

Peygamber (s) bazı müphem olan âyetleri açıklığa kavuşturmuş, uhrevî hale veya ibret verici kıssalara ait âyetleri insanların anlayacağı tarzda açıklamış ve bu âyetlerin teferruatlarını bildirmiştir. Ancak âyetlerin çoğunu da açıklayarak tefsiri hem tenzil gibi nakledilen hale getirmemiş hem de kıyamete kadar onda yeni vecihler bulunabilmesine imkân tanımıştır.²⁵⁸

Hiz. Peygamber'in tefsiri yukarıda belirttiğimiz üzere Kur'ân'ın mücmel olan âyetlerini tafsîl, umumî hükümlerini tahsis, müşkilini tavzih, neshe delâlet etme, müphem olanı açıklama, garip kelimeleri beyan etme, tavsif ve tasvir ederek müşahhas hale getirme, edebî incelikleri içeren âyetlerin maksadını bildirme gibi belli başlı kısımlara ayrılır.²⁵⁹

Özetle; Hiz. Muhammed (s), tefsirinde hükümleri açıklamış, üstün ahlâkî işleyip teşvik etmiş, ikna yolunu kullanarak Allah'ın muradını belirtmiştir.²⁶⁰

Müellif el-Mısırî, âyetleri Hiz. Peygamber (s)'in hadisleriyle tefsir etme metoduna ağırlık vermiş, birçok yerde konuyla ilgili hadis zikretmiştir. Zikrettiği hadisler de İslâm âlimlerinin kabul ettiği sahih kaynaklarda yer alan hadislerdir. Hadisleri zikrederken bir kısmında rivâyet edeni belirtmiş, bir kısmında ise isim söylemeden aktarmıştır. Onun birçok yerde hadis zikretmesi, yaptığı yorumlara sünnetten de delil getirerek görüşünü teyit etmesini sağlamıştır.

Kur'ân'ın Sünnetle Tefsiriyle İlgili "Zübdetü't-Tefâsîr"de Geçen Bazı Örnekler:

Örnek 1:

(ثم اتموا الصيام الى الليل) قال رسول الله صلى الله عليه وسلم اذا اقبل الليل من ها هنا و ادبر النهار من ها هنا و غربة الشمس فقد افطر الصائم

“Sonra ertesi geceye kadar orucu tam tutun.”²⁶¹ Allah Rasûlü “Gece buradan buraya geldiğinde, gündüz şuradan şuraya çekildiğinde ve güneş battığında oruçlu iftar eder.”²⁶² diye buyurmuştur.²⁶³

²⁵⁸ Yıldırım, *Peygamberimizin Kur'ân Tefsîri*, s. 45-71.

²⁵⁹ Yıldırım, *Peygamberimizin Kur'ân Tefsîri*, s. 31.

²⁶⁰ Turgut, *Tefsîr Usûlü*, ss. 223-224.

²⁶¹ Bakara 2/187.

Örnek 2:

(ثم يتوبون من قريب) ای زمان قریب قبل مرض موته قال صلى الله عليه و سلم ان الله يقبل توبة العبد ما لم يغرغر

“Allah’ın kabulünü vaad buyurduğu tövbe, bilmeyerek günahı işleyip sonra çok geçmeden tövbe edenlerin tövbesidir.”²⁶⁴ Yani hastalık halinde, ölmeden önce ama ölmeye yakın bir zaman diliminde yapılan tevbe anlatılmaktadır. Allah Rasûlü “Allah kulunun tevbesini can boğaza gelmediği sürece kabul eder.”²⁶⁵ diye buyurmuştur.²⁶⁶

Örnek 3:

(حرمت عليكم امهاتكم و بناتكم و اخواتكم و عماتكم و خالاتكم و وبنات الاخ و بنات الاخت و امهاتكم التي ارضعنكم و اخواتكم من الرضاع) و تحريم الرضاع كتحريم النسب لقول النبي صلى الله عليه و سلم يحرم من الرضاع ما يحرم من اللولادة

“Ey mümin erkekler! Şunlarla nikâhlanmanız haram kılınmıştır: Anneleriniz, kızlarınız, kız kardeşleriniz, halalarınız, teyzeleriniz, kardeş kızları, kız kardeş kızları, sizi emziren sütanneleriniz, süt kız kardeşleriniz...”²⁶⁷ Süt yoluyla oluşan haramlık, nesep yoluyla oluşan haramlık gibidir. Hz. Peygamber (s)’in şu sözü “Doğum yoluyla haram olan süt yoluyla olanı da haram kılar.”²⁶⁸ ona delildir.²⁶⁹

Örnek 4:

(بلى من اوفى بعهده واتقى فان الله يحب المتقين) قال صلى الله عليه و سلم اربع من كن فيه كان منافقا خالصا من النفاق حتى يدعها اذا ائتمن خان واذا حدث كذب واذا عاهد غدر واذا خاصم فجر

²⁶² Buhârî, *es-Sahîh*, "Savm", bab 42, h. no 1853. Hadisin benzerleri için bkz. Tirmizî, *es-Sünen*, "Savm", bab 12, h. no 698; Süleyman b. el-Es’as es-Sicistânî Ebû Dâvud, *es-Sünen*, Muhammed b. Sâlih (thk.), Riyâd: Beytu'l Efkâr'u'd-Devliyye, 1999, "Savm", bab 20, h. no 2351.

²⁶³ Mısrî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 33a.

²⁶⁴ Nisâ' 4/17.

²⁶⁵ Tirmizî, *es-Sünen*, "Deâvât", bab 98, h. no 3537.

²⁶⁶ Mısrî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 70a.

²⁶⁷ Nisâ' 4/23.

²⁶⁸ Tirmizî, *es-Sünen*, "Riza'", bab 1, h. no 1146-1147; Buhârî, *es-Sahîh*, "Nikâh", bab 21, h. no 4811; Davud, *es-Sünen*, "Nikâh", bab 6, h. no 2055; Müslim Hüseyin b. Haccac el-Kuşeyrî, *Sahihu Müslim*, Sıdkı Cemil 'Attar (thk.), Beyrût: Dâru'l-Fikr, 2003, "Riza'", bab 25, h. no 3458; Ahmed b. Hanbel, *Müsned*, Muhammed Abdulkadir Ata (thk.), Lübnan: Dâru'l Kütübî'l-İlmiye, 2008, c. X, h. no 2473.

²⁶⁹ Mısrî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 70b.

"Hakikat öyle değil, kim ahdini yerine getirir ve haramlardan sakınırsa, bilsin ki Allah da o sakınanları sever."²⁷⁰ Allah Rasûlü "Dört şey kimde varsa o tam bir münafık olur ve bu hasletlerden biri onda bulunan kimse, onu terk edene kadar münafıklıktan bir haslet taşır: Emanet edildiğinde hıyanet eder, konuştuğunda yalan söyler, söz verdiğinde sözünde durmaz ve düşmanlık ettiğinde aşırı gider."²⁷¹ diye buyurdu.²⁷²

Örnek 5:

(يوم ياتي بعض آيات ربك لا ينفع نفسا إيمانها لم تكن آمنت من قبل أو كسبت في إيمانها خيرا) قال ﷺ ثلاث إذا خرجن لم ينفع نفسا إيمانها لم تكن آمنت من قبل الدجال والدابة و طلوع الشمس من المغرب

"Rabbinin alâmetlerinden biri geldiği gün, daha iman etmeyen yahut imanıyla hayır kazanmayan hiçbir kimseye o günkü imanı asla fayda vermez."²⁷³ Allah Rasûlü "Üç şey var ki onlar çıktıktan sonra kişiye imanı fayda vermez ve o kişi mümin olamaz: Deccalin ve dabbenin yeryüzünde ortaya çıkışı ve güneşin batıdan doğmasıdır."²⁷⁴ diye buyurmuştur. Bu hadis, âyette geçen (بعض آيات ربك) mücmel ifadeyi beyan ve tavzih emektedir.²⁷⁵

3.1.3. Kur'ân'ın Sahabe Sözleriyle Tefsiri

Hz. Peygamber (s)'in vefatı kuşkusuz bütün İslâm toplumunu üzmüştür. Ancak o zamandan günümüze kadar vahyin doğru bir şekilde aktarılması için, onu temsil etme ve ondan öğrendiklerini sonrakilere aktarma noktasında sahabeye önemli bir görev düşmekteydi. Onlar bu görevi Hz. Peygamber (s)'den sonra Kur'ân'ı tefsir etmek sûretiyle ifâ etmeye çalışmışlardır. Çünkü sahabe sarsılmaz imanları, hâdiseleri

²⁷⁰ Âl-i İmrân 3/76.

²⁷¹ Tirmizî, *es-Sünen*, "İman", bab 14, 2632; Buhârî, *es-Sahih*, "İman", bab 23, nr 34; Müslim, *es-Sahih*, "İman", bab 24, h. no 114.

²⁷² Mısrî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 58a.

²⁷³ En'âm 6/158.

²⁷⁴ Tirmizî, *es-Sünen*, "Tefsîr'l-Kur'ân", bab 7, h. no 3072.

²⁷⁵ Mısrî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 113a. Müfessirin bu konuya dair naklettiği diğer örnekler için bkz. vr. 17b, 62b, 74a, 78b, 81a, 82b, 90b, 97b, 100a, 122a, 126b, 131a, 135a, 142a, 155a, 163b, 168a, 177b, 193a, 196a, 209ab, 212b, 223b, 227a, 229a, 232b, 237a, 245b, 250ab, 255b, 259a, 260a, 265b, 270b, 275ab, 280a, 283a, 285a, 293a, 304ab, 305b, 307b, 311a, 317a, 321a, 333a, 341b, 346b, 352a, 353ab, 360a, 361b, 362ab, 363b, 364a, 366a, 371ab, 377ab, 379ab, 380b, 383ab, 384b, 385a, 386a, 388a, 390ab.

izlemeleri ve sebebi nüzûlü bilmeleri gibi nedenlerden dolayı Kur'ân'ı en iyi anlayan topluluk olarak kabul edilmiştir.²⁷⁶

Hız. Peygamber (s)'den rivâyet edilen “*Benim sünnetime ve hidayete ermiş halifelerin sünnetine sarılın.*”²⁷⁷ hadisi göstermektedir ki sahâbenin söz ve davranışları sünnet olarak kabul edilmiş ve ortaya sahabe sünneti çıkmıştır. Böylelikle Hız. Peygamber (s)'in hadis ve sünnetlerinden sonra sahabe sünneti de Kur'ân tefsiri kaynaklarından biri olarak yerini almıştır. Nitekim sahabe âyetlerin inişine şahit olmuş, Kur'ân'ın tesbiti, korunması ve anlaşılması için peygamberin yaptığı faaliyetlere katılmıştır. Hız. Muhammed (s), okuma-yazma bilen bir gruba vahiy kâtipliğiyle görevlendirmiş, kendi ezberlediği âyetleri sahabe de ezberletmiş ve açıklamıştır.²⁷⁸

Sahabe tefsir yapacağı zaman Kur'ânî beyanlara itibar ediyor, orada bir şey bulamadıklarında ise Hız. Peygamber (s)'den işittikleri veya gördükleri şeylerde bir şey olup olmadığına bakıyor, orada da bir bilgi mevcut olmadığında re'y ve içtihâda başvuruyordu.²⁷⁹ Onlar daha çok sebebi nüzûlleri anlatma tarzında tefsir yapmışlardır.²⁸⁰

Kur'ân, sahâbenin dili yani Arap dili ve belâğatıyla nâzil olmuştur. Bu sebeple de onu en iyi anlayan onlardı. Ancak sahâbenin ilmi seviyesinde farklılık vardı.²⁸¹ Hız. Peygamber'in yanında sürekli bulunup bulunmama böyle bir anlayış farklılığını ortaya çıkarmıştır. Sahâbenin en bilgili ve kültürlüleri tefsirle meşgul olmuşlardır. Çünkü Kur'ân tefsiri dile vakıf olmanın yanında eski Arap edebiyatını ve şiirini, eski şiirlerde kullanılmış garip kelimeleri, Arapların âdetlerini hatta Yahudilerin ve Hristiyanların âdetlerini bilmeyi gerektiriyordu.²⁸²

Sahâbenin vakıf olduğu konular da değişiklik göstermiştir. Meselâ kadın ve kadın halleriyle ilgili durumları Hız. Aişe diğer kadınlardan daha iyi anlıyordu. Arapların hac ile ilgili eski âdet ve geleneklerini iyi bilenler bu konuyla alakalı âyetleri,

²⁷⁶ Aydıüz, *Tefsîr Tarihi*, s. 43.

²⁷⁷ Tirmizî, *es-Sünen*, "İlim", bab 16, h. no 2676.

²⁷⁸ Sadrettin Gümüş, *Kur'ân Tefsîrinin Kaynakları*, İstanbul: Kayhan Yay., 1990, ss. 57-58.

²⁷⁹ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirîn*, c. I, s. 57.

²⁸⁰ Turgut, *Tefsîr Usûlü*, s. 225.

²⁸¹ Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s. 234.

²⁸² Aydıüz, *Tefsîr Tarihi*, s. 43.

ehl-i kitap hakkında bilgi sahibi olanlar ehl-i kitapla ilgili konuları daha iyi anlayabiliyordu.²⁸³

Zehebî, sahabenin Kur'ân'ı tefsir etme konusunda şu hususlara dikkat ettiklerini zikreder:

- a. Arap âdetlerini bilme.
- b. Kur'ân'ın nüzul olduğu dönemde Arap yarımadasındaki Hristiyan ve Yahudilerin ahvâlini bilme.
- c. Arap dilinin inceliklerini bilme.
- d. Anlayış ve idrak kabiliyeti.²⁸⁴

Bunlardan yola çıkarak sahabe tefsirinin özellikleri şöyle özetlenebilir:

- 1) Sahabenin yaptığı tefsir yazılmamıştır.
- 2) Sahabe Kur'ân'ı sırayla tefsir etmemiştir.
- 3) Âyetlerin yorumu noktasında icmâlî manayla yetinmişler, daha fazlasının zorlama olduğunu düşünmüşlerdir.
- 4) Ahkâm âyetlerinden çok az çıkarımda bulunmuşlardır.
- 5) Sahabe arasındaki anlayış farkı, içtihad farklılığı da doğurmuş, ancak bu farklılık ihtilaf sadedinde değil de çeşitlilik manasındadır.²⁸⁵

Tefsir sahasında şöhret kazanan sahabeler şunlardır: Ali b. Ebî Tâlib (ö. 40/661), Abdullâh b. Mes'ûd (ö. 32/652), Abdullâh b. Abbâs (ö. 68/687-688), Zeyd b. Sâbit (ö. 45/665), Ubeyy b. Kâb (ö. 19/640), Abdullâh b. ez-Zübeyr (ö. 73/692), Ebû Mûsâ el-Eşârî (ö. 44/664).²⁸⁶

Müellif el-Mısırî sahabelerden çok sayıda rivâyete yer vermiş olup en çok İbn Abbâs, İbn Mes'ûd ve Hz. Ali'nin rivâyetlerinden faydalanmıştır. Bunun dışında sahabelerden olanların rivâyetleri yok denecek kadar azdır. Müellifin İbn Abbâs, İbn Mes'ûd ve Hz. Ali dışında sahabelerden yer verdiği örnekler, Hz. Aişe ve Hz. Ömer üzerinde yoğunlaşmaktadır.

²⁸³ Soysaldı, *Kur'ân ve Tefsîr*, ss. 191-192.

²⁸⁴ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, c. I, s. 58.

²⁸⁵ Soysaldı, *Kur'ân ve Tefsîr*, ss. 193-195.

²⁸⁶ Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s. 235.

Kur'ân'ın Sahabe Sözleryle Tefsiryile İlgili "Zübdetü't-Tefâsîr"de Geçen Bazı Örnekler:

Örnek 1:

(قُلْ لَا يَعْلَمُ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَالْأَرْضِ الْغَيْبَ إِلَّا اللَّهُ وَمَا يَشْعُرُونَ أَيَّانَ يُبْعَثُونَ) عن عائشة رضى الله عنه قالت من زعم ان محمدا يعلم الغيب فقد اعظم على الله الفرية

"De ki: "Gerek göklerde gerek yerde olanlardan hiç kimse gaybı bilemez, gaybı yalnız Allah bilir. "Dolayısıyla, onlar ne zaman diriltileceklerini de bilemezler."²⁸⁷ Hz. Aişe'den rivâyet edilmiştir ki: "Kim Muhammed gaybı biliyor diye iddia ederse Allah'a karşı en büyük iftirayı atmış olur."²⁸⁸

Örnek 2:

(وَيَوْمَ يُعْرَضُ الَّذِينَ كَفَرُوا عَلَى النَّارِ أَذْهَبْتُمْ طَيِّبَاتِكُمْ فِي حَيَاتِكُمُ الدُّنْيَا وَاسْتَمْتَعْتُمْ بِهَا فَالْيَوْمَ تُجْزَوْنَ عَذَابَ الْهُونِ بِمَا كُنْتُمْ تَسْتَكْبِرُونَ فِي الْأَرْضِ بِغَيْرِ الْحَقِّ وَبِمَا كُنْتُمْ تَفْسُقُونَ) قال جابر بن عبدالله رضى الله عنهما رأى عمر بن الخطاب رضى الله عنه لحما معلقا في يدى فقال ما هذا يا جابر قلت اشتهيت لحما فاشتريته فقال عمر و كلما اشتهيت يا جابر اشريت اماتخف هذه الآية اذهبت طيباتكم في حياتكم الدنيا

"Gün gelir, kâfirler cehennem ateşinin karşısına tutulurken şöyle denilir: "Bütün zevklerinizi dünya hayatınızda kullanıp tükettiniz, onlarla sefa sürdürdünüz. Artık bugün dünyada haksız yere büyüklük taslamanız ve dinden çıkıp fâsıklık etmeniz sebebiyle hor ve hakîr eden bir azap ile cezalandırılacaksınız."²⁸⁹ Câbir b. Abdullâh dedi ki: Ömer b. el-Hattab elimde asılı bir et gördü ve dedi ki: "Bu nedir Ya Câbir?" Dedim ki canım et istedi, ben de satın aldım. Hz. Ömer şöyle cevap verdi: Sen her istediğin şeyi alır mısın? Sen şu âyetten korkmaz mısın? Ve bu âyeti okudu.²⁹⁰

²⁸⁷ Neml 27/65.

²⁸⁸ Mısırî, Zübdetü't-Tefâsîr, vr. 264b.

²⁸⁹ Ahkâf 46/20.

²⁹⁰ Mısırî, Zübdetü't-Tefâsîr, vr. 326b.

Örnek 3:

(وَإِذَا النُّفُوسُ زُوِّجَتْ) وإذا النفوس زوجت روى عن عمر بن الخطاب رضى الله عنه انه سئل عن هذه الآية فقال يقرن بين الرجل صالح مع الرجل الصالح في الجنة و يقرن بين الرجل السوء مع الرجل السوء في النار

"Nefisler eşleştirildiği, ruhlar bedenlere girdiği zaman..."²⁹¹ Ömer b. Hattab'tan rivâyet edildiğine göre bu âyet ona soruldu ve şöyle dedi: Cennette salih kişiler yine kendileri gibilerle, kötü kimseler ise cehennemde kendileri gibi olanlarla bir araya gelecektir.²⁹²

Örnek 4:

(اقْرَأْ بِاسْمِ رَبِّكَ الَّذِي خَلَقَ) عن عائشة رضى الله عنها قال اول ما بدى به رسول الله صلى عليه وسلم من الوحي الرويا الصالحة و كان لا يرى رويها الا جات مثل فلق الصبح ثم حُبب اليه التحنث في غار حرا فكان يخلو فيه فيتحنث فيه الليالي لى ذوات العدد ثم ينصرف حتى جاءه الملك و هو في غار حرا فقال له اقرا قال ما انا بقارى قال فاخذنى فغطنى ثم كذلك ثلاث مرات فقال في الثالثة اقرا باسم ربك الذى خلق خلق الانسان من علق الى قوله مالم يعلم قالت فرجع بها رسول الله صلى الله عليه وسلم يرجف فؤاده

"Yaratan Rabbinin adıyla oku"²⁹³ Hz. Aişe demiştir ki:²⁹⁴ Rasûlullah (s) için vahiy açısından ilk başlatılan salih rüyalardı. O hiçbir rüya görmezdi ki sabahın aydınlığı gibi ortaya çıkmasın (gerçekleşmiş olmasın). Sonra ona Hira mağarasında inzivâya çekilme sevdireldi. Orada kendini tecrit ediyordu. Orada gecelerce ibadet ediyordu. Sonra melek gelene kadar içine kapandı. Hira mağarasındayken melek ona "Oku" dedi. O 'Ben okuma bilmem' dedi ve dedi ki: "Melek beni tuttu, silkeledi." Bunu üç kez tekrar etti. Üçüncüde اقرأ kelimesinden مالم يعلم e kadar okudu. Bilâhare Rasulullah, bu olaydan dolayı kalben korkup ürpermiş olarak bu âyetlerle birlikte Hira'dan geri döndü.²⁹⁵

²⁹¹ Tekvîr, 81/7.

²⁹² Mısrî, Zübdetü't-Tefâsîr, vr. 376a.

²⁹³ 'Alak 96/1.

²⁹⁴ Buhârî, es-Sahîh, "Tefsîru'l-Kur'ân", bab 444, h. no 4670.

²⁹⁵ Mısrî, Zübdetü't-Tefâsîr, vr. 384a.

Örnek 5:

(وَقُلِ الْحَمْدُ لِلَّهِ الَّذِي لَمْ يَتَّخِذْ وَلَدًا وَلَمْ يَكُنْ لَهُ شَرِيكٌ فِي الْمُلْكِ وَلَمْ يَكُنْ لَهُ وَلِيٌّ مِنَ الذَّلِّ وَكَبِّرْهُ تَكْبِيرًا) قال عمر

رضى الله عنه قول العبد الله اكبر خير من الدنيا و ما فيها وهى ابلغ لفظة للعرب في معنى التعظيم و الاجلال ثم

اكدها با المصدر تحقيقها لها و ابلاغها في معناها

"Her türlü hamd O Allah'a mahsustur ki asla evlad edinmemiştir.

"Hâkimiyetinde hiç bir ortağı yoktur. Acze düşüp de bir desteğe muhtaç olmamıştır." de

*ve tekbir getirerek O'nun büyüklüğünü ilan et!"*²⁹⁶ Hz. Ömer (r.a.) demiştir ki: "Kulun

Allahu Ekber sözü dünya ve içindekilerden daha hayırlıdır." Bu ifade tâzim yüceltme

manasında Araplarda kullanılan en belâğatlı lafızdır. Bir de bunu *el-hamd* şeklindeki

masterla kuvvetlendirerek tekid etmiş ve mana yönünden daha belîğ hale getirmiştir.²⁹⁷

3.1.4. Kur'ân'ın Tâbiûn Sözleryle Tefsiri

Sahabeden sonra Kur'ân'ı en iyi anlayan nesil tâbiîndir. Hem Kur'ân'da hem de hadislerde onlardan övgüyle bahsedilir.²⁹⁸

Hz. Peygamber (s) ve dört halife devriyle beraber fetihler artmaya, İslâm dînî Arap yarımadası dışına yayılmaya başlamıştı. Daha sonra fethedilen bu bölgelere İslâm'ı öğretmek amacıyla muallimler gönderilmişti. Buralara giden sahabeler, etraflarına eğitim halkaları kuruyor ve dersler veriyorlardı.²⁹⁹ Onlardan çoğunlukla Arap olmayan kişiler ilim öğrenmiştir ki bunlar tâbiîndi.³⁰⁰ Bunlara umumî bir isim olarak "mevâlî" denmiştir. Mevâlînin durumu, efendisinin durumuyla paralellik arz ediyordu. Âlim olan sahâbînin mevlâsı da âlim, tüccarınki de tüccar yetişiyordu.³⁰¹

Sahabeden çoğunlukla Arap olmayanların ders almasının sebebine gelince Araplar, milletleri idare etmekle uğraşmaktaydılar ve ilimle meşgul olmayı hakir

²⁹⁶ İsrâ 17/111.

²⁹⁷ Mısırî, *Zübdetü't-Tefsîr*, vr. 201b. Diğer örnekler için bkz. Hz. Ayşe: vr. 264b, 305b, 326b, 363b, 368b, 384a; Hz. Ömer: vr. 201b, 367a, 376a; Diğer sahabeler: vr. 48b, 151b, 195b, 247a, 304b, 314b, 316b, 329b, 389b.

²⁹⁸ Gümüş, *Kur'ân Tefsîrinin Kaynakları*, s. 81.

²⁹⁹ Aydüz, *Tefsîr Tarihi*, s. 48.

³⁰⁰ Cerrahoğlu, *Tefsîr Tarihi*, c. I, ss. 113-114.

³⁰¹ Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s. 243.

görüyorlardı. Bunun yanında Arap olmayan milletlerin İslâm'ı öğrenme arzusu da had safhadaydı.³⁰²

Hz. Peygamber (s) ve sahabe kendi dönemlerinde Kur'ân'ın tamamını tefsir etmemişler, sadece anlamı açık olmayan âyetleri açıklamışlardır. Sahabenin öğrencisi olan tâbiîn de aynı şekilde, özellikle anlamı açık olmayan ve anlaşılmayan yerleri Arap dili kurallarına ve belağatına, ayrıca âyetlerin nüzûlüyle ilgili sahabeden öğrendiklerine göre tefsir etmişlerdir.³⁰³

Tâbiînin Hz. Peygamber (s)'e ulaşmamış olmaları, onların ilme olan şevklerini azaltmamıştı. Onlar daha çok dil açısından Kur'ân'ı tefsir etmeye çalışmışlardır. Böylelikle tâbiîn tefsiri de sahabe tefsiri gibi dilbilimsel nitelikli bir özellik kazanmıştır. Ayrıca bu, onların izahlarının rivâyet tefsirinde referans olarak kabul edilmesini sağlamıştır.³⁰⁴

Tâbiîn döneminde Kur'ân'ın bütününün tefsir edilmesi çalışmaları da yapılmış, gerektiğinde kelimeler de tefsir edilmiştir. Kur'ân'daki garip lafızlar baştan sona kadar âyet âyet tefsir edilirken istinbat ve istidlâl yoluyla âyetlerden hüküm çıkarma sebebiyle bazı kelime ve tâbirlerin açıklamasına genişçe yer verilmiştir. Tarihi bilgiler, fikhî şerhler ve gayb âlemini tasvir eden açıklamalar da bu dönemde yapılan tefsirlerde yer almıştır.³⁰⁵

Mevâlîler, eski dinleri ve kültürlerinin etkisi altında kalmaları sebebiyle, İslâmiyet'i Araplardan farklı biçimde anlamışlardır. Aynı zamanda bu farklı anlayış, tefsirde önemli hareketlerin başlamasında rol oynamıştır. Hatta İsrâiliyata ait haberler bu dönemde tefsirin içine girmiştir.³⁰⁶

Tâbiîn'in meşhur müfessirleri Sa'id b. Cübeyr, Mücâhid b. Cebr, İkrime, Zeyd b. Eslem, Katâde, Hasan el-Basrî, Muhammed b. Kâb, Mesrûk b. el-Ecdâ, İbrâhîm en-Nehâî, Âmir eş-Şâ'bî'dir.³⁰⁷

³⁰² Cerrahoğlu, *Tefsîr Tarihi*, c. I, s. 113.

³⁰³ Zehebî, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, c. I, s. 100.

³⁰⁴ Demirci, *Konulu Tefsîre Giriş*, s. 46.

³⁰⁵ M. Zeki Duman, *Uygulamalı Tefsîr Usûlü ve Tefsîr Tarihi*, Kayseri: Erciyes Üniv Yay., 1992, s. 149.

³⁰⁶ Turgut, *Tefsîr Usûlü*, s. 228.

³⁰⁷ Gümüş, *Kur'ân Tefsîrinin Kaynakları*, s. 82.

Muhammed el-Mısırî tâbiînden en çok meşhur olan Katâde, Sa'îd b. Cübeyr, Mücâhid ve Hasan el-Basrî'nin görüşlerinden alıntı yapmıştır. Bu âlimlerin görüşleriyle ilgili örneklerle ikinci bölümde tabiîn âlimleri başlığı altında değinildiği için tekrar yer verilmemiştir.

3.2. Dirâyet Yönünden Tahlili

Bu tefsir çeşidine “Re'y Tefsir” veya “Aklî Tefsir” de denilmektedir. Sadece rivâyetlerle yetinmeyip dil, edebiyat, din, mezhep ve çeşitli bilgilere dayanılarak yapılan tefsirdir. Re'yden maksat ictihâddır.³⁰⁸

Zehebî'nin ifadesine göre bu tefsir çeşidi her müfessirin mutlaka bilmesi gereken Arapça'dan başka, İslâmî ilimlerle Kur'ân ilimlerinden de faydalanarak tefsir edilen âyetin öncesine ve sonrasına ters düşmemek kaydıyla müfessirin kendi görüş ve ictihâdıyla yapılan tefsirdir.³⁰⁹

Dirâyet tefsir metodunda bir âyet, onu açıklayan âyet veya hadis bulunmadığında; ilgili âyet re'y ve ictihatla tefsir edilir. Müfessirin doğru tefsir yapabilmesi ve yanlışla sapmaması adına kendisi için şart olan ilimleri bilmesi gerekir. Yoksa mücerret re'y ile yapacağı tefsir, Kur'ân'a ters düşeceğinden makûl değildir.³¹⁰

Bir müfessirin bilmesi gereken ilimler şu başlıklar altında toplanabilir:

- 1) Arapça: Lügat ilmi, sarf ilmi, nahiv ilmi, iştikak ilmi, belagat ilmi gibi ilimlerdir.
- 2) Kur'ân İlimleri: Kıraat ilmi, nüzûl sebepleri ilmi, nâsih-mensûh ilmi, kıssalar ilmi gibi ilimlerdir.
- 3) İslâmî İlimler: Hadis, Fıkıh ve Kelâm'dır.
- 4) İlmi Mevhibe: İlmiyle âmil olanlara Yüce Allah'ın bahşettiği bir ilimdir. Bu ilim Allah'ın salih amel işleyen, züht ve takva sahibi kullarına bahşettiği bir ilimdir.³¹¹

Re'y ile tefsir yapan müfessir, ilk önce Kur'ân'a başvurur. Kur'ân'da aradığını bulamazsa Sünnet'e mürâcât eder. Ya da âyetlerin nüzûl sebeplerini bilen sahabeye başvurur. Eğer onlarda da bulamazsa, lafızların Hz. Peygamber (s) zamanında

³⁰⁸ Cerrahoğlu, *Tefsîr Tarihi*, c. II, s. 236.

³⁰⁹ Zehebî, *et-Tefsîr ve 'l-Müfessirûn*, c. I, s. 255.

³¹⁰ Aydüz, *Tefsîr Tarihi*, s. 80.

³¹¹ Soysaldı, *Kur'ân ve Tefsîr*, s. 168.

kullanılışını dikkate alarak sarf ve nahiv ilmine mürâcât eder. Ayrıca yapılan izâhın Hz. Peygamber (s)'in söz, fiil ve takrirlerine uygunluğunu kontrol eder.³¹²

R'ey ile tefsir yapanlar referans olarak Kur'ân'daki tedebbür âyetlerini ve Hz. Peygamber (s)'in sözlerini kabul ederler. Eğer bu şekilde tefsir yapılmasaydı bugün dînî hükümlerin çoğuna vakıf olunamazdı.³¹³

Dirâyet tefsirinin caiz olup olmadığıyla ilgili başlangıçta âlimler arasında münakaşalar yapılmış, bir kısmı bu tefsiri uygun görürken bir kısmı da onu kabul etmemiştir.³¹⁴ Yalnız caiz olarak görüp öven âlimler belirli kurallarla bunu sınırlandırmışlardır.³¹⁵

Meşhur dirâyet tefsirlerinden bazıları şunlardır:

1) Fahrüddin er-Râzî (ö. 605/1208)	Mefâtihu'l-Ğayb
2) en-Nesefî (ö. 710/1310)	Medâriku't-Tenzîl ve Hakâiku't- Te'vîl
3) el-Beydâvî (ö. 685/1286)	Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl
4) Ebû Hayyan (ö. 745/1344)	el-Bahru'l-Muhît
5) el-Alûsî (ö. 1270/1854)	Rûhu'l-Me'ânî fî Tefsîri'l-Kur'ânî'l-'Azîm ve's-Seb'i'l-Mesânî
6) Celâluddîn el-Mahallî (ö. 864)	
Celâluddîn es-Suyûtî (ö. 911/1505)	Tefsîru Celâleyn
7) Ebû's-Suûd (ö. 982/1574)	İrşâdu Akli's-Selîm ilâ Mezâye'l-Kitâbi'l-Kerîm ³¹⁶
8) Reşid Rıza (ö. 1354/1935)	Tefsîru'l-Menâr
9) Merağî (ö. 1365/1945)	Tefsîru'l-Merâğî
10) Ebû'l-A'lâ el-Mevdûdî	Tefhîmu'l-Kur'ân
11) Elmalılı Hamdi Yazır	Hak Dînî Kur'ân Dili ³¹⁷

³¹² Cerrahoğlu, *Tefsîr Tarihi*, c. II, s. 236.

³¹³ Cerrahoğlu, *Tefsîr Tarihi*, c. II, s. 236.

³¹⁴ Soysaldı, *Kur'ân ve Tefsîr*, s. 168.

³¹⁵ Aydın, *Tefsîr Tarihi*, ss. 81-82.

³¹⁶ Cerrahoğlu, *Tefsîr Tarihi*, c. II, s. 237.

³¹⁷ Soysaldı, *Kur'ân ve Tefsîr*, s. 169.

3.2.1. Ulûmu'l-Kur'ân Açısından Tahlili

"Zübdetü't-Tefâsîr" adlı eserde Ulûmu'l-Kur'ân açısından öne çıkan başlıklar; kıraat, vahiy, mekkî-medenî, nâsih-mensûh, muhkem-müteşâbih, esbâb-ı nüzûl, Kasasu'l-Kur'ân, Aksâmu'l-Kur'ân, Fedâilu'l-Kur'ân, hurûf-u mukatta'a, Mübhemâtul-Kur'ân, âyetler arası uyum, Kur'ân'daki tekrar ve hitaplardır.

3.2.1.1. Kıraat Meselesine Yaklaşımı

Kıraat kelimesi, "Tertîl (kelimenin ağızdan kolay bir şekilde çıkarılması) esnasında harfleri ve kelimeleri birbirine eklemek, okumak ve tilâvet etmek"³¹⁸ anlamlarına gelmektedir. Terim olarak ise, "Kıraat imamlarından her birinin rivâyetlere ve tarıklara bağlı kalmak kaydıyla diğerlerinden farklı olarak yaptıkları okuyuşlardır. Bir başka deyişle kıraat imamları arasındaki farklı okuyuşlardır."³¹⁹ Burada rivâyet kelimesiyle kast edilen bir râviye nispet olunan her ihtilaf, tarik kelimesiyle kast edilen ise râvilerden sonra gelenlerin ihtilaflarıdır.³²⁰

Kur'ân, Hz. Peygamber (s)'e beyan ve i'câz için vahyedilen kelimedir. Kıraat ise bu yüce kelama ârız olması mümkün olan medd, kasr, tahfif, teskîl gibi edâ ve telaffuz vecihleridir.³²¹ Yine *kıraat* şöyle tanımlanabilir: Kur'ân kelimelerinin eda keyfiyetlerini ve ihtilaflarını, nakledenlere nispet ederek bilmektir.³²²

Sahabenin Hz. Peygamber (s)'den kıraati alış tarzları farklıdır. Hz. Peygamber (s)'den bir kıraat alan olduğu gibi iki veya daha fazlasını da alan olmuştur. Sahabeden kıraat öğrenen tâbiîn ve etbâu't-tâbiîn'in de okuma tarzları farklıdır. Herkes gittiği bölgede öğrendiğini öğretmiştir. Sonuçta birbirinden farklı kıraat tarzları ortaya çıkmıştır. Bu kıraat tarzlarına göre okuyan imamlar çeşitli bölgelere dağılınca

³¹⁸ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 1203.

³¹⁹ İsmail Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsîrindeki Yeri ve Mütevâtir Kıraatlerin Yorum Farklılıklarına Etkisi*, İstanbul: MÜİFV Yay., 1996, s. 73.

³²⁰ İsmail Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, İstanbul: MÜİFV Yay., 2002, ss. 68-69.

³²¹ Suat Yıldırım, *Anahatlarıyla Kur'ân-ı Kerîm ve Kur'ân İlimlerine Giriş*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2009, s. 75.

³²² Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, s. 61.

okudukları kıraatler de kendi isimleriyle anılmıştır. H 2. asırdan itibaren İslâm âlimleri bütün kıraatleri bir araya toplamış, sahih ve şazz olan kıraatleri ayırmıştır.³²³

Böylelikle her bir bölgede bulunan Müslümanların kendi kıraatlerini diğer bölgelerdeki kıraatlere tercih etmeleriyle yedi kıraat tabiri meşhur olmuştur.³²⁴

Sayıları otuzu bulan kıraatler arasında tercih yapılarak kıraat sayısı yediye indirilmiştir. Halkın rağbet gösterdiği bu yedi kıraat şunlardır: 1) Abdullâh İbn Kesir (ö. 120/737), 2) Nâfi (ö. 169/785), 3) Ebû Amr (ö. 154/770), 4) İbn Âmir (ö. 118/736), 5) Âsım (ö. 127/744), 6) Hamza (ö. 188/803), 7) Kisâi (ö. 189/804). Ebû Bekir el-İsfâhânî en-Neysâbü'rî (ö. 381/992) bu yedi kıraate üç kıraat daha ekleyerek sayıyı ona çıkarmıştır. Bu kıraatler, 1) Halef b. Hişam (ö. 229/844), 2) Ebû Cafer Yezid b. el-Ka'ka' (ö. 130/748) ve 3) Ebû Muhammed Yakub b. İshâk (ö. 205/820) âlimlerine ait kıraatlerdir.³²⁵

Kıraatlerin çeşitli olmasının sebebi Kur'ân'ın yedi harf üzere nâzil olmasıdır. Yoksa bu durum Hz. Peygamber (s)'den ya da kıraat imamlarından kaynaklanan bir farklılık değildir.³²⁶

Şunu belirtmekte fayda vardır: Yedi harfle kıraat birbirine karıştırılmış, bazen her ikisinin aynı şey olduğu söylenmiş bazen de farklı şeyler oldukları ifade edilmiş ve ihtiyaca cevap olarak ayrı ayrı kaynaklardan geldikleri zikredilmiştir. Bu konu çözülmesi güç olan meselelerden birisidir. Çünkü Hz. Peygamber (s)'in hadisindeki yedi harften ne kast edildiği tam olarak bilinmemektedir.³²⁷

Hz. Peygamber (s)'den rivâyet edilen mütevâtir hadis derecesindeki "*Kur'ân muhakkak ki yedi harf üzere nâzil olmuştur.*"³²⁸ hadisinden Kur'ân'ın yedi harf üzere indiği anlaşılmaktadır. *Harf* kelimesi "lûgat, canib, kenar, harf mecazen de vecih ve

³²³ Demirci, *Kur'ân Tarihi*, s. 182.

³²⁴ Karaçam, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri*, ss. 62-63.

³²⁵ Demirci, *Tefsîr Usûlü*, s. 130.

³²⁶ Karaçam, *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsîrindeki Yeri*, s. 92.

³²⁷ Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s. 96.

³²⁸ Tirmizî, *es-Sünen*, "Kıraat", bab 11, h. no 2943.

keyfiyet" manalarına gelmektedir.³²⁹ Harf kelimesinin birçok anlam içermesi sebebiyle manası üzerinde de ittifak sağlanamamıştır.³³⁰

Kısaca, İslâm âlimleri Kur'ân'ın yedi harf üzere inmesi konusunda çeşitli görüşler bildirmişlerdir. Bu görüşler şöyle sıralanabilir:

- Yedi harften kasıt lügattır, yani meşhur Arapça lehçeleridir.
- Muhkem-müteşâbih, umum- husus, nâsih-mensûh gibi şeylerdir.
- Emir, nehiy, vaad, vaid, cedel, kasas, mesel gibi konulardır.
- İdgam, izhar, imale, kasr, şedde gibi hususlardır.
- Yedi türlü okunuştur.
- Yedi harften kasıt yedi vecihtir.
- Yediden maksat sayı değil kolaylıktır.³³¹

Özetle, yedi harfin tefsirinde ihtilaf edilse de yedi harf hakkında zikredilen hadisler sahih ve mütevâtir derecesindedir. İlim ehlinin çoğu, yedi harften maksadın birbirine yakın manada bulunan çeşitli lafızlar olduğu noktasında ittifak etmişlerdir. Bunlar: Sufyan b.Uyeyne (ö. 198/812), Abdullâh b. Vehb (ö. 197/812), Taberî (ö. 310/922), Tahavî (ö. 321/933) ve diğerleridir. Diğer bir grup ise yedi harften maksadı yedi Arap lügatı olarak anlamışlardır: Ebû Ubeyd b. Kâsım b. Sellam (ö. 223/837) bu yoldan gitmiş ve İbn Atiyye de bu yolu tercih etmiştir. el-Kâdî İbnu't-Tayyib ise yedi harfin yedi kıraat olduğunu söylemiştir. Yedi harfin Kur'ân'ın emir, nehiy, vâd, vâid, kısas, emsâl ve mücadele gibi manalara geldiğini söyleyen kişiler de mevcuttur. Ancak İbn Atiyye bu görüşün zayıf olduğunu, sayılan bu şeylerin yedi harfle isimlendirilemeyeceğini söylemiştir. Bu yedi harfî Arap dilinin dışında Habeş, Nabat, Suryânî, Fârisi, Rum ve Arap dilleridir, şeklinde açıklayanlar da mevcuttur.³³²

el-Mısırî'nin kıraat konusuna dair, âyetleri tefsir edişini iki başlık altında inceledik.

³²⁹ Osman Keskiöğlu, *Kur'ân Tarihi ve Kur'ân Hakkında Ansiklopedik Bilgiler*, İstanbul: Nebioğlu Yay., ty., s. 101.

³³⁰ Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s. 96.

³³¹ Keskiöğlu, *Kur'ân Tarihi*, s. 101.

³³² Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s. 98.

3.2.1.1.1. Kıraat İmâmlarının Okuyuşlarına Değınmesi

Muhammed el-Mısrî, âyetleri tefsir ederken kıraat konusuna ayrı bir önem vermiştir. Âyetlerin büyük bir kısmının tefsirinde kıraat İmâmlarının okuyuşlarına yer vermiştir.

Konu Bağlamında "Zübdetü't-Tefâsîr"de Geçen Bazı Örnekler:

Örnek 1:

(الَّذِينَ يَبِخُلُونَ وَيَأْمُرُونَ النَّاسَ بِالْبَخْلِ) قرأ حمزة والكسَاء وخلف بالبخل بفتح الباء والخاء

"O, cimrilik eden üstelik insanlara cimriliğı tavsiye eden..."³³³ Hamza, Kisâi ve Halef البخل kelimesini bâ ve hâ harflerinin fethası ile الْبَخْل şeklinde okumuşlardır.³³⁴

Örnek 2:

(وَالْآخِرَةُ خَيْرٌ لِّمَنِ اتَّقَى وَلَا تَظْلَمُونَ فَتِيلًا) قرأ ابن كثير وأبو جعفر وحمزة والكسَاء وخلف يظلمون بالغيب والباقون بالخطاب

"Âhiret ise günahlardan sakınanlar için sırf hayırdır ve size kıl kadar olsun haksızlık yapılmaz."³³⁵ İbn Kesîr, Ebû Câ'fer, Hamza, Kisâi ve Halef يظلمون kelimesini ğayb sığasında diğeri kıraat İmâmları ise muhatap sığasında okumuşlardır.³³⁶

Örnek 3:

(افحكم الجاهلية يبغون ومن احسن من الله حكماً لقوم يوقنون) قرأ ابن عامر تبغون بالخطاب والباقون بالغيب

"Yoksa Cahiliye devrinin hükmünü mü istiyorlar? Fakat kesin olarak iman eden insanlar için, Allah'tan daha güzel, daha doğru bir hâkim bulunabilir mi?"³³⁷ İbn Âmir, "تبغون" fiilini muhatap sığasında, diğeri kıraat İmâmları ise gayb sığasında okumuşlardır.³³⁸

Örnek 4:

(ثم استوى على العرش يغشى الليل النهار) قرأ حمزة والكسَاء وأبو بكر عن عاصم وحلف ويعقوب يغشى بالتشديد مع فتح الغين والباقون باسكان الغين والتخفيف

³³³ Nisâ' 4/37.

³³⁴ Mısrî, Zübdetü't-Tefâsîr, vr. 72b.

³³⁵ Nisâ' 4/77.

³³⁶ Mısrî, Zübdetü't-Tefâsîr, vr. 76a.

³³⁷ Mâide 5/50.

³³⁸ Mısrî, Zübdetü't-Tefâsîr, vr. 93a.

"Sonra da arşa istivâ buyurdu. O Allah ki geceyi durmadan onu kovalayan gündüze bürür."³³⁹ Hamza, Kisâi ve Ebû Bekir; Âsım, Halef ve Yâkûb'dan rivâyetle "يُعْشَى" kelimesini şeddeli ve ayn harfini fethalı olarak yani "يُعْشَى" şeklinde, diğerleri ise ayn harfini cezmlı ve şın harfini şeddesiz olarak "يُعْشَى" tarzında okumuşlardır.³⁴⁰

Örnek 5:

(ربنا هولاء اضلونا فآتاهم عذاباً ضعفاً من النار قال لكل ضعف ولكن لاتعلمون) قرأ الجمهور تعلمون بالخطاب
وقرأ ابو بكر عن عاصم بالغيب

"Ey Rabbimiz, derler. İşte şunlar bizi saptırdılar, onun için onlara iki kat ateş azabı çektir. O da: "Her birinize iki misli azap var, lâkin siz bunu bilmiyorsunuz!" buyurur."³⁴¹ Cumhûr, "تعلمون" kelimesini muhatap sığasında, Ebû Bekir, Âsım'dan rivâyetle ğaip sığasında okumuştur.³⁴²

3.2.1.1.2. Mana Farklılığını Belirtmesi

Muhammed el-Mısırî'nin kıraat konusuyla ilgili değindiği diğer bir husus da mana farklılığına göre okuyuşları belirtmesidir.

Konu Bağlamında "Zübdetü't-Tefâsîr"de Geçen Bazı Örnekler:

Örnek 1:

(ما ننسخ من آية او ننسها نات بخير منها او مثاها) قراء ابن كثير وأبو عمر بفتح النون والسين وهمزة ساكنه
بين السين والهاء اى نأخرها في اللوح المحفوظ وقرأ الباكون ننسها بضم النون و كسر السين من غير همزان منسية
او متروكة

"Biz, daha hayırlısını veya benzerini getirmediğe, herhangi bir âyetin hükmünü neshetmez veya ertelemeyiz."³⁴³ İbn Kesîr ve Ebû Amr, sîn ve nûn harfini fethalı; sîn ve he harfî arasındakiini sakın hemze ile yani "تنسها" şeklinde okumuşlardır. Yani onu Levh-

³³⁹ Â'râf 7/54.

³⁴⁰ Mısırî, Zübdetü't-Tefâsîr, vr. 117a.

³⁴¹ Â'râf 7/38.

³⁴² Mısırî, Zübdetü't-Tefâsîr, vr. 116a. Konuyla ilgili daha fazla örnek için bkz. vr. 30a, 72a, 82a, 100b, 101a, 102a, 105a, 109ab, 110ab, 113b, 117b, 118a, 120ab, 121ab, 127b, 128a, 135b, 138b, 143a, 153b, 162a, 176a, 180b, 199b, 211b, 226a, 234ab, 240a, 241a, 250b, 253ab, 261ab, 274a, 279a, 284b, 288a, 292a, 298b, 303b, 329a, 333a, 363b, 362a, 364a, 369b, 370b, 372a, 373b, 374b, 377a, 378a, 380a, 382a, 384a.

³⁴³ Bakara 2/106.

i Mahfuz'da geri bırakırız. Diğerleri ise *nûn* harfini zammeli, *sîn* harfini kesreli ve hemzesiz okumuşlardır. Onu unuttururuz, terk edilmiş kılarız anlamında.³⁴⁴

Örnek 2:

(وَالَّذِينَ آمَنُوا أَشَدُّ حُبًّا لِلَّهِ وَلَوْ يَرَى الَّذِينَ ظَلَمُوا إِذْ يَرَوْنَ الْعَذَابَ أَنَّ الْقُوَّةَ لِلَّهِ جَمِيعاً وَأَنَّ اللَّهَ شَدِيدُ الْعَذَابِ) قرأ نافع وابن عامر ترى بالتاء خطاباً للنبي معناه ولو ترى يا محمد الذين ظلموا اى اشركوا فى شدة العذاب لرايت امراً عظيماً وقرأ الباقون يرى بالياء معناه ولو يرى الذين ظلموا انفسهم عند روية العذاب لعرفوا مضرة الكفر

"Mü'minlerin Allah'a olan sevgileri ise her şeyden daha ileri ve daha kuvvetlidir. Böyle yaparak kendilerine zulmedenler, azabı gördükleri zaman anlayacakları gibi, bütün kuvvet ve kudretin yalnız Allah'a ait olup, Allah'ın azabının pek şiddetli olduğunu, keşke şimdiden bilselerdi!"³⁴⁵ Nâfi ve İbn Âmir, bu âyetteki mazi formunda olan يرا fiilini muhatap formu ile "تري" şeklinde okumuşlardır. Buna göre âyetin manası şöyledir: Ey Muhammed, kendilerine yazık edenleri yani şirk koşanları şiddetli bir azap ortamında bir görseydin, muhakkak muazzam bir duruma şahitlik etmiş olurdun. Mazi formuyla "يرى" tarzında okuyan diğer kıraat âlimlerine göre ise âyetin manası şu şekildedir: Azabı görüp müşahade etmeleri sırasında o kâfirler/nankörler kendilerine dönüp bir baksalardı, küfrün ve nankörlüğün zararını o anda bilip anarlardı.³⁴⁶

Örnek 3:

(وَكَايْنٍ مِنْ نَبِيِّ قَاتِلٍ مَعَهُ رِبِّيُونَ كَثِيرٌ فَمَا وَهَنُوا لِمَا أَصَابَهُمْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَمَا ضَعُفُوا وَمَا اسْتَكَانُوا وَاللَّهُ يُحِبُّ الصَّابِرِينَ) قرأ نافع وابن كثير وابوعمر ويعقوب قتل بضم القاف وكسر التاء اى قتل الربيون دون النبي قال الحسن وغيره ما قتل نبى قطفي قتال وقرأ الباقون قاتل بفتح القاف والتاء والفاء بينهما اى قاتل كاننا معه ربيون

"Nice peygamberler gelip geçti ki onlarla beraber, kendisini Allah'a adanmış birçok rabbanîler savaştı. Onlar, Allah yolunda başlarına gelen zorluklar sebebiyle asla yılmadılar, zayıflık göstermediler, düşmanlarına boyun da eğmediler. Allah böyle sabırlı insanları sever."³⁴⁷ Nâfi, İbn Kesîr, Ebû Amr ve Yâkûb "قتل" kelimesindeki *kaf* harfini zammeli, *ta* harfini kesreli okudu. Yani Nebî hariç erenler çarpıştı. Hasan ve diğerleri dedi ki: Nebî şüphesiz çarpışmada adam öldürmedi. Sonrakiler *kaf*, *ta*

³⁴⁴ Mısırî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 23a.

³⁴⁵ Bakara 2/165.

³⁴⁶ Mısırî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 30a. Daha fazla örnek için bkz. vr. 24b, 21a, 64a, 52a, 84b, 118a.

³⁴⁷ Âl-i İmrân 3/146.

harflerini fethalı ve arasına *elif* koyarak okudular. Yani erenlerle beraber müdahale etti.³⁴⁸

Örnek 4:

(قَدْ كَانَ لَكُمْ آيَةٌ فِي فِتْنَتِ الثَّقَاتِ فَبَنَّا فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَأُخْرَى كَافِرَةٌ يَرَوْنَهُمْ مِثْلَهُمْ رَأْيَ الْعَيْنِ وَاللَّهُ يُؤَيِّدُ بِنَصَرِهِ مَنْ يَشَاءُ إِنَّ فِي ذَلِكَ لَعِبْرَةً لِّأُولِي الْأَبْصَارِ) قرأ نافع و ابو جعفر و يعقوب بالتاء خطاباً لليهود لان منهم من حضر الوقعة ينظر لمن الكرة وقرأ الباقر بالغيب اى يرونهم

*"Birbirleriyle karşılaşan toplulukta size büyük bir ibret vardı: Bunlardan biri Allah yolunda vuruşuyordu. Diğeri ise kâfir idi. O kâfirler Müslümanları, bizzat gözleriyle kendilerinin iki misli görüyorlardı. Allah, dilediği kimseleri nusratıyla destekler. Elbette bunda görececek gözleri olanlar için alınacak ibret vardır."*³⁴⁹ Nâfi, Ebû Câ'fer ve Ya'kûb, Yahudilere hitap ederek "يرونهم" kelimesini *ta* ile okumuşlardır. Çünkü onlar, o olayda hazır durumda topluluğu izliyorlardı. Sonrakiler ise gayb sığasında Müslümanları görüyorlardı şeklinde okumuşlardır.³⁵⁰

Örnek 5:

(إِنَّا أَرْسَلْنَاكَ بِالْحَقِّ بَشِيرًا وَنَذِيرًا وَلَا تُسْأَلُ عَنْ أَصْحَابِ الْجَحِيمِ) قرأ نافع ويعقوب ولاتسأل بفتح التاء وجزم اللام على النهى وقرأ الباقر ولاتسأل بالرفع على النفى اى وليست بمسول

*"Biz seni sırf Kur'ân'la müjdelemen ve uyarman için gerçeğin ta kendisi olarak gönderdik. Yoksa sen cehennemliklerden ötürü sorguya çekilecek değilsin."*³⁵¹ Nâfi ve Ya'kûb "ولاتسأل" kelimesinde *te*'yi fethalı ve *lam* harfini cezmlı okumuşlardır. Yani yasaklama anlamında okumuşlardır. Diğer kıraat âlimleri ise bu kelimeyi *merfû* olarak sorumlu olmayan anlamında okumuşlardır.³⁵²

3.2.1.2. Vahye Dair Bilgi Vermesi

el-Mısrî, "Zübdetü't-Tefâsîr" adlı eserini kaleme alırken bazı âyetlerin ne zaman ve nerede indiği, ilk inen sûrenin hangisi olduğu ile alakalı bilgilere yer vermiştir.

³⁴⁸ Mısrî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 64a.

³⁴⁹ Âl-i İmrân 3/13.

³⁵⁰ Mısrî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 52a.

³⁵¹ Bakara 2/119.

³⁵² Mısrî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 24b. Diğer örnekler için bkz. vr. 21a, 84b, 118a, 138b, 151b, 171b, 234a, 323a, 364a.

Konu Bağlamında "Zübdetü't-Tefâsîr"de Geçen Bazı Örnekler:

Örnek 1:

(شَهْرَ رَمَضَانَ الَّذِي أُنْزِلَ فِيهِ الْقُرْآنُ) وعن أبي ذر رضى الله عنه عن النبي ﷺ قال انزلت صحف إبراهيم في ثلاث ليال مضين من رمضان وانزل إنجيل عيسى في ثلاث عشرة مضين من رمضان وانزل زبور داود في ثمانى عشرة ليلة مضت من رمضان وانزل القرآن على محمد في الرابع والعشرين من رمضان لست بقين بعدها

" O ramazan ayı ki insanlığa bir rehber olan, onları doğru yola götüren ve hakkı batıldan ayıran en açık ve parlak delilleri ihtiva eden Kur'ân o ayda indirildi."³⁵³ Ebû Zer'den rivâyet edildi ki Rasûlullah "Sayfalar Hz. İbrâhîm'e ramazan'ın üçüncü gecesinde indirildi. İncil, Hz. İsâ'ya ramazanın on üçüncü gecesinde indirildi. Zebûr, Hz. Dâvud'a ramazan ayının on sekizinci gecesinde indirildi. Kur'ân ise Hz. Muhammed (s)'e ramazanın yirmi dördüncü gecesinde yani ramazanın geriye kalan son altıncı gecesinde indirildi."³⁵⁴ şeklinde buyurmuştur.³⁵⁵

Örnek 2:

(يَسْتَفْتُونَكَ قُلِ اللَّهُ يُفْتِيكُمْ فِي الْكَلَالَةِ إِنْ امْرُؤٌ هَلَكَ لَيْسَ لَهُ وَلَدٌ وَلَهُ أُخْتٌ فَلَهَا نِصْفُ مَا تَرَكَ وَهُوَ يَرِثُهَا إِنْ لَمْ يَكُنْ لَهَا وَلَدٌ فَإِنْ كَانَتَا اثْنَتَيْنِ فَلَهُمَا الثُّلُثَانِ مِمَّا تَرَكَ وَإِنْ كَانُوا إِخْوَةً رِجَالًا وَنِسَاءً فَلِلَّذَكَرِ مِثْلُ حَظِّ الْأُنثَيَيْنِ يُبَيِّنُ اللَّهُ لَكُمْ أَنْ تَضِلُّوا وَاللَّهُ بِكُلِّ شَيْءٍ عَلِيمٌ) ونزلت في طريق حجة الوداع في زمن الصيف فسميت آية الصيف وروى ان رسول الله صلى الله عليه وسلم عاش بعدها خمسين يوما والله اعلم

"Senden fetvâ isterler. De ki: Kelâle'nin yani babası ve çocuğu olmayan kişinin mirası hakkındaki hükmünü Allah şöyle bildiriyor: Çocuğu olmayıp bir kız kardeşini bırakarak ölen bir adamın terikesinin yarısı kız kardeşine aittir. Eğer kız kardeş çocuk bırakmaksızın ölürse tek vâris olan erkek kardeş onun terikesinin tamamını alır. İki kızkardeş kalırsa onlar erkek kardeşlerinin terikesinin üçte ikisini alırlar. Eğer vârisler erkek ve kız kardeşlerden oluşursa erkek, kadın hissesinin iki mislini alır. Allah şaşırmamanız için size bunları açık açık bildiriyor. Allah her şeyi hakkıyla bilir."³⁵⁶ Bu âyet, yaz mevsiminde veda haccı zamanında nâzil oldu. Bu sebeple de yaz âyeti olarak isimlendirildi. Hz. Peygamber (s) bundan sonra elli gün yaşadı.³⁵⁷

³⁵³ Bakara 2/185.

³⁵⁴ Bu rivâyeti aynı şekliyle bulamadık. Ancak bir benzeri için bkz: Suyûtî, *el-itkan*, c. I, s. 133.

³⁵⁵ Mısırî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 32a.

³⁵⁶ Nisâ' 4/176.

³⁵⁷ Mısırî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 84b.

Örnek 3:

(يَا أَيُّهَا الْمُدَّثِّرُ) وقيل هي اول سورة نزلت والاصح ان اول ما نزل اقرأ بسم ربك كما ورد به الحديث الصحيح

"Ey örtüsüne bürünen..."³⁵⁸ Denilmiştir ki: O, ilk inen sûredir. Ancak, sahih hadiste geçtiği üzere³⁵⁹ ilk inen sûre "Oku Rabbinin adıyla" sûresidir.³⁶⁰

Örnek 4:

(قُلْ أُوحِيَ إِلَيَّ أَنَّهُ اسْتَمَعَ نَفَرٌ مِنَ الْجِنِّ فَقَالُوا إِنَّا سَمِعْنَا قُرْآنًا عَجَبًا - يَهْدِي إِلَى الرُّشْدِ فَآمَنَّا بِهِ وَلَنْ نُشْرِكَ بِرَبِّنَا أَحَدًا) و فيه دلالة على انه صلى الله عليه وسلم لم يرههم و لم يقرأ بعد اليوم عليهم و انما اتفق حضورهم وقت قرائته فسمعوها فاخبره الله به نبيه

"De ki: Bana vahyolunduğuna göre bir cin cemaati Kur'ân'ı dinledikten sonra şöyle dediler: "Biz gerçekten doğru yolu gösteren harikulade bir Kur'ân dinledik. Bundan böyle Rabbimize asla bir şerik tanımayacağız."³⁶¹ Bu şuna işarettir ki: Hz. Peygamber (s) onları görmedi ve bu günden sonra onlara Kur'ân okumadı. Fakat onlar Hz. Peygamber (s)'in okumasına denk geldiler ve onu işittiler. Allah da peygamberine onları haber verdi.³⁶²

3.2.1.3. Mekkî ve Medenî Konularına Yer Vermesi

Kur'ân'ı Kerîm 610 yılında nâzil olmaya başlamış ve 632 yılına kadar nüzûlü devam etmiştir. Bu süre içerisinde peygamberlik döneminin bir kısmı Mekke'de, bir kısmı da Medine'de geçmiştir. Nâzil olan âyetler, Mekkî ve Medenî diye isimlendirilmiştir.

Âyetleri Mekkî ve Medenî diye isimlendirirken bazıları mekâna göre isim vermiş; Mekke'de inene Mekkî, Medine'de inene Medenî demişlerdir. Bazıları da hicretten önce ve sonra inmesine bağlı olarak Mekkî veya Medenî demişlerdir. En meşhuru da bu görüştür. Buna göre, hicretten önce inenler Mekkî, sonra inenler Medenîdir. Diğer bazı âlimler ise muhatabına göre isimlendirmişlerdir. Mekke ehline hitap eden âyetler Mekkî âyet, Medine ehline hitap eden âyetler Medenî âyettir,

³⁵⁸ Müddessir, 74/1.

³⁵⁹ Müellifin sözünü ettiği hadis vahyin başlaması ile ilgili hadistir. Bkz. Buhârî, es-Sahîh, "Tefsîru'l-Kur'ân", bab 444, h. no 4670; Müslim, es-Sahîh, "İman", bab 72, h. no 293.

³⁶⁰ Mısırî, Zübdetü't-Tefâsîr, vr. 369b.

³⁶¹ Cinn 72/1-2.

³⁶² Mısırî, Zübdetü't-Tefâsîr, vr. 367b.

demişlerdir. Bu görüşe göre “*Ey İnsanlar*” diye hitap şekli olanlar Mekkî, “*Ey İman edenler*” diye hitap şekli olanlar da Medenîdir.³⁶³

Ca’berî (ö. 732/1332) Mekkî ve Medenîyi bilmenin yollarını semâ’î ve kıyasî yani ictihad olarak belirtmiştir.³⁶⁴ Mekkî ve Medenî bilgisi sahabe ve tâbiîn aracılığıyla bilinebilmektedir.³⁶⁵ Çünkü Hz. Peygamber (s)’den bu konuda herhangi bir beyan gelmemiştir.³⁶⁶ Bakıllânî (ö. 403/1012) der ki: Hz. Peygamber (s)’den Mekkî bu kadardır, Medenî bu kadardır diye bir şey varid olmamıştır, olsaydı bilinirdi. Bunları bilmek dînî bir görev sayılmamış, sahabe de bu yüzden bilinmesi gerekenler dışındakilerin Mekkî mi Medenî mi olduklarını anlatmamıştır. Hal böyle olunca da bu konuda ihtilaf olması, rey ve ictihadla amel edilmesi caiz görülmüştür.³⁶⁷

Mekkî ve Medenî’yi bilmenin faydaları şöyle sıralanabilir:

- 1) İki veya daha fazla âyetin birbiriyle çelişir tarzda gözüktükleri durumda, önce nâzil olanı bilmek meseleyi çözmede kolaylık sağlar.
- 2) Teşrî tarihi bilinir ve tedrici olarak nuzûlündeki güzellik ve hikmet ortaya konulur.
- 3) Kur’ân’ı tağyir ve tahriften arındırarak bize kadar salim ulaşmasını ve ona karşı çıkanlara susturucu cevap vermeyi sağlar.³⁶⁸

Âyetlerin yanında sûreler de Mekkî ve Medenî diye isimlendirilmiştir. Mekkî ve Medenî sûrelerin özelliklerinden kısaca şöyle bahsedilebilir:

Mekkî sûreler;

- Şirke ve putperestliğe karşı hucûma geçer.
- Ahlâk esaslarını ve toplum kurallarını açıklar.
- Cahiliye âdetlerinden bahseder.

³⁶³ Bedrettin Muhammed b. Abdullâh ez-Zerkeşî, *el-Burhân fî Ulûmi'l-Kur’ân*, Ebu'l Fazl ed-Dimyâdi (thk.), Kâhire: Dâru'l-Hadis, 2006, s. 132; Muhammed Abdulaziz ez-Zerkanî, *Menâhilü'l-’İrfân fî Ulûmi'l-Kur’ân*, Beyrût: Dâru'l-Fikr, 2004, c. I, s. 132.

³⁶⁴ Zerkeşî, *el-Burhân*, s. 133.

³⁶⁵ Zerkanî, *Menâhilü'l-’İrfân*, c. I, s. 137.

³⁶⁶ Mehmet Sofuoğlu, *Tefsîre Giriş*, İstanbul: Çağrı Yay., 1981, s. 80.

³⁶⁷ Zerkeşî, *el-Burhân*, ss. 134-135.

³⁶⁸ Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s. 60; Zerkanî, *Menâhilü'l-’İrfân*, c. I, s. 137.

- Geçmiş peygamber ve ümmetlerin haberleri anlatılır.
- Mekkelilere karşı veciz söz söyleme yolu kullanılmıştır.

Medenî sûreler;

- Yahudi ve Hristiyan milletleri İslâm'a davet edilir.
- Teşrî âyetler, ayrıntıları, harp, topluluk ve devlet kanunları, şahsi haklar, ibadet ve muamelât konularından bahsedilir.
- Âyetlerde tatvil yolu tutulmuştur. Çünkü Medine ahalisi fesahat ve beyan açısından Mekkelilere benzememektedir.³⁶⁹

Şunu belirtmekte fayda vardır: Sûrelerin tamamı Mekkî ya da tamamı Medenî olmamaktadır. Bu kapsamda sûreler dörde ayrılmaktadır:

- 1) Tamamen Mekkî olanlar,
- 2) Tamamen Medenî olanlar,
- 3) Mekkî sûrenin içinde Medenî âyet olanlar,
- 4) Medenî sûrenin içinde Mekkî âyet olanlar.³⁷⁰

Konu Bağlamında "Zübdetü't-Tefâsîr"de Geçen Bazı Örnekler:

Örnek 1:

سورة الانعام مكية وعن ابن عباس رضي الله عنه نزلت سورة الانعام بمكة الا قوله وما قدروا الله حق قدره الى آخر ثلاث آيات وقوله تعالى قل تعالى اتل ما حرم ربكم عليكم الى قوله لعلمكم تتقون فهذه الست آيات مدنيات

İbn Abbâs'tan rivâyet edilmiştir ki En'âm sûresi Mekke'de nâzil olmuştur. Ancak altı âyet yani 'وما قدروا' âyetinden itibaren üç âyet ve 'قل تعالى' âyetinden sonraki üç âyet Medeni'dir.³⁷¹

Örnek 2:

سورة الاعراف مكية غير ثمانى آيات من قوله واسألهم عن القرية الى قوله واذا نتقنا الجبل

Â'raf Sûresi, "واسألهم عن القرية" âyetinden "واذا نتقنا الجبل" âyetine kadar olan sekiz âyet hariç Mekkî bir sûredir.³⁷²

³⁶⁹ Sofuoğlu, *Tefsîre Giriş*, ss. 83-84.

³⁷⁰ Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s. 62. Daha geniş bilgi için bkz: Zerkeşî, *el-Burhân*, ss. 192-205.

³⁷¹ Mısırî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 100a.

Örnek 3:

سورة الزمر مكية الاثلاث آيات نزلت في شان و حشي قاتل حمزة ابن عبد المطلب و هي (قل يا عبادي الذين اسرفوا على انفسهم) الآيات الثلاث و قالت فرقة بل الى آخر السورة مدني قيل فيها مدني سبع آيات

Zümer sûresi üç âyet hariç Mekkî bir sûredir. Bu âyetler, Hz. Hamza'nın kâtili Vahşi hakkında nâzil olan "قل يا عبادي الذين اسرفوا على انفسهم" (*Ey nefisleri aleyhinde aşırıya giden kullarım...*) âyetiyle beraber üç âyettir. Bir grup da der ki: Sûre bu âyetten itibaren sonuna kadar Medenî'dir. Yine denilir ki Medenî âyetler yedi âyettir.³⁷³

Örnek 4:

(وَمَا أُمِرُوا إِلَّا لِيَعْبُدُوا اللَّهَ مُخْلِصِينَ لَهُ الدِّينَ حُنَفَاءَ وَيُقِيمُوا الصَّلَاةَ وَيُؤْتُوا الزَّكَاةَ وَذَلِكَ دِينُ الْقَيِّمَةِ) وكون الزكاة مع الصلاة في هذه الآية مع ذكر بني اسرائيل فيها يقوى قول من قال السورة مدنية لان الزكاة انما فرضت بالمدينة

"Hâlbuki onlara şirkten uzak olarak yalnız Allah'a ibadet etmeleri, namazı hakkıyla ifâ etmeleri, zekâtı vermeleri emredilmişti. İşte sağlam, dosdoğru din budur."³⁷⁴ Bu âyetle zekâtın namazla ve İsrâiloğulları ile beraber zikredilmesi, bu sûrenin Medenî olduğunu söyleyenin sözünü destekler. Çünkü zekât Medine'de farz kılınmıştır.³⁷⁵

Örnek 5:

سورة الواقعة مكية باجماع من يعتد به من المفسرين وقيل فيها بعض آيات مدنية وليس بثابت

Bu görüşü kabul eden müfessirlere göre Vâkı'a sûresi icmâ ile Mekkî'dir. Sağlam bir görüş olmamakla birlikte bazı âyetlerinin Medenî olduğunu söyleyenler de vardır.³⁷⁶

³⁷² Mısırî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 113b.

³⁷³ Mısırî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 303a.

³⁷⁴ Beyyine 98/5.

³⁷⁵ Mısırî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 385b.

³⁷⁶ Mısırî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 345b. Diğer örnekler için bkz. vr. 129a, 151a, 157b, 165a, 175b, 183a, 192a, 201b, 212b, 217b, 224a, 231a, 237a, 241b, 249b, 254a, 259a, 266a, 272a, 276a, 279b, 281b, 286a, 289a, 293a, 298a, 307a, 314b, 318a, 321b, 323a, 324b, 328a, 330a, 333b, 335b, 337ab, 338b, 340a, 342b, 344a, 345b, 348a, 350a, 352a, 354a, 355b, 358a, 359ab, 361a, 362a, 363b, 365a, 366a, 367b, 368b, 369a, 370b, 371b, 372b, 373b, 374a, 375a, 376a, 377a, 378ab, 380a, 381a, 382ab, 383b, 384ab, 385a, 387a, 388ab, 389b, 390ab.

3.2.1.4. Nüzûl Sebeplerini Belirtme Yöntemi

Kur'ân-ı Kerîm'den bazı âyetler, ya meydana gelen bir hâdisenin hükmünü açıklamak ya da Hz. Peygamber (s)'e sorulan bir soruya cevap teşkil etmek üzere nâzil olmuştur.³⁷⁷ Dolayısıyla bu türden nâzil olan yani âyetlerin inişine sebep olan hâdiseler ve sorulara "Esbâbu'n-Nüzûl"³⁷⁸ veya "Sebeb-i Nüzûl" denilmektedir.

Sebeb-i Nüzûl, "Bir veya daha fazla âyeti tazammun etmek, cevap vermek veya hükmünü açıklamak üzere inmesine sebep olan hâdisedir." Bu semadan gelen ilahi vahyin yeryüzünde istikbâl ediliş çerçevesi yani âyetlerin indirilmesine sebep olan ortamdır.³⁷⁹

Bu nâzil olan âyetler iki kısma ayrılır: a) Bir suâle veya bir hâdiseye binâen nüzûl etmiş, b) Bir suâle veya hâdiseye bağlı olmaksızın nâzil olan âyetler. Bir suâle veya hâdiseye binâen nâzil olan âyetlerin nâzil olma sebebini bilmeye *esbâb-ı nüzûl* denir. Bu ilim sayesinde hükümlerin teşrî buyrulmasına sebep olan hikmet anlaşılmış ve Allah'ın muradı ortaya çıkmış olur. Şöyle ki, sahabe nüzûle sebep olan hadiseyi ve sebebini, soru soranın durumunu, soruyu sormadaki maksadını bilirdi. Böylelikle Kur'ân'daki hükümler daha kolay anlaşılır ve muhtemel hatalar önlenmiş olurdu.³⁸⁰

Sahabe ve tâbiîn dönemlerinde bu ilim müstakil olarak ele alınmış ve Kur'ân'ı anlama gayreti içine girenlerin kesinlikle bilmeleri gereken bir ilim olarak zikredilmiştir. Bu ilim naklî ilimlerden ve bilgin sahabeler tarafından tâbiîne öğretim yoluyla sözlü olarak aktarılmıştır. Sebeb-i nüzûlü bilmek, sahabeye insanî söz ve eylemlerin sonucunda inen âyetin, ortaya konulan hükümlerin sebeplere bağlanması yeteneğini kazandırmıştır.³⁸¹

Nüzûl sebebi akılla bilinmesi mümkün olmadığı için sadece nakille bilinebilir. Dolayısıyla sahabeden gelen haberler merfû hükmünde yani Hz. Peygamber (s)

³⁷⁷ Muhsin Demirci, *Kur'ân ve Yorum*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006, s. 215; Zerkânî, *Menâhilü'l-İrfân*, c. I, s. 76.

³⁷⁸ Demirci, *Kur'ân ve Yorum*, s. 215.

³⁷⁹ Yıldırım, *Anahatlarıyla Kur'ân-ı Kerîm*, 87.

³⁸⁰ Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi*, s. 137.

³⁸¹ Ahmed Nedim Serinsu, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûl'ün Rolü*, İstanbul: Şule Yay., 1994, ss. 58-60.

tarafından bildirilmiş olarak kabul edilir.³⁸² Sebebi nüzûlün nakille bilinebilmesi, bu alanda ictihâd veya fikir üretme hususunu ortadan kaldırır.³⁸³

Tefsîr ilminde, sebebi nüzûlün âyeti izah ve beyan etmesi oldukça önemlidir. Bu konuda sahabenin önemli bir mevkide olmasını sağlayan sebep-i nüzûl ilmidir. Bir âyet nâzil olduğunda sahabe, nüzûle sebep olan hâdise ve sebebini, soru soranın durumunu ve soruyu sorma sebebini hemen bilirlerdi. Böylelikle bazı sahabe özellikle de devamlı Hz. Peygamber (s)'in yanında bulunanlar hükümlerle sebepler arasında münasebet kurarlardı.³⁸⁴

Nüzûl sebebi konusunda en sağlam ve en güvenilir bilgileri bize aktaran yegâne nesil sahabedir. Bu bakımdandır ki bidâyetteki tefsîr ilmi, sebep-i nüzûlü bilmekten ibaretti şeklinde bir söz, hakikatin ifadesinden baska bir şey değildir. Zirâ hadis mecmualarının tefsir babları hemen hemen sebep-i nüzûle tahsis edilmiş gibidir.³⁸⁵

Nüzûl sebeplerini bilmenin faydaları kısaca şu başlıklar altında toplanabilir:

- 1) Hükümün teşrî oluşuna neden olan hikmeti bilinir.
- 2) Âyetlerin ifade etmek istedikleri manalara vâkıf olmayı ve bu hususta ortaya çıkabilecek güçlükleri gidermeyi sağlar.
- 3) “Hasr” yani âyetlerin hükümünün sınırlanması şüphesini ortadan kaldırır.
- 4) Hakkında âyet inen kimsenin adının bilinmesi ve böylece başkası ile karıştırılmaması için âyette müphem olan lafız belirlenir.
- 5) Kur’ân’ın ezberlenmesi ve anlaşılması kolaylaşır. Böylece âyeti dinleyen herkesin zihninde vahyin yer etmesi sağlanır.
- 6) Âyetlerin gayesini anlamaya ve ihtivâ ettikleri sırrı kavramaya yardımcı olur.³⁸⁶

Nüzûl sebepleri el-Mısırî’nin eserinde ağırlık verdiği konulardan birisidir.

³⁸² Yıldırım, *Anahatlarıyla Kur’ân-ı Kerîm*, s. 89.

³⁸³ Serinsu, *Kur’ân’ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûl’ün Rolü*, s. 91.

³⁸⁴ Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s. 116.

³⁸⁵ İshak Yazıcı, "Nüzûl Sebeplerini Bilmenin Kur’ân Tefsîrindeki Yeri ve Önemi", *OMÜİFD*, 2, 1987, s. 119.

³⁸⁶ Abdulfettah el-Kâdî, *Sebebe ve Muhaddislere Göre Esbâb-ı Nüzûl*, Salih Akdemir (çev.), Ankara: Fecr Yay., 1996, ss. 15-22.

Konu Bağlamında "Zübdetü't-Tefâsîr"de Geçen Bazı Örnekler:

Örnek 1:

(ومن الناس من يقول آمنا بالله وباليوم الآخر وما هم بمؤمنين) نزلت في المنافقين عبد الله ابن ابى سلول وسلول امه وبها يعرف وحارث بن عمر وعمر بن زيد ومعتب بن قشير وجديد قيس واصحابهم حيث اظهروا كلمة الاسلام ليسلموا من النبي واصحابه واعتقدوا خلافتها واكثرهم من اليهود

"Öyle insanlar da vardır ki 'Allah'a ve ahiret gününe inandık derler', oysa iman etmemişlerdir."³⁸⁷ Bu âyet Abdullâh b. Selûl ve onun annesi, Hâris b. Ömer, Ömer b. Zeyd, Muteb b. Kuşeyr, Cudeyd b. Kays ve arkadaşları gibi münafıklar hakkında nâzil oldu. İslâm kelimesi ortaya çıktığında, insanlar Hz. Peygamber (s)'e ve arkadaşlarına teslim olurken onlar Hz. Peygamber (s)'e aykırı hareket ettiler ve çoğunluğu da Yahudi idi.³⁸⁸

Örnek 2:

(وقالوا اتخذ الله ولداً سبحانه) نزلت في يهود المدينة حيث قالوا عزيز ابن الله و في نصارى نجران حيث قالوا المسيح ابن الله وفي مشركي العرب حيث قالوا الملائكة بنات الله

"Bir de 'Allah evlat edindi' dediler. Hâşâ!"³⁸⁹ Medine Yahudileri hakkında nâzil olmuştur. Onlar, 'Allah evlat edindi.' dediler. Necranlı Hristiyanlar da aynı şekilde 'Mesih, Allah'ın oğludur' dediler ve müşrik Araplar da 'Melekler, Allah'ın kızlarıdır' dediler.³⁹⁰

Örnek 3:

(واعبدوا الله ولا تشركوا به شيئاً وبالوالدين احساناً وبذی القربى والیتامى والمساكين وابن السبیل والجار ذی القربى والجار الجنب والصاحب بالجنب وابن السبیل وما ملکت ایمانکم ان الله لا یحب من کان مختالاً فخوراً) نزل فی اليهود وهم حیى ابن اجطب واصحابه حیث کانوا یبخلون ویأمرون الصحابه بالبخل

"Yalnız Allah'a ibadet edip O'na hiçbir şeyi ortak koşmayın! Anneye, babaya, akrabalara, yetimlere, fakirlere, yakın komşulara, uzak komşulara, yol arkadaşına, garip ve yolculara, ellerinizin altındakilere (cariye, hizmetçi, işçi) de güzel muamele

³⁸⁷ Bakara 2/8.

³⁸⁸ Mısıri, Zübdetü't-Tefâsîr, vr. 8b.

³⁸⁹ Bakara 2/116.

³⁹⁰ Mısıri, Zübdetü't-Tefâsîr, vr. 24a.

edin. Bilin ki Allah kendini beğenen ve övünüp duran kimseleri sevmez."³⁹¹ Yahudiler hakkında nâzil olmuştur ki onlar, Huyeyy İbn Ahdab ve arkadaşları cimrilik yapıyor, arkadaşlarına da cimriliği emrediyorlardı.³⁹²

Örnek 4:

(ولهديناهم صراطاً مستقيماً) نزل في ثوبان مولى رسول الله صلى الله عليه وسلم وكان شديد الحب له حين قال للنبي صلى الله عليه وسلم اني اخشى ان لا اراك يوم القيامة لغلؤ منزلتك

"Ve onları dosdoğru yola iletirdik."³⁹³ Hz. Peygamberin (s) azatlı kölesi Sevban hakkında nâzil oldu. Hz. Peygamber (s)'e aşırı bir sevgi duyuyordu ve ona dedi ki "Âhîret günü yüce makamından dolayı seni görmemekten korkuyorum."³⁹⁴

Örnek 5:

(يا اهل الكتاب قد جاءكم رسولنا يبين لكم على فترة من الرسل ان تقولوا ما جاننا من بشير ولا نذير فقد جاءكم بشير و نذير) نزلت لما قال اليهود ما انزل الله من كتاب بعد موسى ولا ارسل بعده من بشير ولا نذير

"Ey ehl-i kitap! Rasullerin gelmesinin kesintiye uğradığı bir sırada, ileride "Bize ne müjdeleyen ne de uyarıcı hiçbir Peygamber gelmedi." demeyesiniz diye size, müjdeleyici ve uyarıcı elçimiz, her şeyi beyan etmek üzere geldi. Allah her şeye hakkıyla kâdirdir."³⁹⁵ Bu âyet, Yahudilerin Allah bize Mûsâ peygamberden sonra bir kitap indirmede, uyarıcı ve müjdeleyici peygamber de göndermedi demeleri üzerine nâzil olmuştur.³⁹⁶

Örnek 6:

(والله يعصمك من الناس ان الله لا يهدي القوم الكافرين) عن عائشة رضى الله عنها كان النبي صلى الله عليه وسلم يحرس حتى نزلت هذه الآية فاخرج رسول الله صلى الله عليه وسلم رأسه من القبة وقال لهم يا ايها النسن انصرفوا فقد عصمني الله

"Allah seni, zarar vermek isteyenlerin şerlerinden koruyacaktır. Allah kâfirlere hidâyet etmez, onları emellerine kavuşturmaz."³⁹⁷ Hz. Aişe'den rivâyet edildi ki Hz.

³⁹¹ Nisâ' 4/36.

³⁹² Mısrî, Zübdetü't-Tefâsîr, vr. 72b.

³⁹³ Nisâ' 4/68.

³⁹⁴ Mısrî, Zübdetü't-Tefâsîr, vr. 75a.

³⁹⁵ Mâide 5/19.

³⁹⁶ Mısrî, Zübdetü't-Tefâsîr, vr. 88b.

³⁹⁷ Mâide 5/67.

Peygamber (s), insanlar tarafından korunmaktaydı. Bu âyet nâzil olduğunda Hz. Peygamber (s), başını kubbeden çıkardı ve onlara “Ey İnsanlar! Dönüp gidin! Muhakkak ki Allah beni korumaktadır.”³⁹⁸ dedi.³⁹⁹

3.2.1.5. Nâsih-Mensûh Meselesine Yaklaşımı

Nesh, lügatte "Bir nesneyi kendisini takip eden başka bir nesne aracılığıyla izâle etmek veya ortadan kaldırmak, nakletmek, beyan etmek, tebdîl"⁴⁰⁰ gibi anlamlara gelir. İstılâhta ise "Şer'î bir hükmü, daha sonra gelen şer'î bir hükümle ortadan kaldırmaya"⁴⁰¹ denir.

"Biz bir âyetin daha hayırlısını veya benzerini getirmediğe, herhangi bir âyetin hükmünü neshetmez veya ertelemeyiz."⁴⁰² âyetine dayanarak Allah'a "nâsih denildiği gibi, âyete ve kendisiyle neshin bilindiği şeye de nâsih" denir. *Mensûh* ise "Yürürlükten kaldırılan hükümdür."⁴⁰³

Kur'ân-ı Kerîm'in tefsirini yapabilmek ve ondan hükümler çıkarmak amacıyla bilinmesi gereken ilimlerden bir tanesi de neshtir ve İslâmın ilk devirlerinden beri münakaşası edilen konulardan biridir.⁴⁰⁴

Kur'ân'da neshin var olup olmadığı hususunda iki görüş vardır: Kur'ân'da neshin varlığını kabul edenler ve etmeyenler. İslâm âlimlerinin çoğunluğu Kur'ân'da neshin varlığını kabul etmişlerdir. Bu görüşe göre Kur'ân, kendinden önceki kitapları nesh ettiği gibi, yeni kurulmaya başlayan İslâm ümmetinin de inşası adına bazı âyetlerin hükümlerinin sonradan kaldırılmasını doğal bir keyfiyet olarak kabul etmişlerdir. Çünkü neshin asıl hedefi hükümdür, akide esaslarına tesîr etmez. Diğer bir kısım âlimler de neshin aklen caiz olduğunu, eski kitaplarda mevcut olduğunu hatta Kur'ân'ın eski

³⁹⁸ Tirmizî, *es-Sünen*, "Tefsîri'l Kur'ân", bab 6, h. no 3046.

³⁹⁹ Mısıri, *Zübdetü't-Tefsîr*, vr. 94b. Konuyla ilgili diğer örnekler için bkz. vr. 12b, 57b, 60a, 67b, 70a, 72b, 78b, 95b, 96a, 101a, 114b, 126a, 127a, 128a, 132a, 135a, 138a, 143a, 145a, 152a, 158a, 165a, 177b, 186a, 191b, 197a, 200a, 201a, 205a, 211b, 216b, 224ab, 225b, 232a, 235b, 236a, 237a, 241a, 244b, 248b, 251a, 258b, 264b, 270a, 272a, 275b, 279b, 281a, 286a, 289b, 297b, 303b, 310b, 316a, 323b, 328b, 330a, 335b, 341a, 348b, 352a, 355b, 358a, 363a, 370a, 375a, 376b, 377a, 378a, 380a, 382b, 384b, 386a, 388b, 390a.

⁴⁰⁰ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 1440; İbn Manzûr, *Lisânu'l 'Arâb*, s.4407

⁴⁰¹ Mehmet Efendioğlu, "Nesih", *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 2006, c. XXXII, s. 579;

⁴⁰² Bakara 2/106.

⁴⁰³ Mennâ Halil el-Kattân, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Arif Erkan (çev.), İstanbul: Timaş Yay. 1997, ss. 324-325.

⁴⁰⁴ Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s. 122.

şeriatleri nesh ettiğini kabul etmekle beraber nâsih ve mensûh âyetlerin Kur'ân'da mevcudiyetini reddederler.⁴⁰⁵

Kur'ân'da neshi kabul edenler, mensûh âyetlerin sayısı üzerinde ittifak halinde değillerdir. Bu sayıyı iki yüze kadar çıkaranlar olduğu gibi, beş tane olduğunu söyleyenler de vardır.⁴⁰⁶ Nâsih- mensûh âyetlerin sayısı konusunda İbn Şahin, yaklaşık 90, Hâzîmî 80, Câberî 110, Ebû'l Ferec İbnu'l Cevzî 20 tane olduğunu söylemiştir.⁴⁰⁷

Kur'ân'da neshin varlığını kabul edenlere göre nesh üç çeşittir:

- 1) Hükümü mensûh, metni bâkî kalan âyetler,
- 2) Metni mensûh, hükümü cârî kalan âyetler,
- 3) Hem metni hem de hükümü mensûh olan âyetler.⁴⁰⁸

Birinciye örnek olarak kıblenin tahvili, ikinciye recm âyeti, üçüncüye de âdemoğlunun iki vâdi malı olsa üçüncüyü de istemesindeki hırsı gösterilir.⁴⁰⁹

Nesh konusunda bilgi edinilebilecek bazı kaynaklar şunlardır:

1) Katâde b. Diâme (ö. 118/736)	Kitabü'n-Nâsih ve'l-Mensûh
2) Ahmed b. Hanbel (ö. 241/855)	Kitabü'n-Nâsih ve'l-Mensûh
3) Mukâtil b. Süleyman (ö. 150/767)	en-Nâsih ve'l-Mensûh
4) Kâsım b. Sellam (ö. 224/838)	en-Nâsih ve'l-Mensûh
5) Abdurrahman b. Zeyd b. Eslem el-Advî (ö. 182/798)	en-Nâsih ve'l-Mensûh ⁴¹⁰

Müfessir el-Mısırî'nin neshle ilgili görüşleri şu şekilde sınıflandırılabilir:

3.2.1.5.1. Kur'ân ve Sünnet'te Neshin Varlığı Meselesine Yaklaşımı

Muhammed el-Mısırî, Kur'ân ve Sünnet'te neshin varlığını kabul etmektedir. Bu konuda hem sünnetten hem de âyetlerden örnekler getirmiştir. Neshedilen âyetlerin hangileri olduğunu ve nasıl neshedildiğini açıklamıştır.

⁴⁰⁵ Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s. 124; Sofuoğlu, *Tefsîre Giriş*, s. 139.

⁴⁰⁶ Sofuoğlu, *Tefsîre Giriş*, s. 140.

⁴⁰⁷ Efendioğlu, "Nesh", *DİA*, c. XXXII, s. 580.

⁴⁰⁸ Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s. 127; Ebu Bekir Muhammed ez-Zührî, *en-Nâsih ve'l-Mensûh fî'l-Kur'ân'il-Kerîm*, Kâhire: Dâru İbni Affân, 2008, s. 29; Suyûtî, *İtkân*, c. I, ss. 702-703.

⁴⁰⁹ Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s. 127.

⁴¹⁰ Daha fazla nesh kaynağı için bkz. Turgut, *Tefsîr Usulü ve Kaynakları*, ss. 143-147.

Konu Bağlamında "Zübdetü't-Tefâsîr"de Geçen Bazı Örnekler:

Örnek 1:

(ما ننسخ من آية أو ننسها نأت بخير منها أو مثلها) وذلك ان المشركين قالوا ان محمدا يأمر ابامر ثم ينهاهم عنه عنه ويأمرهم بخلافه ما يقوله من تلقا نفسه يقول لهم اليوم قولا ويرجع عنه غداً كما اخبره الله تعالى بقوله واذا بدلنا آية مكان آية والله اعلم بما ينزل

"Biz, daha hayırlısını veya benzerini getirmediğçe, herhangi bir âyetin hükmünü neshetmez veya ertelemeyiz."⁴¹¹ Müşrikler dediler ki: Muhammed ashabına bir şeyi emrediyor sonra onu yasaklıyor ve bilâhare kendine ait söylediği şeyin tersini onlara emrediyor. Bugün onlara bir şey söylerdi. Yarın ondan dönerdi. Yüce Alah'ın da "Biz bir âyeti başka bir âyetle değiştiririz."⁴¹² âyetinde haber verdiği gibi, Allah indirdiğini en iyi bilendir.⁴¹³

Örnek 2:

(وَالَّذَانِ يَأْتِيَانَهَا مِنْكُمْ فَأَنْوَهُمَا فَإِنْ تَابَا وَاصْلَحَا فَأَعْرَضُوا عَنْهُمَا إِنَّ اللَّهَ كَانَ تَوَّاباً رَحِيماً) وهذا كله قبل نزول الحدود فنسخت بالجلد والرجم فالجلد في القرآن قال الله تعالى الزانية والزاني فاجلدوا كل واحد منهما مائة جلدة والرجم في السنة ورد به الحديث الصحيح عن النبي

"Sizden iki kişi fuhuş yaparsa onlara eziyet edin. Eğer tevbe edip hallerini ıslah ederlerse onları cezalandırmaktan vazgeçin. Çünkü Allah, tevbeleri kabul eder ve çok merhametlidir."⁴¹⁴ Bu âyetin nâzil oluşu hadlerden öncedir. Sonra celde ve recmle nesh edildi. Celdenin delili Kur'ân'dadır. Yüce Allah "Zina yapan erkek ve kadından her birine yüz celde vurun."⁴¹⁵ diye buyurmuştur. Recmin delili sünnette peygamberin sahih hadisiyle varid olmuştur.⁴¹⁶

⁴¹¹ Bakara 2/106.

⁴¹² Nahl 16/101.

⁴¹³ Mısırî, Zübdetü't-Tefâsîr, vr. 23a.

⁴¹⁴ Nisâ' 4/16.

⁴¹⁵ Nur 24/2.

⁴¹⁶ Mısırî, Zübdetü't-Tefâsîr, vr. 69b.

Örnek 3:

(او يجعل الله لهن سبيلا) ذلك بنزول الحد وهو في حق البكر جلد مائة وفي حق الثيب الجلد والرجم ثم نسخ الجلد وبقي الرجم

⁴¹⁷"Veya Allah kendilerine bir yol gösterinceye kadar onları evlerde alıkoyun."

Bu, had cezasının nüzûlüyle nesh edildi. Şöyle ki "Bekârın zina yapması durumunda hakkı yüz celde, evlinin cezası ise celde ve recmdir."⁴¹⁸ Sonra celde uygulaması neshedildi ve geriye recm uygulaması kaldı.⁴¹⁹

Müfessir el-Mısırî, her ne kadar neshin varlığı ile ilgili âyet ve hadisleri delil getirmiş olsa da hangi âyetlerin neshedildiği konusuna tenkitli bir gözle yaklaşmakta, bu konuyla ilgili görüşlere yer vermekle yetinerek görüşler arasında tercih yapmaktan kaçınmıştır.

Örnek:

(ذلك ادنى ان يأتوا بالشهادة على وجهها أو يخافوا ان تردّ ايمان بعد ايمانهم) اختلف في حكم الآية فقال قوم هو منسوخ ولا تقبل شهادة الذمي على مسلم وانما جازت في أول الاسلام لقلة المسلمين ثم نسخت بقوله تعالى واشهدوا ذوي عدل منكم واليه ذهب ابو حنيفة ومالك والشافعي رضى الله عنهم وقال قوم حكمها ثابت وقضى به ابو موسى الاشعري بالكوفة بعد وفات النبي صلى الله عليه وسلم وعمل به القاضي شريح واليه ذهب الامام احمد رضى الله عنه واستدل بالآية على جواز قبول شهادة اهل الكتاب الرجال في الوصية في السفر اذا لم يوجد غيرهم

"Bu usul, şahitliği tam gerektiği şekilde yapmaları yahut yeminlerinden sonra başka şahitlerin şahitliklerine başvurma sonucunda, yalan söylediklerinin ortaya çıkması sebebiyle, yeminlerinin reddedileceğinden korkmalarını sağlama bakımından en uygun çaredir."⁴²⁰ Âyetin hükmü konusunda âlimler ihtilaf etmişlerdir. Bir grup demiştir ki: Bu âyet nesh edilmiştir ve zimmîlerin şahitliği kabul edilmez. İslâm'ın ilk yıllarında Müslümanların azlığından dolayı cevaz verilmişti. Sonra Allah'ın 'واشهدوا ذوي عدل منكم' kavli ile nesh edilmiştir. İmâm Ebû Hanife, İmâm Mâlik ve İmâm Şâfiî de bu görüştedir. Diğer grup ise hükmünün sabit olduğunu söylemişlerdir. Hz. Peygamber (s)'in vefatından sonra Ebû Mûsâ el-Eşârî, Kûfe'de onunla amel etmişlerdir. İmâm Kadı

⁴¹⁷ Nisâ' 4/15.

⁴¹⁸ Tirmizî, es-Sünen, "Hûdud", bab 8.h. no 1434.

⁴¹⁹ Mısırî, Zübdetü't-Tefâsîr, vr. 69b.

⁴²⁰ Mâide 5/108.

Şureyh de bu hükme göre amel etmiştir. İmâm Ahmed bu âyeti seferdeyken başkası (Müslüman) bulunamadığında ehl-i kitabın erkeklerinin şehâdetinin kabul edileceğine delil göstermiştir.⁴²¹

3.2.1.5.2. Nesh Çeşitleriyle İlgili Örnekler Vermesi

el-Mısırî neshedilen âyetlerin Hz. Peygamber (s) sünnetiyle mi yoksa nâzil olan bir âyetle mi neshedildiğini belirtmiştir.

Konu Bağlamında "Zübdetü't-Tefâsîr"de Geçen Bazı Örnekler:

Örnek 1:

(كتب عليكم اذا حضر احدكم الموت ان ترك خيرا الوصية للوالدين والاقربين بالمعروف حقاً على المتقين) كانت فريضة فى ابتداء الاسلام ثم نسخت باية الميراث ويقول النبي صلى الله عليه وسلم ان الله اعطى كل ذي حق حقه فلا وصية الوارث

"Sizden öleceğini hisseden herhangi biriniz, geriye mal bırakacaksa, annesi, babası ve akrabaları için münasip bir tarzda vasiyet etmesi size farz kılındı. Bu, haksızlık yapmaktan korunan takvâlılar üzerine borçtur."⁴²² Vasiyet İslâm'ın başlarında farz kılınmıştı. Sonra mirasın taksimi ile ilgili âyet ile neshedildi. Hz. Peygamber (s), "Allah her hak sahibine hakkını vermiştir. Varise vasiyet gerekmez."⁴²³ şeklinde buyurmuştur.⁴²⁴

Örnek 2:

(ولا تقاتلوهم عند المسجد الحرام حتى يقاتلوكم فيه فإن قاتلوكم فاقتلوهم) في ابتداء الاسلام لايحل بدايتهم بالقتال في البلد الحرام ثم صار منسوخاً بقوله تعالى وقاتلوهم حتى لا تكون فتنة

"Yalnız, onlar, Mescid-i Haram'ın yanında sizinle savaşmadıkça, siz de onlarla orada savaşmayın. Fakat onlar size savaş açarlarsa siz de onlarla savaşın."⁴²⁵ İslâm'ın başlarında haram beldede adam öldürmek helal değildi. Sonra Yüce Allah'ın

⁴²¹ Mısırî, Zübdetü't-Tefâsîr, vr. 98b.

⁴²² Bakara 2/180.

⁴²³ Dâvud, es-Sünen, "Vesâyâ", bab 6, h. no 2870.

⁴²⁴ Mısırî, Zübdetü't-Tefâsîr, vr. 31b.

⁴²⁵ Bakara 2/191.

“Yeryüzünde bir fitne (küfür baskısı) kalmayıncaya kadar onlarla savaşın.”⁴²⁶ sözüyle neshedildi.⁴²⁷

3.2.1.6. Muhkem-Müteşâbih Konusuna Değınmesi

Muhkem, kelime anlamı olarak "düzeltmek maksadıyla men etmek, ıslâh etmek"⁴²⁸ manasındadır. Hâkimin, zalimi zulmünden men etmesi buna örnek verilebilir.⁴²⁹ Istılâhta ise "ne lafız ne de anlam bakımından kendisiyle ilgili hiçbir şüphenin ârız olmayacağı, bulaşmayacağı söz",⁴³⁰ "emir ve nehiyle hükmetmek, helal ve haramı bildirmek"⁴³¹ anlamlarına gelir. *Müteşâbih* ise çeşitli manaya gelme ihtimali olduğu için "lafzın manasıyla ilgili şüpheye düşmektir."⁴³² veya "Lafzen ya da anlamca bir başkasına benzemesinden dolayı tefsiri müşkil olan sözlerdir."⁴³³

Muhkem, "neshe ihtimali olmayan, işaret ettiği mana zâhir ve açık olandır." *Müteşâbih* ise "manası aklen veya naklen bilinmeyecek olan gizliliklidir." *Muhkem*, "tevil açısından sadece tek manaya gelen", *müteşâbih* ise "kendi kendine müstakil olmayıp bir beyana ihtiyacı olan anlamındadır."⁴³⁴

Bu manaların dışında muhkem ve müteşâbih kelimeleriyle ilgili çeşitli tanımlar yapılmıştır.⁴³⁵

Kur’ân-ı Kerîm Hz. Peygamber (s)’e nâzil olurken âyetlerin bir kısmı herkesin anlayabileceğı şekilde muhkem, bir kısmı da herkesin anlayamayacağı şekilde müteşâbihtir.⁴³⁶ Muhkem âyetler, manalarının anlaşılması için açıklamaya ihtiyaç duymayan, herkesin kolaylıkla anlayabileceğı âyetlerdir. Helal, haram, namaz, oruç, zekât, hac ve kıssalarla ilgili âyetler bu gruptandır. Müteşâbih âyetler ise birçok manaya ihtimali olan, açıklamaya ihtiyaç duyan veya nakil ya da akıl yoluyla anlamı

⁴²⁶ Bakara 2/193.

⁴²⁷ Mısırî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 34a. Diğer örnekler için bkz. vr. 32b, 72a, 88a, 111a, 113a, 128a, 130b, 157b, 178b, 185b, 189a, 192a, 223b, 234b, 240b, 248b, 270a, 317b, 321b, 328a, 355a, 369a, 379a, 388b.

⁴²⁸ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 421.

⁴²⁹ Zerkeşî, *el-Burhân*, s.370.

⁴³⁰ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 425.

⁴³¹ Zerkeşî, *el-Burhân*, s. 370.

⁴³² Zerkeşî, *el-Burhân*, s. 371.

⁴³³ İsfahânî, *el-Müfredât*, ss. 784-785.

⁴³⁴ Sofuoğlu, *Tefsîre Giriş*, s. 150.

⁴³⁵ Sofuoğlu, *Tefsîre Giriş*, s. 150.

⁴³⁶ Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s. 128.

bilinemeyecek âyetlerdir. Hurûf-u mukattaa harfleri ve kıyametin kopmasıyla alakalı âyetler bu türdendir.⁴³⁷

İbn Ebî Hatim'in, Ali b. Ebî Talha'dan o da İbn Abbâs'tan yaptığı rivâyetle şöyle bildirilmiştir: Muhkemât âyetlerden kasıt nâsihi, helali, haramı, hadleri, ferâizi, kendisine inanılan ve onunla âmel edilen şeyleri bilmektir. Müteşâbihât âyetler ise mensûhu, öncesini, sonrasını, emsâlini, aksâmını, kendisine inanılan ancak kendisiyle âmel edilmeyeni bilmektir.⁴³⁸

Müteşâbih âyetlerin yorumlanması ile ilgili olarak âlimler farklı görüşler ileri sürmüşlerdir. Bu konuda Selef Mezhebi âyetlerin te'vilini Allah'tan başka kimsenin bilemeyeceğini, bu âyetlerin olduğu gibi kabul edilip üzerinde durulmaması gerektiğini belirtmiştir. Halef mezhebi diye bilinen ve çoğunlukla kelâmcıların oluşturduğu grup ise gerek bunların gerekse huruf-u mukatta'anın te'vil edilebileceğini savunmuşlardır.⁴³⁹

Müteşâbih âyetlerin varlığı insanlık için faydalar barındırdığı düşüncesiyle bazı âlimler tarafından savunulmuştur. Şöyle ki:

- 1) Bu âyetler sayesinde insan fikri dondurulmamış, geniş bir fikir hürriyetine izin verilmiştir.
- 2) Müslümanlar daha çok öğrenmeye ve başka bilgiler edinmeye sevk edilmiştir.
- 3) Bu âyetler sayesinde Kur'ân kalın ciltler halinde olmaktan kurtarılmış, Kur'ân'ın ezberlenmesi ve muhafazası sağlanmıştır.
- 4) Müteşâbih âyetler insanoğlunun güç ve yeteneği, ilim ve irfanı açısından aciz olduğunun göstergesidir.
- 5) Bu âyetler insan için deneme kabul edilmiş, iman ve inkâr etmeleri açısından bir ölçü olarak görülmüştür.
- 6) Dîn'in tebliğine engel olmak amacıyla sorulan suallere susturucu cevaplar verilmek suretiyle fitne ve fesatların önüne set çekilmiştir.⁴⁴⁰

⁴³⁷ Turgut, *Tefsîr Usûlü ve Kaynakları*, s. 148.

⁴³⁸ Suyûtî, *el-İtkân*, c. I, s. 640.

⁴³⁹ Turgut, *Tefsîr Usûlü ve Kaynakları*, s. 149.

⁴⁴⁰ Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, ss. 132-133; Turgut, *Tefsîr Usûlü ve Kaynakları*, s. 149.

Âlimler tarafından müteşâbih âyetler genel olarak iki kısma ayrılmıştır:

- a) Muhkemle karşılaştırıldığında manası bilinebilen âyetler,
- b) Tam olarak anlamını bilmeye imkân olmayan âyetler.⁴⁴¹

Öte yandan müteşâbihteki gizlilik şu şekillerde ortaya çıkabilir:

- a) Sadece lafızda olması,
- b) Sadece manada olması,
- c) Hem lafız hem manada olması.⁴⁴²

Müellif, âyetlerin birbiriyle olan uyumları yönüyle müteşâbihlik konusunu açıklamaktadır. Yani âyetler muhteva ve şekil yönüyle birbiriyle tam bir uyum içindedir. Bu da âyetlerin müteşâbih olduğunu göstermektedir. Muhkemliği ise "O âyette belirtilen hükme itaat etmektir." diye açıklamaktadır. Verdiği örneklerde âyetlerin muhtevasına karşı olmadığını ancak müteşâbihlerin te'viline de taraftar bulunmadığını belirtmiştir. İbn Abbâs'ın görüşünü zikretmesi buna delildir.

Konu Bağlamında "Zübdetü't-Tefâsîr"de Geçen Bazı Örnekler:

Örnek 1:

(اللَّهُ نَزَّلَ أَحْسَنَ الْحَدِيثِ كِتَابًا مُتَشَابِهًا مَثَانِي تَقْشَعِرُّ مِنْهُ جُلُودُ الَّذِينَ يَخْشَوْنَ رَبَّهُمْ ثُمَّ تَلِينُ جُلُودُهُمْ وَقُلُوبُهُمْ إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ ذَٰلِكَ هُدَىٰ اللَّهِ يَهْدِي بِهِ مَنْ يَشَاءُ وَمَنْ يُضْلِلِ اللَّهُ فَمَا لَهُ مِنْ هَادٍ) بشبه بعضه بعضا حسنا ونظما

"Allah sözlerin en güzelini indirmiştir. Allah'ın vahiy yolu ile gönderdiği bu söz, her tarafı birbirini tutan, gerçekleri, farklı üsluplarla tekrar tekrar beyan eden bir kitaptır. Rablerini tâzim edenlerin derileri onu okuyup dinlerken ürperti duyar. Sonra derileri ve kalpleri Allah'ı anmakla ısınıp yumuşar, sükûnet bulur. İşte bu, Allah'ın hidâyetidir ki onunla dilediğine yol gösterir. Ama Allah'ın şaşırttığı kimseyi ise hiç kimse doğru yola koyamaz."⁴⁴³ Nizâmı ve güzelliği açısından bazısı bazısına benzemesi yönüyle müteşâbihtir.⁴⁴⁴

⁴⁴¹ Turgut, *Tefsîr Usûlü ve Kaynakları*, s. 150; Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s. 130.

⁴⁴² Turgut, *Tefsîr Usûlü ve Kaynakları*, s. 150; Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, ss. 130-32.

⁴⁴³ Zümer 39/23.

⁴⁴⁴ Mısıri, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 308b.

Örnek 2:

(ءَأْمِنْتُمْ مَنْ فِي السَّمَاءِ أَنْ يَخْسِفَ بِكُمْ الْأَرْضَ فَإِذَا هِيَ تَمُورٌ) وهذا المحل من المتشابه الذي استأثر الله بعلمه نؤمن به و لانتعرض الى معناه و بكل العلم فيه الى الله قال ابن عباس ءامنتم عذاب من في السماء ان عصيتموه

"Yüceler yücesi olan Allah'ın sizi yerin dibine geçirmesinden emin mi oldunuz? O zaman bir de bakarsınız yer çalkalanıp duruyor."⁴⁴⁵ Bu âyet, Allah'ın ilmini kendine sır olarak ayırmış olduğu müteşâbihlerdendir. Ona iman ediyoruz ve onun manasına yani te'viline yeltenmeyiz. Buradaki bilgiyi Allah'a havale ediyoruz. İbn Abbâs demiştir ki: Siz Allah'a isyan ettiğinizde semadan azap geleceğinden emin mi oldunuz?⁴⁴⁶

Örnek 3:

(الرَّحْمَنُ عَلَى الْعَرْشِ اسْتَوَى) استواء يليق بعظمته بلا كيف و هذا من متشابه القرآن نؤمن به و لانتعرض لمعناه قال الامام مالك بن انس رضى الله عنه لرجل سأله عن الاستواء فقال له مالك الاستواء معلوم يعنى في اللغة و الكيف مجهول و السؤال عنه بدعة و اظنك رجل سوء اخرجوه عنى فادبرا الرجل و هو يقول يا ابا عبد الله لقد سألت فيها اهل العراق و اهل الشام فما وفق فيها احد توفيقك

"O, Rahman'dır (Sonsuz merhamet ve şefkat sahibidir), rububiyet arşına kurulmuştur."⁴⁴⁷ İstivâ şekil ifade etmeksizin büyüklüğüne yaraşır. Bu âyet Kur'ân'ın müteşâbihlerindendir. Ona inanırız ve manasına itiraz etmeyiz. İmâm Malik kendisine istivâ hakkında soran adama 'Onun sözlükteki (anlamı) malumdur. Ancak mahiyeti meçhuldur. Ben senin kötü bir kişi olduğumu sanıyorum. Bunu benim yanımdan def edin gitsin' dedi. Bunun üzerine o kişi gerisin geri dönüp gitti ve giderken de şöyle diyordu: 'Ey Abdullâh! Ben bunu Iraklı ve Suriyeli âlimlere sordum. Hiçbiri senin verdiğin uygun cevabı veremediler.'⁴⁴⁸

⁴⁴⁵ Mülk, 67/16.

⁴⁴⁶ Mısrî, Zübdetü't-Tefâsîr, vr. 363a.

⁴⁴⁷ Tâ-hâ, 20/5.

⁴⁴⁸ Mısrî, Zübdetü't-Tefâsîr, vr. 221b.

Örnek 4:

هُوَ الَّذِي أَنْزَلَ عَلَيْكَ الْكِتَابَ مِنْهُ آيَاتٌ مُحْكَمَاتٌ هُنَّ أُمُّ الْكِتَابِ وَأُخَرُ مُتَشَابِهَاتٌ (المتشابه ضد المحكم و هو ما استأثر الله بعلمه لانه اشتبه مراد المتكلم على السامع لاحتمال و جوده وحكمه التوقف فيه ابدًا فان قيل كيف فرقها هنا بين المحكم والمتشابه وقد جعل كل القرآن محكما في قوله الركتاب احكمت آياته وجعل كله متشابهًا في قوله الله نزل احسن الحديث كتابًا متشابهًا فالجواب عن الاول ان المراد انه كله حق ليس فيه عيب و عن الثانى انه يشبه بعضه بعضًا في الحسن والصنق و جعل بعضه هنا محكما و بعضه متشابهًا اراد بالمحكم الذى يعمل به و لا يدخله تغيير كالنسخ و المتشابه و المنسوخ

"Bu muazzam kitabı indiren o'dur. Onun âyetlerinin bir kısmı muhkem olup bunlar Kitabın esasıdır. Âyetlerin bir kısmı ise müteşâbihtir."⁴⁴⁹ Müteşâbih, muhkemin zıddıdır. O Allah'ın ilmini kendine (zâtına) ayırdığı şeydir. Mütেকellimin muradı onu dinleyene müteşâbihten kaynaklanan ihtimallerin varlığına şüphelendirmektir. Onun hükmü (yorumu kalkışmadan) sürekli olarak te'vilden geri durmaktır. Eğer denilirse ki: Allah muhkem ve müteşâbihin arasını burada nasıl ayırdı? Bir yerde "Elif, lâ, râ. Bu âyetleri sapasağlam kılınmış bir kitaptır." meâlindeki bir âyetinde Kur'ân'ın hepsinin muhkem olduğundan bahsediyor. "O Allah ki sözün en güzelini (Kur'ân'ı) müteşâbih bir kitap olarak indirdi." meâlindeki başka bir âyette de müteşâbih olduğundan söz ediyor. Bunun cevabı şudur: Kur'ân'ın muhkem olması onda bir noksanlığın olmamasıdır, hepsi haktır, doğrudur. İkincisinden murad ise gerek güzellik gerek doğruluk yönünden birbirine benzemesidir. Bazısını muhkem bazısını müteşâbih kılmıştır. Muhkemle kastedilen onunla amel edilmesi ve onda nesh gibi değişikliğin olmamasıdır, müteşâbihi ise mensûhluğudur.⁴⁵⁰

Özellikle ikinci ve dördüncü örnekte görüldüğü üzere el-Mısırî, Selef metodu ve anlayışını benimsemekte, müteşâbihlerin te'viline yanaşmamaktadır. Onun ifadesine göre: "Müteşâbih âyetler, Allah'ın ilmini kendi zâtına ayırdığı hususlardır. Biz onlara iman ederiz, manalarını araştırmaya kalkışmayız."

3.2.1.7. Hurûf-u Mukatta'a'yı Tefsîr Etme Metodu

Bazı sûrelerin başında bulunan, bir veya birkaç harfin birleşmesinden meydana gelen kesikli harflere 'el-Hurûf-ı Mukatta'a' denir. Âlimlerin hepsi bu harfleri

⁴⁴⁹ Âl-i İmrân 3/7.

⁴⁵⁰ Mısırî, *Zübdetü't-Tefsîr*, vr. 51b.

müteşâbih lafızlardan kabul etmişlerdir. Bu harfler, İslâm'ın başlangıcından beri âlimleri meşgul eden meselelerden birisidir.⁴⁵¹

Hurûf-u mukatta'a harfleri Kur'ân'da yirmi dokuz sûrede mevcuttur. Bu sûrelerden yirmi yedisi Mekkî, ikisi Medenî'dir. Tamamı ondört çeşit harften meydana gelmiştir. Sûre başlarında tek, iki, üç, dört ve beş harfli olmak üzere ondört değişik halde görülürler. Bu harfler bir kelime gibi yazıldıkları halde ayrı ayrı harflerin isimleri sayılarak okunurlar.⁴⁵²

Bu harflerin anlamsız olduklarını söylemek manasızdır. Allah'ın kelâmı bundan münezzehtir. Ancak tam şekliyle manasını Allah bilebileceği için bunları müteşâbihattan saymak gerekir.⁴⁵³

Âlimlerin bu harflere yüklemiş oldukları anlamları ikiye ayırabiliriz. Birinci gruba göre bu harfler, Kur'ân'ın esrarındandır. Dolayısıyla bunların bilgisi yalnız Allah katındadır ve bu harflerin manaları üzerinde durmak istememişlerdir. İkinci grup ise bu harfleri müteşâbihat âyetlerden saymış ve te'vil edilmeleri gerektiğini söylemiştir.

İkinci grubun bu harflere getirdikleri yorumlar şu şekilde sıralanabilir:

- 1) Bu harfler sûrelerin isimleridir.
- 2) Bu harfler Allah'ın ismi âzamıdır.
- 3) Bu harfler Kur'ân'ın isimleridir.
- 4) Bu harflerle Allah yemin etmektedir.
- 5) Bunlar münferit harflerdir. Bunlardan maksat müşriklerin dikkatini çekmektir.
- 6) Bu harfler birer tenbih edatıdır.
- 7) Bu harflerin her biri Allah'ın bir ismine delâlet etmektedir.
- 8) Hz. Peygamber'e Cebrâil'in geldiğini haber vermek içindir.⁴⁵⁴

Sonuç olarak denilebilir ki bu harflerin manası, bu sahada çalışan her müfessirin şahsi görüş ve eğilimlerine göre şekillenmiştir. Bu sahada çalışan herkes şahsi görüşünü, mensup olduğu dînî ya da mezhebin görüşlerini yansıtmaya çalışmıştır. Bu

⁴⁵¹ Turgut, *Tefsîr Usûlü ve Kaynakları*, s. 155.

⁴⁵² Turgut, *Tefsîr Usûlü ve Kaynakları*, s. 155; Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s. 135.

⁴⁵³ Yıldırım, *Anahatlarıyla Kur'ân-ı Kerîm*, s. 110.

⁴⁵⁴ Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, ss. 136-144; Turgut, *Tefsîr Usûlü ve Kaynakları*, s. 157.

görüşlerin hepsi akla mantıklı geliyorsa da tenkide açık noktaları mevcuttur. Özetle bu harflerin tenbih ve Kur'ân'ın i'câzını ortaya koyan hususlar olduğu ile ilgili görüşlerin delil olarak kabul edilmesi akla daha yatkın gelmektedir. Bu harflerin tesadüf eseri Kur'ân'da yer aldığını söylemek, mantıklı olmadığına göre bunları Allah ile Resülü arasında şifre olarak kabul edebiliriz.⁴⁵⁵

Konu Bağlamında "Zübdetü't-Tefâsîr"de Geçen Bazı Örnekler:

Örnek 1:

(كهيعص) واختلف في الحروف والتي في اوائل السور على قولين فقل هي سر الله في القرآن لا ينبغي ان يتعرض له نؤمن بظاهره ونترك باطنه وقال الجمهور بل ينبغي ان نتكلم فيها وتطلب معانيها فان العرب قد تاتي بالحرف الواحد الا على كلمة وليس في كتاب الله ما لا يفهم قال ابن عباس كهيعص هذه حروف دالة على اسماء الله تعالى الكاف من كبير والهاء من هادو الياء من على والعين من عزيز والصاد من صادق وقيل معناه كاف للخلق هاد لعباده يده فوق ايديهم عالم ببريئة صادق في وعده

"Kaf, hâ, yâ, ayn, sâd."⁴⁵⁶ Sûrelerin başlarında bulunan harflerle ilgili âlimler iki görüş etrafında ihtilaf etmişlerdir. Demişlerdir ki: Onlar Allah'ın Kur'ân'daki sırrıdır, biz onu kavrayamayız. Zâhirini kabul eder, batınına karışmayız. Cumhûr ise onun hakkında konuşmamız gerektiği görüşündedir. Çünkü Araplar, bazı şeyleri bir harfle ifade ederler, kelime ile söylemezlerdi. Kur'ân'da anlaşılmayacak hiçbir şey yoktur. İbn Abbâs dedi ki bu harfler Allah'ın isimlerine delâlet eder. Bu bağlamda kâf, Kebir'e; he, Hâdin'e; ya, Aliyyun'a; ayn, Azîz'e; sâd, Sâdık'a delâlet eder. Buna göre 'كهيعص' ifadesinin anlamı şudur: O yaratmaya muktedir, kullarına hidayet eden, inâyet ve kudret eli onların üzerinde olan, yarattıklarını en iyi bilen ve vâdinde sadık olandır.⁴⁵⁷

Örnek 2:

(طسم) روى عن ابن عباس قال طسم عجرت العلماء عن تفسيرها و قيل هو قسم معناه اقسم بطولى وسنائى وملكى وهو اسم من اسماء الله تعالى

"Tâ, sîn, mîm."⁴⁵⁸ İbn Abbâs'tan rivâyet edilmiştir ki âlimler 'tâ, sîn, mîm' kelimesinin tefsirini yapmaktan âciz kalmışlardır. Ve denilmiştir ki o bir yemindir ve

⁴⁵⁵ Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü.*, s. 147.

⁴⁵⁶ Meryem 19/1.

⁴⁵⁷ Mısırî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 212b.

⁴⁵⁸ Şu'arâ 26/1.

manası şöyledir: Lütfu ihsanım, yüceliğim ve hâkimiyetim hakkı için yemin ederim ki demektir. O, Yüce Allah'ın esmâ-i hüsnâ'sından bir isimdir.⁴⁵⁹

Örnek 3:

(يس) الخلاف في معنى يس كما تقدم في الحروف المقطعة اوائل السور و تختص هذه باقوال منها ان سعيد بن جبير قال انه من اسماء محمد صلى الله عليه وسلم انك لمن المرسلين و عن ابن عباس معناه يا انسان و قال ابوبكر الوراق معناه يا سيد البشر

"Yâ, sîn."⁴⁶⁰ Sûrelerin başlarındaki hurûf-u mukatta'a harflerindeki ihtilaf gibi "yâ, sîn" kelimesinde de ihtilaf edilmiştir. Özellikle bu kelimeyle ilgili bir şeyler söylenmiştir. Sa'id b. Cübeyr demiştir ki O, Hz. Muhammed (s)'in isimlerinden biridir. Delili de "Şüphesiz ki sen gönderilmiş resullerden birisin."⁴⁶¹ ifadesidir. İbn Abbâs'a göre ise manası ey insan'dır. Ebû Bekir el-Verrâk ise 'ey insanların efendisi' anlamına geldiğini söylemiştir.⁴⁶²

Örnek 4:

(ص) اختلف في معناه على وجوه منها انه مفتاح اسماء الله تعالى التي اولها صمد وصادق الوعد ومنها ان معناه صدق الله ومنها انه اشارة صدود الكفار عن القرآن وعن ابن عباس معناه صدق محمد وقيل غير ذلك "Sâd."⁴⁶³ Onun manası hakkında âlimler tarafından ihtilaf edilmiş ve görüşler sürülmüştür. Bir görüşe göre o, Allah'ın isimlerinin anahtarıdır. Yani Samed; Sâdıkul'Va'd isimlerinin başı yani ilk harfî sâd'tır. Diğer görüşe göre kâfirlerin Kur'ân'dan yüz çevirmelerine işaretir. İbn Abbâs'a göre "Sâd, 'Hz. Muhammed doğru söyledi.'" demektir. Bunların dışında görüşler de öne sürülmüştür.⁴⁶⁴

⁴⁵⁹ Mısrî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 254a.

⁴⁶⁰ Yâsîn 36/1.

⁴⁶¹ Yâsîn 36/3

⁴⁶² Mısrî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 289a.

⁴⁶³ Sâd 38/1.

⁴⁶⁴ Mısrî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 298a.

Örnek 5:

(ق) اختلف في معناه ف قيل هو اسم من اسماء الله تعالى او من اسماء القرآن او هو مفتاح اسماء الله تعالى التي القدير و القادر و القاهر و القريب و القابض و قيل جبل محيطبا لارض من زمردة خضراء منه خضرة السماء والسماء مقببة عليه وعليه من كنفها و قيل معنى قضى الامر وقضى ما هو كايين كما قالوا في حم وقيل اسم السورة

"Kâf."⁴⁶⁵ Manası hakkında ihtilaf edilmiştir. Denilmiştir ki, Allah'ın isimlerinden veya Kur'ân'ın isimlerinden bir isimdir. Veya Allah'ın isimlerinin anahtarıdır. O isimler; Kâdir, Kâdir, Kâhir, Karîb, Kâbid'dir. Başka bir görüşe göre semanın yeşili gibi yeşil bir zümrüt ile çevrili bir dağdır. Onun manası "Kâinata olanlar hüküm altına alındı." demektir. İşin hükmünü koydu yani "hâ, mîm'deki gibi buyrulduğu üzere olacak her ne ise o oldu" anlamındadır, diyenler olmuştur. Sûrenin ismidir diyenler de vardır.⁴⁶⁶

3.2.1.8. Mübhemâtü'l-Kur'ân'ı Tayin Etmesi

Mübhem, "açıklanmamış, gizli kalan" anlamlarına gelmektedir.⁴⁶⁷ Bir başka deyişle, "duyunun veya aklın alanına girip de duyunun/aklın algılamakta zorluk çektiği her şeydir."⁴⁶⁸ İstîlâhî anlamı ise, Kur'ân-ı Kerîm'de isimleri zikredilmeyip, ismi mevsuller veya zamirlerle zikredilen erkek, kadın, melek, cin, topluluk ve kabilelerdir. İsm-i mevsullerin ya da zamirlerin kime ve neye ait olduğunu bilmek kolay olmadığı için bu ilim, nakle dayandırılır. Bu sebeple de Hz. Peygamber (s)'den, sahabeden, tâbiînden gelen haberlerin sahih olması gerekir. Bu haberler sahihliğini yitirdiğinde İsrâiliyat devreye girer ve mesele hedefinden saptırılmış olur.⁴⁶⁹

Kur'ân-ı Kerîm'de mübhem lafızların yer almasının nedenleri şöyle sıralanabilir:

- 1) Kur'ân'ın başka bir yerinde tekrar zikredilerek mübhemle zenginlik elde etmektir.
- 2) Mübhem olan lafzın açık açık söylenmesinde herhangi bir faydanın umulmamasıdır.
- 3) İsim zikretmeksizin sahip olduğu özellik yönüyle onu yüceltmektir.
- 4) Şahıs belirli olsa bile maksat, umumiliğe dikkat çekmek olduğu için hususiliğe önem verilmemesidir.

⁴⁶⁵ Kâf 50/1.

⁴⁶⁶ Mısrî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 335b. Diğer örnekler için bkz. vr. 51b, 64b, 212b, 217b, 259a, 307b, 314b, 315a, 318a, 363b.

⁴⁶⁷ İbn Manzûr, *Lisanü'l-'Arab*, c. I, s. 377; Hüseyin Yaşar, *Kur'ân'da Anlamı Kapalı Âyetler*, İstanbul: Beyan Yay., 1997, s. 23.

⁴⁶⁸ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 242.

⁴⁶⁹ Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s. 186.

- 5) Mübhemi atfetmenin daha belîğ olduğunu göstermektir.
- 6) Yakinen görülecek bir şekle büründürerek mübhemi meşhur etmektir.
- 7) Nakıs bir özellikle mübhem tahkir etmek içindir.⁴⁷⁰

Konu Bağlamında "Zübdetü't-Tefâsîr"de Geçen Bazı Örnekler:

Örnek 1:

(بما انزل اليك وما انزل من قبلك يريدون ان يتحاكموا الى الطاغوت) هو كعب ابن الاشرف سمى به لافراطه في الطغيان

"Baksana hem sana indirilen hem de senden önce indirilen kitaplara inandığını iddia eden o münaфіkların yaptıklarına, kalkıp azgın şeytanın önünde muhakeme olmak istiyorlar..."⁴⁷¹ Tağût'la kastedilen Kâb b. Eşref'tir ki, onunla isimlendirilmesinin sebebi zulümde ileri gitmesindendir.⁴⁷²

Örnek 2:

(هؤلاء اهدى من الذين آمنوا سبيلا) يعنون ابا سفيان و اصحابه

"Bir de kalkıp kâfirler hakkında "Onlar, müslümandan daha doğru yoldadır." diyorlar!."⁴⁷³ Bununla kast ettikleri Sufyân'ın babası ve arkadaşlarıdır.⁴⁷⁴

Örnek 3:

(قل قد جاءكم رسل من قبلي بالبينات) كيحي و زكريا

"Onlara cevaben de ki: Benden önce birçok peygamber açık delillerin yanında sizin öne sürdüğünüz kurbanı da getirdiler."⁴⁷⁵ Yani Yahyâ ve Zekeriya peygamber gibi elçiler.⁴⁷⁶

⁴⁷⁰ Turgut, *Tefsîr Usûlü ve Kaynakları*, s. 195; Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, ss. 187-88.

⁴⁷¹ Nisâ' 3/60.

⁴⁷² Mısırî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 75a.

⁴⁷³ Nisâ' 4/51.

⁴⁷⁴ Mısırî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 74a.

⁴⁷⁵ Âl-i İmrân, 3/183.

⁴⁷⁶ Mısırî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 66 b.

Örnek 4:

(يا ايها الذين آمنوا آمنوا بالله ورسوله والكتاب الذي نزل على رسوله والكتاب الذي انزل من قبل ومن يكفر بالله وملئكته وكتبه ورسوله واليوم الآخر فقد ضل ضلالا بعيدا) بموسي و عيسي عليهما السلام

"Ey iman edenler! Allah'a, resulüne, gerek resulüne indirdiği gerek daha önce indirdiği kitaplara imanınızda sebat edin. Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, resullerini ve âhiret gününü inkâr ederse hakikatten iyice uzaklaşmış, sapıklığın en koyusuna dalmış olur."⁴⁷⁷ Rasulleri inkârdan kasıt Hz. Mûsâ (s) ve Hz. İsâ (s)'dir.⁴⁷⁸

Örnek 5:

(يا ايها الذين آمنوا من يرتد منكم عن دينه فسوف يأت الله بقوم يحبهم و يحبونه) والمراد بالقوم ابوا بكر واصحابه الذين قاتلوا اهل الردة وما نعى الزكاة وروي انهم قوم ابي موسى الاشعري وقيل هم احيا من اليمناهودا يوم القادسيّة ايام عمر

"Ey iman edenler! Sizden kim dînînden dönerse bilsin ki Allah onların yerine öyle bir topluluk getirir ki Allah onları sever, onlar da Allah'ı severler. Onlar müminlere karşı alçakgönüllü, kâfirlere karşı onurlu ve zorludurlar..."⁴⁷⁹ Bu âyetteki topluluktan maksat Ebû Bekir ve ashabıdır. Onlar zekât vermeyi reddeden mürtedlerle savaştılar. Başka bir rivâyete göre, onlar Eşâri'nin kavmidir. Yine denilir ki: Onlar Yemen havalisinde bulunan ve Hz. Ömer'in hilafeti döneminde Kadisiye günü (Kadisiye savaşında) kâfirlerle çarpışan kabiledir.⁴⁸⁰

3.2.1.9. Kasasu'l-Kur'ân'a Yer Vermesi

Kısas kelimesi, sözlükte "haber, söylenen cümle" anlamlarına gelen 'kıssa' kelimesinin çoğuludur.⁴⁸¹ Kıssanın ilk manası, bir kimsenin izini sürüp ardınca gitmek; ikinci manası, birine bir sözü beyan etmektir. Böylece kassa fiili "hadiseleri adım adım izleyerek noktası noktasına bildirmek"⁴⁸² anlamına gelir. Ancak, kelimenin üçüncü

⁴⁷⁷ Nisâ' 4/136.

⁴⁷⁸ Mısrî, Zübdetü't-Tefâsîr, vr. 82a.

⁴⁷⁹ Mâide 5/54.

⁴⁸⁰ Mısrî, Zübdetü't-Tefâsîr, vr. 93a. Konuyla ilgili diğer örnekler için bkz. vr. 9a, 24b, 27b, 65b, 85a, 101a, 104a, 107a, 112a, 113a, 116b, 121b, 134a, 146b, 147b, 157ab, 164b, 181a, 189b, 191a, 201a, 202a, 236b, 239ab, 250b, 267a, 280b, 282a, 285b, 286a, 273b, 313a, 320b, 325a, 343b, 346a, 357a, 362a, 365b, 366b, 368a, 369a, 371b, 374b, 375b, 376b, 379b, 381b, 382ab, 385b, 389b.

⁴⁸¹ İbn Manzûr, Lisanü'l-'Arab, c. V, s. 3651.

⁴⁸² İsfahânî, el-Müfredât, s. 1209.

anlamı olan "anlatmak, hikâye etmek" manaları ise, birinci ve ikinci anlamını sınırlandırmaktadır. Çünkü hikâye gerçekleşmemiş olaylarla ilgili olarak da kullanılabilmekte, kıssa ise yalnızca mazide gerçekleşmiş olaylardan bahsetmektedir. Nitekim insanların ders almaları için o zamanı yeniden yaşatmayı gaye edinir.⁴⁸³

Kelimenin Kur'ân bağlamında kullanılmasındaki temel espri, geçmiş eserleri ve izleri açığa çıkarmak, bu sûretle insanların unuttukları veya gafil oldukları olaylar üzerinde dikkatleri yoğunlaştırmaktır.⁴⁸⁴

Kur'ân-ı Kerîm geçmişte yaşanmış olayları, peygamberlerin başından geçenleri ve eski milletlerin tarihlerini zikretmiştir. Bununla birlikte yaşananları canlı bir biçimde aktarmaktadır. İşte Kur'ân'ın geçmiş milletlerin olaylarından, önceki peygamberlerin hayatlarından haber vermesine "Kasasü'l-Kur'ân" denilmektedir.

Hikâye ve kıssa kavramları noktasında, Kur'ân kıssaları için 'hikâye' ifadesi kullanılmamalıdır. Çünkü hikâye gerçekten olmamış durumlar hakkında kullanılırken 'kıssa' gerçekleşmiş olayları bildirerek insanların ders almalarını gaye edinir.⁴⁸⁵ Çünkü kıssalar vahiy kaynaklıdır.

Kur'ân'daki kıssalar üç çeşittir:

- 1) Peygamberlerin kıssaları,
- 2) Geçmiş milletlerin ve peygamber olmayanların kıssaları,
- 3) Hz. Muhammed (s) zamanında yaşanmış olaylara ilişkin kıssalar.⁴⁸⁶

Kur'ân'daki kıssalar incelendiğinde şu hususlar dikkat çekmektedir⁴⁸⁷: Bu kıssalarda zaman, mekân, şahıs ismi gibi ayrıntılar yoktur. Çünkü Allah'ın bunlardan bahsetmekteki maksadı tarihi bilgi vermek değil, kıssalarda yaşanan olayları vurgulayıp, onlardan ders çıkarmayı sağlamaktır. Yer yer bazı kıssaların tekrarlanması bu amaca işaret etmektedir.

⁴⁸³ Yıldırım, *Anahatlarıyla Kur'ân-ı Kerîm*, s. 103. Bu konuda bkz. Mustafa Kara, *Güncel Değeri Açısından Kur'ân Kıssaları*, Samsun: Selamet Yay., 2011.

⁴⁸⁴ Suat Yıldırım, "Kur'ân-ı Kerîm'de Kıssalar", *Atatürk Üniversitesi İslâmî İlimler Fakültesi Dergisi*, 3, 1979, ss. 37-38.

⁴⁸⁵ Mehmet Okuyan, "Kur'ân'da Gizemli Bir Yolculuğun Kıssası", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, XIII, (Haziran 2004), ss. 45-109.

⁴⁸⁶ Kattan, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, s. 429.

⁴⁸⁷ Kur'ân kıssalarının özellikleri için bkz. Kara, *Güncel Değeri Açısından Kur'ân Kıssaları*, ss. 75-78.

Kur'ân, mesajlarını insanlara ulaştırırken tarihin bir döneminde yaşanmış olaylardan bahsederek öncekilerin tecrübelerini sonrakilere anlatma amacını gütmektedir. Bu amaçla da kıssayı mümkün olduğunca kişi, zaman, mekân ve benzeri unsurlardan soyutlamıştır. Ayrıca, benzer olayların benzer sonuçlar doğuracağı gerçeğini de vurgulamaktadır.⁴⁸⁸

Kur'ân'da kıssaları anlatılan peygamberler şunlardır: Hz. Âdem, Hz. İdrîs, Hz. Nûh, Hz. Hûd, Hz. Sâlih, Hz. İbrâhîm, Hz. Lût, Hz. İsmâîl, Hz. İshâk, Hz. Ya'kûb, Hz. Yûsuf, Hz. Eyyûb, Hz. Şu'ayb, Hz. Mûsâ, Hz. Hârûn, Hz. Dâvûd, Hz. Süleymân, Hz. İlyâs, Hz. Elyesa', Hz. Zülkifl, Hz. Yûnus, Hz. 'Uzeyr, Hz. Lokmân, Hz. Zülkarneyn, Hz. Zekeriyâ, Hz. Yahyâ, Hz. Îsâ. Kur'ân'da anlatılan diğer kıssalar ise Hz. Meryem, Ashâb-ı Kehf, Ashâb-ı Karye, Eyke halkı, Tûbba', Ress halkı, Sebeliler kıssası, Ashâb-ı Uhdûd, dünyalığıyla böbürlenlen adamın kıssası, bahçe sahiplerinin kıssası, Ashâb-ı Fîl, Romalılar kıssası.⁴⁸⁹

Muhakkak ki kıssaların birçok faydası ve hikmeti vardır. Bunlardan birkaçı şöyle sıralanabilir:

- 1) İnsanların ibret almalarını sağlamak,
- 2) Kur'ân'ın vahiy kaynaklı olduğunu ispatlamak,
- 3) Peygamberlerin amaç birlikteliğini sağlamak,
- 4) Gelecek toplumların zihninde örnek bir hatıra oluşturmak,
- 5) Kıyâmetin gerçekliğinden kuşku duyulmamasını sağlamak,
- 6) İnsanları ahlâklı ve imanlı bir hayat yaşamaya teşvik etmek,
- 7) Hz. Muhammed'in insanlara yaptığı davette doğru olduğunu göstermek,
- 8) Hz. Muhammed'in ve müminlerin kalplerini Allah'ın dînî üzerinde pekiştirme ve onlara ruhi canlılık sağlamaktır.⁴⁹⁰

Kur'ân kıssalarının dikkat çeken bir özelliği de bazısının birkaç kere tekrar edilmesidir. Kur'ân, olayların teferruatını değil de kendi gayesine uygun ve insanların müşterek dertleri olan yönlerini seçmiştir. Bu olaylar farklı sûrelerde tekrarlandığı halde

⁴⁸⁸ Kara, *Güncel Değeri Açısından Kur'ân Kıssaları*, s. 75.

⁴⁸⁹ Sofuoğlu, *Tefsîre Giriş*, s. 97.

⁴⁹⁰ Kara, *Güncel Değeri Açısından Kur'ân Kıssaları*, ss. 108-130; Kattan, *Mebâhis fî Ulûmî'l-Kur'ân*, s. 430; Turgut, *Tefsîr Usûlü ve Kaynakları*, s. 177; Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s. 172.

her defasında ayrı bir tazelik ve tatlılık kazanır.⁴⁹¹ Ayrıca bu tekrarlarla ahlâk ve terbiye ilkelerinin pekiştirilmesi hedeflenmiştir.⁴⁹² Şunu da belirtmeliyiz ki Kur'ân, kıssayı hangi maksat için anlatıyorsa olayın sadece o yönünü zikreder ve muhatabın olaylar içinde dalıp gitmesine izin verilmez. Aralara dînî irşad adına emir ve uyarılar serpiştirilmiştir.⁴⁹³

Konu Bağlamında "Zübdetü't-Tefâsîr"de Geçen Bazı Örnekler:

Örnek 1:

(قَالَ رَجُلَانِ مِنَ الَّذِينَ يَخَافُونَ اللَّهَ عَلَيْهِمَا ادْخُلُوا عَلَيْهِمُ الْبَابَ فَإِذَا دَخَلْتُمُوهُ فَانْكَبْ غَالِبُونَ وَعَلَى اللَّهِ فَتَوَكَّلُوا
إِنْ كُنْتُمْ مُؤْمِنِينَ) ان حواء كانت تحمل فى كل بطن غلاما وجارية وجميع اولادهما اربعون ولدا فى عشرين بطناً
الا شيتا عليه السلام ولد متفردا وكان ادم يزوج انثى هذا البطن بغير ذكره

"Allah'ın buyruğuna uymamaktan korkan ve Allah'ın kendilerine imân ve yakîn nimeti ihsan ettiği iki yiğit çıkıp dediler ki: Üzerlerine hücum edin, kapıyı tutun. Kapıyı tutup da dışarıda savaş meydanına çıkmalarını önlediniz mi muhakkak siz galipsinizdir. İmânınızda samimi iseniz yalnız Allah'a dayanın."⁴⁹⁴ Hz. Havvâ (Hz. Âdem'in eşi) her hamileliğinde bir kız ve bir erkek taşırdı. Böylece yirmi hamilelikte kırk çocuğu oldu. Ancak Şit (s) bunlardan ayrıdır. O tek olarak doğmuştur. Hz. Âdem de onu erkek kardeşi olmadan dünyaya gelen kız çocuğu ile evlendirdi.⁴⁹⁵

Örnek 2:

(واوحينا الى ابراهيم واسماعيل واسحاق ويعقوب والاسباط وايوب ويونس وهارون) هو ابن عمران اخو موسى
عليهما السلام وكان اكبر من موسى بثلاث سنين وتوفى قبل موسى باحد عشر شهرا و دفن فى التيه بكهف فى
بعض الجبال على سرير وجد به

"İbrâhîm'e, İsmâîl'e, İshâk'a, Ya'kûb'a ve torunlarına, Îsâ'ya, Eyyûb'e, Yûnus'a, Hârûn'a da vahyettik."⁴⁹⁶ Hz. Hârûn (s), Hz. Mûsâ (s)'ın kardeşi ve İmrân'ın oğludur (Allah'ın esenliği ikisinin de üzerine olsun). Hz. Hârûn (s), Hz. Mûsâ (s)'dan üç

⁴⁹¹ Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s. 172.

⁴⁹² Turgut, *Tefsîr Usûlü ve Kaynakları*, s. 176.

⁴⁹³ Yıldırım, *Kur'ân İlimlerine Giriş*, s. 109.

⁴⁹⁴ Mâide 5/23.

⁴⁹⁵ Mısırî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 89b.

⁴⁹⁶ Nisâ' 4/163.

sene büyüktür ve Hz. Mûsâ (s)'dan onbir ay önce vefat etmiştir. Çöldeki dağlardan birinde bulunan mağaradaki tabuta konularak defnedilmiştir.⁴⁹⁷

Örnek 3:

(فَلَمَّا جَاءَ أَمْرُنَا جَعَلْنَا عَالِيَهَا سَافِلَهَا وَأَمْطَرْنَا عَلَيْهَا حِجَارَةً مِنْ سِجِّيلٍ مَنْضُودٍ) ان جبریل علیہ السلام حمل مداینهم الخمس و هی سدوم و هی القرية العظمی وعمورا و ادم واصبوين و لوشع بمن فیها علی جناحه و كانوا اربعمأة الف

"Azap emrimiz gelince o ülkenin üstünü altına çevirdik ve üzerlerine pişirilmiş balçıktan yapıp istif edilmiş ve (Rabbinin nezdinde damgalanmış taşlar yağdırdık. Evet, bu taşlar şimdiki zalimlerden de uzak değildir.)"⁴⁹⁸ Cebrâil(s) onların beş şehrini havaya kaldırdı. Sodom bunlardan en büyük olanıdır. Diğerleri Gomora, Yame, Usbâin ve Luşa şehirleridir. İçindekilerle beraber dört yüz bin kişiyi cebrâil kanadının üstünde (havaya) kaldırdı.⁴⁹⁹

Örnek 4:

(فَكَذَّبُوهُ فَإِنَّهُمْ لَمُحْضَرُونَ إِلَّا عِبَادَ اللَّهِ الْمُخْلَصِينَ) فلما سمع الملك كلامه غضب غضبا شديدا وعادا الى الكفار وعبادة الاصنام بعل وهم بقتل الياس فلحق باجبال متعمدا ثم دعا الله ان يرحيه منهم فاهلك الله الملك و قومه وزوجته ورفع الله الياس الى السماء وقطع عنه لذة المطعم والمشرب وكساه الريش فكان انيسا مليكا ارضيا

"Fakat bunlar onu yalancı saydılar. Bundan ötürü de, onlar tutuklanıp hesap günü mutlaka yargılanacak ve cehenneme götürüleceklerdir. Ancak Allah'ın ihlâsa erdirdiği kulları böyle olmaz."⁵⁰⁰ Kral onun söylediklerini işitince çok kızdı. Tekrar küfre, putlara ve Ba'l'e tapmaya geri döndü. Hatta İlyâs'ı öldürmeyi düşündü, İlyâs da bir âbid olarak dağlara sığındı. Orada Allah'ın kendisini kraldan koruması için dua etti. Allah kralı, ehlini ve eşini helak etti. İlyâs'ı da göğe yükseltti. Ondan yeme-içme zevk ve tadlarını aldı. Ona yünden elbise giydirdi. O çok dost canlısı, hem sema hem de arz ehli özelliklerini taşıyan biriydi.⁵⁰¹

⁴⁹⁷ Mısırî, Zübdetü't-Tefâsîr, vr. 83b.

⁴⁹⁸ Hûd 11/82.

⁴⁹⁹ Mısırî, Zübdetü't-Tefâsîr, vr. 162b.

⁵⁰⁰ Sâffât 37/127-128.

⁵⁰¹ Mısırî, Zübdetü't-Tefâsîr, vr. 296b.

Örnek 5:

(وَقُلْنَا يَا آدَمُ اسْكُنْ أَنْتَ وَزَوْجُكَ الْجَنَّةَ) وهي جنة الخلد في السماء السابعة وذلك ان آدم لم يكن له في الجنة من يجا
لسه فنام نومه فخلق الله زوجته حواء

"Ve dedik ki ey Âdem sen ve eşin cennette yerleşin."⁵⁰² O cennet, yedinci semâdaki huld cennetidir. Hz. Âdem (s)'in cennette beraber oturacağı bir eşi yoktu. Hz. Âdem (s) uykuya daldı. Yüce Allah, eşini (Havvayı) ondan var etti.⁵⁰³

3.2.1.9.1. Neseb Konusuna Değinmesi

"Zübdetü't-Tefâsîr" adlı eserin diğer tefsirlerden ayrılan önemli bir yönünü burada zikretmek gerekir. el-Mısırî, neseb konusuna önem vermiş ve peygamberlerin nesepleri ile ilgili bilgilendirme yapmıştır.

Konu Bağlamında "Zübdetü't-Tefâsîr'de Geçen Bazı Örnekler:

Örnek 1:

(إِذْ قَالَ لَهُمْ شُعَيْبٌ أَلَا تَتَّقُونَ) وانما لم يقل في شعيب اخوهم لانه لم يكن من اصحاب الايكة في النسب و انما ارسل اليهم بعد مدين و كان من اصحاب مدين فلما ذكر مدين قال اخاهم شعيبا في سورتي الاعراف و هود و في الحديث ان شعيبا اخا مدين ارسل الى اصحاب مدين و الى اصحاب الايكة

"Şu 'ayb onlara şöyle dedi: "Hâlâ inkâr ve isyandan sakınmayacak mısınız?"⁵⁰⁴

Şu kadarı var ki Şu'ayb hakkında 'kardeşleri' denilmemesi onun neseb olarak Eyke ehlinde olmaması nedeniyledir. Fakat Medyen halkından sonra onlara gönderildi ve o Medyen ehliendir. Çünkü Medyenden bahsedildiği zaman Â'râf sûresinde 'kardeşleri Şu'ayb' diye zikredilmiştir. Hadiste de "Şu'ayb, Medyen ehlinin hemşehrisiydi. Allah onu hem ashabına hem de Eyke ehline gönderdi." diye buyrulmuştur.⁵⁰⁵

⁵⁰² Bakara 2/35.

⁵⁰³ Mısırî, Zübdetü't-Tefâsîr, vr. 11b. Konuyla ilgili diğer örnekler için bkz. vr. 16b, 18a, 22a, 64b, 74a, 90b, 99ab, 100a, 105ab, 106ab, 117b, 118ab, 119a, 121b, 122b, 123b, 124b, 125b, 159a, 160ab, 170a, 171a, 172a, 174a, 181a, 184a, 202b, 205a, 208ab, 209a, 215b, 219b, 221a, 229b, 251b, 260b, 263a, 266ab, 267b, 271a, 273ab, 296a, 300a, 301b, 356a, 367a, 378b, 379b, 384a, 387a, 390b.

⁵⁰⁴ Şu'arâ 26/177.

⁵⁰⁵ Mısırî, Zübdetü't-Tefâsîr, vr. 258a.

Örnek 2:

(وَلَقَدْ نَادَيْنَا نُوْحَ فَلَنِعْمَ الْمُجِيبُونَ - وَنَجَّيْنَاهُ وَأَهْلَهُ مِنَ الْكَرْبِ الْعَظِيمِ - وَجَعَلْنَا ذُرِّيَّتَهُ هُمُ الْبَاقِينَ) مدة الدنيا لان كلهم من نسله و كان له ثلاثة اولاد سام و حام و يافث فسام ابوالعرب و فارس والروم و حام ابوالسودان و يافث ابوالترك و ياجوج و ماجوج

*"Nitekim Nûh bize yalvardı da. Biz onun duasını ne de güzel kabul buyurduk! Onu, ailesini ve yanındaki mü'minleri o müthiş felaketten kurtardık. Hayatta kalıp payidar olmayı da onun soyuna has kıldık."*⁵⁰⁶ Dünya hayatı süresince. Çünkü insanların tümü onun neslindendir. Onun üç çocuğu vardı: Sâ'm, Hâm, Yâfes. Sâ'm Arapların, Farıların ve Rumların atası; Hâm Sudanlıların atası, Yâfes ise, Türklerin ve Yecüc-Mecüc'ün atasıdır.⁵⁰⁷

Örnek 3:

(وَإِسْمَاعِيلَ وَالْيَسَعَ وَيُونُسَ وَلُوطًا وَكُلًّا فَضَّلْنَا عَلَى الْعَالَمِينَ) و لوطا هو ابن هاران ابن آزر سمى لوطا لان حبه ليط بقلب عمه ابراهيم

*"İsmâ'il'i, Elyesa'ı, Yûnûs'u, Lût'u da nübüvvete erdirdik; her birini de yaşadıkları asrın insanlarından üstün kıldık."*⁵⁰⁸ Hz. Lût peygamber, Hara İbni Azer'in oğludur. Lût diye isimlendirilmesinin sebebi, onun sevgisi amcası Hz. İbrâhîm'in kalbine yapışmasındandır.⁵⁰⁹

3.2.1.10. Aksâmu'l-Kur'ân'a Yer Vermesi

Aksâm, kasemin çoğuludur ki "yemin" anlamındadır. Bu kullanım "maktûlün velileri üzerine taksim edilen yeminleri ifade eden sözcükten türemiştir. Sonradan her türlü yeminin adı haline gelmiştir.⁵¹⁰ Kasem, bir şeyi nefiste yerleştirip kuvvetlendiren meşhur pekiştiricilerdendir. Kur'ân-ı Kerîm bütün insanlar için inmiş, fakat her insan onun karşısında aynı tutumu sergilememiştir. Kimi insan şüpheci, kimi inkârcı, kimi de çetin bir düşman niteliğine bürünmüştür. Yemin konusu Yüce Allah'ın onlara karşı

⁵⁰⁶ Sâffât 37/75-77.

⁵⁰⁷ Mısrî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 295a.

⁵⁰⁸ En'âm 6/86.

⁵⁰⁹ Mısrî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 106b. Diğer örnekler için bkz. vr. 106a, 118a, 119a, 210b, 215b, 229a, 271a, 280a, 302a, 355b, 380b.

⁵¹⁰ İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 1207.

şüpheleri giderici, delil getirici, haberleri te'yid edici nitelikte⁵¹¹ Kur'ân'da zikrettiği ve üzerinde tartışılan konulardan birisidir.

İslâm öncesi Arap toplumunda yemin önemli bir rol oynuyordu. Kur'ân'ın da bunu muhafaza etmesi ve bu âyetlerin lafız ve mana açısından takviye edilmesi yeminin önemini göstermektedir. Yüce Allah'ın Kur'ân'da yemin edip te'kit ve te'yit ettiği konular Hz. Peygamber, ahiret, ceza, mükâfat gibi temel unsurlar, Kur'ân'ın muhatabı insanlar ile insanlara ait maddî ve manevî birtakım özelliklerdir.⁵¹²

Kur'ân'da birçok yemin mevcuttur. Allah kendi Yüce ismi üzerine yemin ettiği gibi peygamber, Kur'ân, melekler, kıyamet günü, peygamberlerin zuhur ettiği yerler, vahyin nâzil olduğu mekânlar ve çeşitli varlıklara yemin etmektedir.⁵¹³ Bunun yanı sıra meleklerle, kıyamet gününe, gök, güneş, ay, yıldız, gece, asır gibi önemli unsurlara yemin etmektedir.⁵¹⁴

Bazı müellifler, Kur'ân'da yeminin varlığını Allah'a yakıştıramamaktadırlar. Onlara göre hakikati söylediğine şüphe edilen kişiler muhatabını inandırmak için ikna yolunu kullanırlar.⁵¹⁵ Bu görüşe katılmak bizce de mümkün görünmemektedir. Çünkü her şeye gücü yeten, her şeyin iradesinin elinde olduğu Yüce Allah, böyle şeylerden münezzehtir. Bunu bir hata olarak düşünüp Kur'ân'da bu hatanın mevcut olduğunu söylemek, Allah'ın şânına uygun düşmemektedir. Kaldı ki yeminin maksadı sadece ikna etmek değil, insanların dikkatlerini çekmek ve konunun önemini vurgulamak da olabilir.

Kur'ân'da yeminlerin bulunmasının sebepleri ile ilgili İslâm âlimleri şunları belirtmişlerdir:

- 1) İslâm'dan önceki Arapların toplum hayatında yemin yaygın olarak kullanılması,
- 2) Yemin edilen şeyin değerine ve önemli olduğuna işaret edilmek istenmesi,

⁵¹¹ Kattan, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, ss. 405-407.

⁵¹² Celal Kırca, "Aksâmu'l-Kur'ân", *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 1989, c. II, s. 290.

⁵¹³ Sofuoğlu, *Tefsîre Giriş*, s. 94.

⁵¹⁴ Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s. 168; Mehmet Okuyan, *Fatiha ve Duhâ-Nâs Arası Kısa Sûrelerin Tefsîri*, İstanbul: Düşün Yay., 2008, ss. 54-55. Bazı mahlûkata yemin etmesi O'nun yaratıcılığının büyüklüğünün delillerindendir. Daha fazla bilgi için bkz. Şemseddin Muhammed İbn Kayyım el-Cevziyye, *et-Tıbyân fî Aksâmi'l-Kur'ân*, Şeyh Muhammed Sükker (thk.), Beyrût: Dâru İhyâi'l-'İlm, 1998, s. 1.

⁵¹⁵ Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s. 169.

- 3) Dinleyenlerin dikkatini çekmek amacıyla kullanılması,
- 4) İndirilen âyetler, yeminlerle te'yid edilip âyetlerin öngördüğü hususların vurgulanmak istenmesi.⁵¹⁶

Kur'ân-ı Kerîm'de onyedî sûrenin başında kasem bulunmaktadır. Bu yeminler sûrelerin başında bulundukları için okuyucunun dikkatini hemen çekmektedir. Bazı yerlerde kasem fiilinin başına *lâ* nefiy harfî gelmiştir. Bu çeşit yemin, eski Arap yeminlerinde de mevcuttu. İlave edilen bu harfle söz, takviye ve te'kid edilmiş olmaktadır.⁵¹⁷

Konu Bağlamında "Zübdetü't-Tefâsîr"de Geçen Bazı Örnekler:

Örnek 1:

(وَالْمُرْسَلَاتِ عُرْفًا فَالْعَصْفَاتِ عَصْفًا وَالنَّاشِرَاتِ نَشْرًا فَالْفَارِقَاتِ فَرَقًا فَالْمُلْقِيَاتِ ذِكْرًا أَوْ نُذْرًا) و اماذا كان عذرا او نذرا جمعا فالنصب على الحال و الواو الأولى للقسم و الباقي للعطف لانه تعالى اقسم بالمرسلات و عطف عليها الباقي و جواب القسم

"İyilik için birbirinin peşinden gönderilenler, esip savuranlar, tohumlarını yaydıkça yayanlar, hakla batılı, doğru ile eğriyi ayırt edenler, hak sahiplerine özür yahut haksızlara tehdit olarak vahyi getiren melekler hakkı için..."⁵¹⁸ Şayet, 'عُذْرًا أَوْ نُذْرًا' ikisi hal üzere mensup olursa birinci *vâv* yemin için kullanılır. Diğer *vâv*'lar atıftır. Çünkü Yüce Allah mürselâtâ yemin ediyor ve diğer *vâv*'ların da yemin *vâv*'ına atfedilmesi yeminin vaciplerindendir.⁵¹⁹

Örnek 2:

(وَالْفَجْرِ) هو انفجار الصبح حل يوم اقسم تعالى كما اقسم بالصبح

"Fecr hakkı için ..." ⁵²⁰ O, sabaha ve güne girildiğini gösteren şafağın sökmesidir. Yüce Allah sabaha olduğu gibi şafak vaktine de yemin etmiştir.⁵²¹

⁵¹⁶ Turgut, *Tefsîr Usûlü ve Kaynakları*, s. 174.

⁵¹⁷ Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, ss. 169-171.

⁵¹⁸ Mürselât 77/1-6.

⁵¹⁹ Mısırî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 372b.

⁵²⁰ Fecr 89/1.

⁵²¹ Mısırî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 380a.

Örnek 3:

(لا اقسم بيوم القيامة) اقسم الله به تنبيهها منه لعظمته و هو له

"Hayır, gerçek öyle değil, kıyamet günü hakkı için."⁵²² Yüce Allah bu âyette kıyamet gününün azametini tenbihte bulunarak yemin etmektedir.⁵²³

Örnek 4:

(ق و القرآن المجيد) الكريم في اوصافه و من عمل بالقرآن مجد اى شرف على الناس و ق مقسم به و بالقرآن المجيد و جواب القسم محذوف تقديره لتبعثن لانهم انكروا البعث

"Kâf, şanlı şerefli Kur'ân hakkı için."⁵²⁴ el-Kerîm, Kur'ân'ın vasıflarından biridir. Kim onunla amel ederse insanlara göre şerefli ve uludur. Kâf, kendisiyle yemin edilendir ve Kur'ân-ı Kerîm de öyledir. Yeminin cevabı ise hazfedilmiştir. Takdiri de 'لتبعثن' dir. Yani 'hiç şüphe yok ki sizler diriltileceksiniz' demektir. Çünkü onlar elçiyi inkâr etmişlerdir.⁵²⁵

3.2.1.11. Fedâilü'l-Kur'ân ve's-Süver ile İlgili Rivâyetlere Yer Vermesi

Fedâil, sözlükte "övuken, iki şeyden birinin diğeri üzerinde ziyâdeliğe sahip olması,⁵²⁶ iyilikte yüksek derecede olan" anlamına gelen fedîle kelimesinin çoğuludur.⁵²⁷ Fedâilü'l-Kur'ân ise, Kur'ân-ı Kerim'in üstünlüklerini, tanımını veya bazı sûre ya da âyetlerini öğrenip okuyan, öğreten, dinleyen, ezberleyen ve hükümlerini uygulayanların kazanacağı sevaplardan bahseden ilimdir. Ayrıca bazı sûre veya âyetlerin şifalı olduğu konusunda âyet ve hadislerde verilen bilgileri kapsar. Bu ilim dalı İslâmi kaynaklarda genellikle "Fedâilu'l-Kur'ân" bazen de "Sevâbü'l-Kur'ân" veya "Menâfi'u'l-Kur'ân" gibi tabirlerle anılmaktadır.⁵²⁸

Kur'ân'ı Kerîm'in faziletlerine dair haberler Kur'ân'ın ya tamamının faziletiyle ya da bazı sûre ve âyetlerin faziletlerine dair olmak üzere iki kısma ayrılmaktadır.

⁵²² Kıyâmet 75/1.

⁵²³ Mısrî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 370b.

⁵²⁴ Kâf, 50/1-2.

⁵²⁵ Mısrî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 335b. Diğer örnekler için bkz. vr. 289b, 363b, 372b, 380a, 383a.

⁵²⁶ İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 1145.

⁵²⁷ İbn Manzûr, *Lisanü'l-'Arab*, c. VI, s. 3429.

⁵²⁸ Aydemir, "Fedâilü'l-Kur'ân", *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 1995, c. XII, s. 533.

Bunlarla alakalı haberler hadis kaynaklarında genişçe yer tutmakta ve bazen de müstakil başlıklar altında yer almaktadır.⁵²⁹

Sûre ve âyetlerin faziletlerine dair uydurma haberler de mevcuttur. Ebû İsmâ Nûh b. Ebî Meryem'e İbn Abbâs ve İkrime tarikiyle Kur'ân'ın faziletine dair haberlerin nasıl ulaştığı sorulduğunda o, "İnsanların, Kur'ân'dan yüz çevirip Ebû Hanife fikhî ve Muhammed b. İshâk'ın megazîsi ile meşgul olduklarını gördüm, o yüzden sevap umarak bu hadisleri uydurdum." diyerek itirafta bulunmuştur. Vahidî ve Zemahşerî gibi bazı müfessirler bu uydurma haberleri eserlerine almışlardır. Sâlebî de eserlerinde bu haberleri zikretmiş, ancak senedini belirterek yer vermiştir. Suyûtî ve Zerkeşî, eserlerinde İbn Salah'tan rivâyetle bu müfessirlerin hata ettiklerini belirtmişlerdir.⁵³⁰

Konu Bağlamında "Zübdetü't-Tefâsîr"de Geçen Bazı Örnekler:

Örnek 1:

(أَنْ لَا إِلَهَ إِلَّا أَنْتَ سُبْحَانَكَ إِنِّي كُنْتُ مِنَ الظَّالِمِينَ) روى عن النبي صلى الله عليه وسلم انه قال ما من مكروب يدعو بهذا الدعاء الا استجيب له

"Ya Rabbi! Sensin ilah, senden başka yoktur ilah. Sübhansın, bütün noksanlardan münezzehsin, yücesin! Doğrusu kendime zulmettim, yazık ettim. Affını bekliyorum Rabbim!"⁵³¹ Hz. Peygamber (s)'den "Kederli bir kimse bu dua ile Allah'a dua ederse duası kabul edilir."⁵³² diye rivâyet edilmiştir.⁵³³

Örnek 2:

قلب ان و قلبا شيء لكل ان قال وسلم عليه الله صلى الله رسول ان عنه الله رضى مالك بن انس روى سورة يس له بقراءتها قراءة القرآن عشر مرات الله كتب يس قرأ من روى ويس القرآن

Yâsîn sûresi hakkında Enes bin Mâlik'ten Rasulullah'ın şöyle dediği rivâyet edilmiştir: "Her şeyin bir kalbi vardır. Kur'ân'ın kalbi Yâsîn'dir." Yine "Kim Yâsîn'i

⁵²⁹ Turgut, *Tefsîr Usûlü ve Kaynakları*, s. 205; Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s. 201.

⁵³⁰ Zerkeşî, *el-Burhân*, s. 290; Suyûtî, *el-itkân*, c. II, s. 1130.

⁵³¹ Enbiyâ 21/87.

⁵³² Tirmizi, *es-Sünen*, "Deâvât", bab 85, h. no 3505: Bu hadis Tirmizi'de 'Kederli bir kimse' olarak değil de 'Müslüman bir kimse' olarak geçmektedir.

⁵³³ Mısırî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 229a.

okursa Allah ona on defa Kur'ân'ı okuma (hatmetme) sevabı yazar."⁵³⁴ dediği rivâyet edilir.⁵³⁵

Örnek 3:

سورة غافرو عن عبد الله بن مسعود ان النبي صلى الله عليه وسلم قال من ارد ان يرتع في رياض مونة من الجنة فليقرأ الحواميم و عن ابن عباس قال لكل شيء لباب و لباب القرآن الحميم

Abdullâh b. Mes'ud'dan rivâyetle Hz. Peygamber (s)'in şöyle dediği belirtilir: "Kim cennetin göz alıcı yerinde kalmak isterse *ha-mim*'leri okusun." İbn Abbâs'tan da "Her şeyin bir özü vardır. Kur'ân'ın özü de *ha-mim*'dir (Ğafir sûresidir)."⁵³⁶ dediği rivâyet edilmektedir.⁵³⁷

Örnek 4:

سورة الواقعة روى عن انبي صلى الله عليه وسلم انه قال من دوام على قراءة سورة الواقعة لم يفتقر ابدا

Hz. Peygamber (s)'den "Kim vâkıa sûresini okumaya devam ederse asla fakirlik görmez."⁵³⁸ dediği rivâyet edilmiştir.⁵³⁹

Örnek 5:

سورة التغابن قال رسول الله ﷺ من قرأ سورة التغابن دفع عنه موت الفجأة

Rasulullah'tan "Kim Teğâbun sûresini okursa ani ölümden emin olur."⁵⁴⁰ dediği rivâyet edilmiştir.⁵⁴¹

3.2.1.12. Kur'ân'daki Hitaplara Yer Vermesi

Kur'ân'daki hitaplar genel olarak üçe ayrılır:

- Hz. Peygamber'e yönelik hitaplar,
- Hz. Peygamber'in dışındakilere yapılan hitaplar,

⁵³⁴ Tirmizi, *es-Sünen*, "Fezâilü'l-Kur'ân", bab 7, h. no 2887; Hafız Ebu'l Abbas Ca'fer b. Muhammed Mustagfîrî, *Fedâilü'l-Kur'ân*, Ahmed b. Faris es-Selum (thk.), Beyrût: Dâru İbn Hazm, 2006, c. II, s. 591.

⁵³⁵ Mısırî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 289a.

⁵³⁶ Kâsım b. Sellâm el-Herevî, *Fedâilü'l-Kur'ân*, yy., Dâru İbn Kesîr, 1990, s. 254.

⁵³⁷ Mısırî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 307a.

⁵³⁸ Muhammed Mustagfîrî, *Fedâilü'l-Kur'ân*, c. II, s. 628.

⁵³⁹ Mısırî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 347b.

⁵⁴⁰ Muhammed Mustagfîrî, *Fedâilü'l-Kur'ân*, c. II, s. 640.

⁵⁴¹ Mısırî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 359a. Diğer örnekler için bkz. vr. 85a, 100a, 201b, 212a, 237a, 293a, 335ab, 350a, 359a, 363b, 384b.

c) Her ikisine birden yapılan hitaplar.⁵⁴²

Kur'ân'daki hitap şekilleri incelendiğinde karşımıza 33 çeşit hitap tarzı çıkar. Bunlardan birkaçı şunlardır:

- 1) Hitap umumadır, kastedilen umumdur.⁵⁴³
- 2) Hitap umûmidir, ondan hususilik kast olunur.⁵⁴⁴
- 3) Hitap hususidir, ondan umumilik kast olunur.⁵⁴⁵
- 4) Cinse yönelik hitap,⁵⁴⁶
- 5) Zâta hitap,⁵⁴⁷
- 6) Medh hitabı,⁵⁴⁸
- 7) Zem hitabı,⁵⁴⁹
- 8) Şereflendirme hitabı,⁵⁵⁰
- 9) Âciz bırakma hitabı,⁵⁵¹
- 10) Kahramanlığa teşvik hitabı,⁵⁵²
- 11) İhanet hitabı,⁵⁵³
- 12) Tek lafızla çoğunluğa hitap,
- 13) Çoğul lafızla teke hitap,
- 14) İltifat hitabı,
- 15) Gazap ve tehdit hitabı,
- 16) Nefret hitabı.⁵⁵⁴

⁵⁴² Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, s. 192; Muhammed Fatih Kesler, "Kur'ân-ı Kerim'de Hz. Peygamber (s)'e Hitaplar (I)", *Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, 43/2, 2002, ss. 92-117.

⁵⁴³ Yûnus 10/44.

⁵⁴⁴ Âl-i İmrân 3/173.

⁵⁴⁵ Talak 65/1.

⁵⁴⁶ Bakara 2/251.

⁵⁴⁷ Bakara 2/35.

⁵⁴⁸ Nûr 24/31.

⁵⁴⁹ Tahrîm 66/7.

⁵⁵⁰ A'râf, 7/19.

⁵⁵¹ Duhân 44/49.

⁵⁵² Sâf 61/4.

⁵⁵³ Hicr 15/34-35.

⁵⁵⁴ Hitap örnekleri ve geniş bilgi için bkz. Hasen Tabl, *Uslûbu'l-İltifat fi'l-Belağati'l-Kur'ân*, Kâhire; Dâru'l Fikr el-Arabî, 1998; Zerkeşî, *Burhân*, ss. 455-458 (Zerkeşî 33 çeşit hitaba örnek vermiştir.) Cerrahoğlu, *Tefsîr Usûlü*, ss. 192-97, İbni Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsîri*, Bekir Karlığa ve Bedrettin Çetiner (çev.), c. I, İstanbul: Çağrı Yay., 1991, ss. 408- 409.

Konu Bağlamında "Zübdetü't-Tefâsîr"de Geçen Bazı Örnekler:

Örnek 1:

(يَا أَيُّهَا الرُّسُولُ بَلِّغْ مَا أُنْزِلَ إِلَيْكَ مِنْ رَبِّكَ وَإِنْ لَمْ تَفْعَلْ فَمَا بَلَّغْتَ رِسَالَتَهُ وَاللَّهُ يَعْصِمُكَ مِنَ النَّاسِ إِنَّ اللَّهَ لَا يَهْدِي الْقَوْمَ الْكَافِرِينَ) ان الله تعالى خاطب جميع الانبياء باسمائهم فقال يا آدم يا نوح يا ابراهيم يا داود يا عيسى يا زكريا يا يحيى و لم يخاطب هؤلاء الا يا ايها الرسول يا ايها النبي يا ايها المزمّل يا ايها المدثر

"Ey Peygamber! Rabbinden sana indirilen buyrukları tebliğ et! Eğer bunu yapmazsan risâlet vazifesini yapmamış olursun. Allah seni, zarar vermek isteyenlerin şerlerinden koruyacaktır. Allah kâfirlere hidayet etmez, onları emellerine kavuşturmaz."⁵⁵⁵ Yüce Allah bütün peygamberlere isimleriyle hitap etmiştir: Ey Âdem!, ey İbrâhîm!, ey Nûh!, ey Dâvûd!, ey Îsâ!, ey Zekeriyâ!, ey Yahyâ! gibi. Bu şekilde ise onlara hitap etmemiştir: Yalnızca Hz. Muhammed (s)'e ey Rasul!, ey Nebi!, ey örtüsüne bürünen!, diye hitap etmiştir.⁵⁵⁶

Örnek 2:

(يَا أَيُّهَا النَّاسُ اتَّقُوا رَبَّكُمُ الَّذِي خَلَقَكُمْ مِنْ نَفْسٍ وَاحِدَةٍ وَخَلَقَ مِنْهَا زَوْجَهَا وَبَثَّ مِنْهُمَا رِجَالًا كَثِيرًا وَنِسَاءً) خطاب لجميع بنى آدم باحرف ندا و اى منادى مفردها تنبيه و الناس نعت لای و الناس و المؤمنون ونحوها نعم العبيد عند احمد و اصحابه و اكثر اتباع الأئمة

"Ey insanlar! Sizi bir tek kişiden yaratan ve ondan da eşini yaratıp o ikisinden birçok erkekler ve kadınlar türeten Rabbinize karşı gelmekten sakının."⁵⁵⁷ Buradaki hitap nida harfiyle bütün âdemoğluna (insanoğluna) yapılmıştır. Ahmed b. Hanbel ve Hanbelî fâkihleri, İmâm ve müctehidlerin çoğunluğuna göre bu nidada (اى) müfred bir nida edatı, (ها) ise tenbihtir. (الناس) ifadesi ise sıfattır. İnsanlara ve müminlere yönelik bu hitaplar onların 'ne güzel kullar' olduklarına işarettir.⁵⁵⁸

⁵⁵⁵ Mâide 5/67.

⁵⁵⁶ Mısrî, Zübdetü't-Tefâsîr, vr. 94b.

⁵⁵⁷ Nisâ' 4/1.

⁵⁵⁸ Mısrî, Zübdetü't-Tefâsîr, vr. 67b.

Örnek 3:

(لَعَلَّكَ بَاخِعٌ نَفْسَكَ أَلَّا يَكُونُوا مُؤْمِنِينَ) وهذا تسلية للنبي صلى الله عليه وسلم لما كان فيه من القلق والحرص على إيمانهم

"Onlar iman etmiyor diye üzüntüden nerdeyse kendini yiyip tüketeceksin."⁵⁵⁹ Bu hitap peygamber için bir teselli âyetidir. Zîrâ Hz. Peygamber (s), onların iman etmemelerinden dolayı endişe ve üzüntü içindeydi.⁵⁶⁰

Örnek 4:

(مَا يُقَالُ لَكَ إِلَّا مَا قَدْ قِيلَ لِلرُّسُلِ مِنْ قَبْلِكَ إِنَّ رَبَّكَ لَذُو مَغْفِرَةٍ وَذُو عِقَابٍ أَلِيمٍ) يا محمد

"Sana söyleyenler, senden önceki peygamberlere söylenen sözlerden başka bir şey değildir. Senin Rabbin hem mağfiret, hem de gayet acı bir azap sahibidir."⁵⁶¹ Buradaki hitap Hz. Muhammed (s)'e yöneliktir.⁵⁶²

Örnek 5:

(يَا أَيُّهَا الرُّسُلُ كُلُّوا مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَاعْمَلُوا صَالِحًا إِنِّي بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ) هو خطاب لمحمد صلى الله عليه وسلم والمراد به ان الله تعالى اخبر انه قد قال لجميع الرسل قبله

"Siz ey peygamberler! Helâl ve hoş şeylerden yiyip için, makbul ve güzel işler işleyin! Zira ben yaptığınız her şeyi bilmekteyim."⁵⁶³ Buradaki hitap Hz. Muhammed (s)'e yöneliktir. Buradan maksat ise Yüce Allah, ondan önceki bütün peygamberlere bunu haber vermiş olduğu gerçeğidir.⁵⁶⁴

3.2.1.13. Âyetler Arası Uyum ve Mukabele

Muhammed el-Mısırî hangi âyetlerin birbiriyle uyum içinde olduğu noktasında açıklamalarda bulunmuştur. Ayrıca mukabele edilmesi gereken âyetleri vurgulamıştır.

⁵⁵⁹ Şu'arâ 26/3.

⁵⁶⁰ Mısırî, Zübdetü't-Tefâsîr, vr. 254a.

⁵⁶¹ Fussilet, 41/43.

⁵⁶² Mısırî, Zübdetü't-Tefâsîr, vr. 314a.

⁵⁶³ Mü'minûn 23/51.

⁵⁶⁴ Mısırî, Zübdetü't-Tefâsîr, vr. 239a. Diğer örnekler için bkz. vr. 85a, 115b, 231a, 285a, 307b, 315b, 368b.

Konu Bağlamında "Zübdetü't-Tefâsîr"de Geçen Bazı Örnekler:

Örnek 1:

(أَلَيْسَ ذَلِكَ بِقَادِرٍ عَلَى أَنْ يُحْيِيَ الْمَوْتَى) روى ان رسول الله صلى الله عليه و سلم كان اذا قرأ هذه الآية قال سبحانك اللهم فبحمدك بلى

"Bütün bunları yapan, ölüleri diriltmeye kadir olmaz olur mu?"⁵⁶⁵ Hz. Peygamber (s) bu âyeti okuduğu zaman "Seni hamdinle tenzih ederim ve elbette sen buna muktedirsin!"⁵⁶⁶ diye mukabelede bulundu.⁵⁶⁷

Örnek 2:

(أَلَيْسَ اللَّهُ بِأَكْهَمَ الْحَاكِمِينَ) قال قتادة كان النبي صلى الله عليه وسلم اذا قرأ هذه الآية قال بلى و انا على ذلك من الشاهدين والله اعلم

"Allah hâkimlerin hâkimi değil midir?"⁵⁶⁸ Katâde demiştir ki: Hz. Peygamber (s) bu âyeti okuduğunda "Elbette ve ben buna şahidim!"⁵⁶⁹ diye mukabelede bulunurdu.⁵⁷⁰

Örnek 3:

(يَا مَعْشَرَ الْجِنِّ وَالْإِنسِ إِنِ اسْتَطَعْتُمْ أَنْ تَنْفُذُوا مِنْ أَقْطَارِ السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ فَانْفُذُوا لَا تَنْفُذُونَ إِلَّا بِسُلْطَانٍ) قدم هنا الجن على الانس و قال في سورة الاسراء قل لئن اجتمعت الانس و الجن و التقديم يقتضى الافضلية ولكن الجن خلق قبل الانس ففي هذه السورة ترتيب الخلقة لا ترتيب الفضيلة وفي سورة الاسراء عكسه و قوله تعالى شهد الله انه لا اله الا هو و الملائكة و اولوا العلم و اولوا العلم افضل من الملائكة و لكن قدمهم لتقدم الخلقة

"Ey cin ve ins topluluğu! Yapabilirsiniz haydi göklerin ve yerin hududundan geçin bakalım! Ama geçemezsiniz, ancak üstün bir güç, kuvvetli bir delil ve ilimle geçebilirsiniz."⁵⁷¹ Bu âyette 'cin' kelimesi, 'ins (insanlar)' ifadesinden önce söylenmiştir. İsrâ sûresinde ise "Cinler ve insanlar bir araya gelseler..." şeklinde buyurmuştur. Takdîm (öne alma) fazileti gerektirir. Ancak cinler, insandan önce yaratılmıştır. Bu sûrede yaratılış açısından tertip vardır, fazilet açısından değil. İsrâ sûresinde ise tersi vardır. Yüce Allah, "Allah'tan başka ilah bulunmadığına şahit bizzat Allah'tır. Bütün

⁵⁶⁵ Kiyâmet 75/40.

⁵⁶⁶ Ebû Dâvud, es-Sünen, "Salât", bab 150, h. no 887.

⁵⁶⁷ Mısırî, Zübdetü't-Tefâsîr, vr. 371a.

⁵⁶⁸ Tîn 95/8.

⁵⁶⁹ Tirmizi, es-Sünen, "Tefsîru'l-Kur'ân", bab 83, h. no 3347; Ebû Dâvud, es-Sünen, "Salât", bab 150, h. no 887.

⁵⁷⁰ Mısırî, Zübdetü't-Tefâsîr, vr. 384a.

⁵⁷¹ Rahmân 55/33.

melekler, hak ve adaletten ayrılmayan ilim adamları da"⁵⁷² diye buyurmuştur. İlim sahipleri meleklerden üstündür. Ancak yaratılış sıralamasında melekleri öne aldı.⁵⁷³

3.2.1.14. Kur'ân'daki Tekrarlar

Kur'ân'ı Kerîm'de zaman zaman âyetler, bazen de bir kelime belli aralıkla tekrar edilmiştir.

Konu Bağlamında "Zübdetü't-Tefâsîr"de Geçen Bazı Örnekler:

Örnek 1:

(لَقَدْ كَانَ لَكُمْ فِيهِمْ أُسْوَةٌ حَسَنَةٌ لِّمَن كَانَ يَرْجُوا اللَّهَ وَالْيَوْمَ الْآخِرَ وَمَن يَتَوَلَّ فَإِنَّ اللَّهَ هُوَ الْغَنِيُّ الْحَمِيدُ) فان قيل لم كرر الله الاسوة مرتين فالجواب ان الاسرة الاولى غير الثانية فالاولى اسوة في العداوة والثانية في الخوف والخشية فلا تكرار

"Onlarda sizin için, Allah'a ve âhiret gününe kavuşmayı arzu edenler için güzel bir örnek vardır. Ama kim de aksine giderse bilsin ki Allah ganî ve hamîddir (hiçbir şeye ihtiyacı yoktur, her türlü hamd ve övgü O'na mahsustur)."⁵⁷⁴ Şayet "Allah niçin 'أُسْوَةٌ' kelimesini iki defa tekrar etti?" denecek olursa bunun cevabı şudur: Dördüncü âyette geçen birinci 'أُسْوَةٌ' kelimesi adavet (düşmanlık) konusunda, ikincisi ise havf ve haşyet hakkındadır. Burada gereksiz tekrar yoktur.⁵⁷⁵

Örnek 2:

(وَيْلٌ يَوْمَئِذٍ لِلْمُكَذِّبِينَ) في هذه السورة عشر مرات مبالغة في التهديد نحو فباي آلاء ربكما تكذبان

"Hakkıyalan sayanların o gün vay hallerine!"⁵⁷⁶ Bu sûrede tehditte mübalağa yapmak amacıyla on kez "Rabbinizin nimetlerinden hangisini yalanlarsınız!" âyeti tekrarlanmıştır.⁵⁷⁷

Örnek 3:

(وَلَوْ أَنَّ لِكُلِّ نَفْسٍ ظَلَمَتْ مَا فِي الْأَرْضِ لَافْتَدَتْ بِهِ وَأَسَرُوا النَّدَامَةَ لَمَّا رَأَوُا الْعَذَابَ وَقُضِيَ بَيْنَهُم بِالْقِسْطِ وَهُمْ لَا يُظْلَمُونَ) ليس تكريرا لان الاول قضا بين الانبياء و مكذبيهم و الثاني مجازاة المشركين على الشرك

⁵⁷² Âl-i İmrân 3/18.

⁵⁷³ Mısırî, Zübdetü't-Tefâsîr, vr. 345a.

⁵⁷⁴ Mümtehhine 60/6.

⁵⁷⁵ Mısırî, Zübdetü't-Tefâsîr, vr. 354b.

⁵⁷⁶ Mürselât 77/19.

⁵⁷⁷ Mısırî, Zübdetü't-Tefâsîr, vr. 373a.

"Kendi nefesine zulmeden her kişi, dünyadaki bütün şeylere mâlik olsaydı bile, cezadan kurtulmak için hepsini fıde olarak verirdi. Onlar cezaları olan azabı görünce içten içe duydukları pişmanlığı açığa vururlar. Ne çare ki, kendilerine asla haksızlık edilmeksizin, aralarında adaletle hüküm verilmiştir."⁵⁷⁸ Buradaki tekrar değildir. Çünkü birincisi, peygamberler ile onları yalanlayanlar arasında geçmiştir. İkincisi ise, müşriklerin şirk cezalarının karşılığının verileceği hakkındadır.⁵⁷⁹

3.3. Çeşitli İlimler Açısından Tahlili

Muhammed el-Mısırî "Zübdetü't-Tefâsîr" adlı eserinde Ulûmu'l-Kur'ân dışında fıkıh, siyer, kelâm, lugat ve dil, sarf ve nahiv ilimlerinden de faydalanarak tefsirini zenginleştirmiştir.

3.3.1. Fıkıh

Fıkıh kelimesi sözlükte "bir şeyi bilmek, iyi ve tam olarak anlamak, İslâm hukukunun bilgisine sahip olmak"⁵⁸⁰ anlamlarına gelir. Kelime genellikle Kur'ân ve hadis merkezli dînî bilgiyi ve anlayışı ifade eden kavramlardan biri olarak kullanılmıştır. İslâm toplumlarında dînî bilginin gelişmesi ve ilim dallarının oluşmasıyla VIII. yüzyılın sonlarından itibaren günümüzdeki anlamını kazanmaya başlamıştır. Böylelikle sosyal hayata yönelik amelî hükümleri bilmeyi ve bu alanla ilgili çalışmaları kapsayan ilim dalı haline gelmiştir.⁵⁸¹

İbadetlere, hukuka, ceza işlerine, İslâm siyasetine ait meselelerin en birinci kaynağı Kur'ân'dır. Yüce Allah yapacağımız ibadetleri tayin etmiş, insanların karşılıklı vazifelerini, haklarını, akıllı salim her insanın takdir ve tebcil edeceği tarzda Kur'ân'da bildirmiştir. Kur'ân âyetleri hakkında yapılan araştırma ve mütâlâlar sonucu birtakım kurallar ortaya konulmuştur. Bu sayede şer'î delillerden şer'î hükümlerin nasıl çıkarılacağını istinbat ve istihraç edileceğini bildiren "Fıkıh Usûlü" ilmi ortaya çıkmıştır.⁵⁸²

⁵⁷⁸ Yûnus 10/54.

⁵⁷⁹ Mısırî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 154b. Diğer örnekler için bkz. vr. 313b.

⁵⁸⁰ İsfehânî, *el-Müfredât*, s. 1151.

⁵⁸¹ Hayrettin Karaman, "Fıkıh", *DİA*, İstanbul: TDV Yay., 1996, c. XIII, s. 1.

⁵⁸² Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi*, c. I, s. 48-49.

Bu ilim sayesinde insanlar hakkında lehte ve aleyhte olan durumlar ve âmelî hükümler bilinmekte ve âmelî hüküm içeren âyetler anlaşılmaktadır.⁵⁸³

Müfessir el-Mısrî, Zübdetü't-Tefâsîr'i yazarken abdest, namaz, seferilik, hac, oruç, zekât, had cezaları gibi temel ibadetler ve hükümler hakkında fikhî bilgi vermiştir. Aynı zamanda fıkıh kapsamına giren birçok âyet hakkında ayrıntılı açıklama yapmış ve fıkıh âlimlerinin görüşlerine yer vermiştir.

Konu Bağlamında "Zübdetü't-Tefâsîr"de Geçen Bazı Örnekler:

Örnek 1:

(وان كنتم جنباً فاطهروا وان كنتم مرضى او على سفر او جاء احد منكم من الغائط او لامستم النساء فلم تجدوا ماءً فتيمموا) اختلفوا فى المضمضة والاستنشاق فى الغسل فقال ابو حنيفة واحدهما فرض وقال مالك والشافعى هما سنة كما فى الوضوء واختلفوا فى ذلك فى الوضوء والغسل فعند مالك هو شرط وعند الثلاثة لا يشترط اذا عم جسده بالماء واختلفوا فى النية فى الوضوء والغسل فقال ابو حنيفة هى مستحبة وقال الثلاثة هى واجبة

"...Cünüp iseniz tastamam yıkanın (boy abdesti alın). Eğer hasta veya yolcu iseniz veya tuvaletten gelmişseniz yahut kadınlarla müinasebette bulunmuş olup da su bulamazsanız temiz toprağa teyemmüm edin.."584 Fıkıh âlimleri gusülde istinşak ve mazmazanın hükmü konusunda ihtilaf etmişlerdir. İmâm Ebû Hanife ve İmâm Ahmed, farz olduğunu söylemişlerdir. İmâm Mâlik ve İmâm Şâfî, abdestte olduğu gibi gusülde de sünnet olduğunu söylemişlerdir. Gusül ve abdest sırasında ovalamanın hükmü konusunda da ihtilaf etmişlerdir. İmâm Mâlik şart olduğunu söylemiştir, diğer üç âlim ise bütün bedenini kapsayacak şekilde suyla yıkanıldığında şart olmadığını ifade etmişlerdir. Abdest ve gusül için niyet konusunda da ihtilaf etmişlerdir. İmâm Ebû Hanife niyetin müstehap olduğunu diğer üç âlim ise onun vacip olduğunu söylemiştir.⁵⁸⁵

Örnek 2:

واذكر ربك كثيراً وسبح بالعشي والابكار) وهو من زوال الشمس الى غروبها والابكار وهو من طلوع الفجر الثانى الى الضحى اى فى وقتيهما

⁵⁸³ Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi*, s. 135.

⁵⁸⁴ Mâide 5/6.

⁵⁸⁵ Mısrî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 87a.

"Rabbini çok zikret, sabah akşam onu tespih ve tenzih et!"⁵⁸⁶ Aşîyy güneşin zevalinden batışına kadar, *ibkâr* ise ikinci fecrin doğuşundan duha vaktine kadardır. Yani iki vakit arasında Rabbini tesbih et anlamındadır.⁵⁸⁷

Örnek 3:

(واذا ضربتم في الارض فليس عليكم جناح ان تقصروا من الصلاة ان خفتُم ان يفتنكم الذين كفروا) بان تردوها اربع الى اثنتين وذلك في الظهر والعصر والعشا وهو عزيمة عند ابو حنيفة وشدد فيه حتى قال اذا صلى الظهر اربعاً ولم يجلس بعد الركعتين بطل الظهر وان قعد في الثانية اجزاته اثنتان عن العرض وركعتان له نافلة وقال الثلاثة هو رخصة واتفقوا على ان القصر افضل من الاتمام وعلى ان المغرب والصبح لا يقصران

"Yeryüzünde sefere çıktığınız esnada kâfirlerin size bir fenalık yapmalarından endişe ederseniz namazı kısaltmanızda size bir günah yoktur."⁵⁸⁸ Namazın dört rekâtтан ikiye düşürülmesi öğle, ikindi ve yatsı namazlarındadır. İmâm Ebû Hanife bu konuda taviz vermez. Öyle ki kişi öğle namazını dört rekât kıldığında iki rekâtтан sonra oturmazsa öğle namazı bâtil olur. Eğer ikinci rekâtта oturursa son iki rekât onun için nafil olur. Diğer üç âlim bunun ruhsat olduğunda ittifak etmişlerdir. Ama kısaltmanın onu tamamlamaktan daha efdal olduğunu belirtmişlerdir. Sabah ve akşam namazları ise kısaltılmaz.⁵⁸⁹

Örnek 4:

(ومن اظلم ممن منع مساجد الله ان يذكر فيها اسمه وسعا في خرابها انك ما كان لهم ان يدخلوها الا خائفين) اختلف الائمة في دخول الكفار المساجد فقال ابوا حنيفة واصحابه يجوز للذمي دخول السجد الحرام وغيره بالاذن ومنعه مالك واحمد مطلقاً والشافعي يمنعه في المسجد الحرام ويجيزه في غيره ياتي ذكر اختلافهم في دخول الذمي حرم مكة ومنعه من استيطان الحجاز في سورة التوبة عند تفسير قوله تعالى انما المشركون نجس فلا يقربوا المسجد الحرام

"Allah'ın mescitlerinde Allah'ın adının anılmasını engelleyip oraların ıssız ve harap hale gelmesine çalışanlardan daha zalim kim olabilir? Bunlar oralara ancak korka korka girebilirler."⁵⁹⁰ İslâm âlimleri, kâfirlerin mescitlere girmeleri hususunda ihtilaf etmişlerdir. İmâm Ebû Hanife ve mezhep fukahası, gayr-i müslimlerin Mescid-i

⁵⁸⁶ Âl-i İmrân 3/41.

⁵⁸⁷ Mısrî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 55a.

⁵⁸⁸ Nisâ' 4/101.

⁵⁸⁹ Mısrî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 79a.

⁵⁹⁰ Bakara 2/114.

Haram'a ve diğer mescitlere girmelerini onların izin almaları şartıyla caiz görmüştür. İmâm Mâlik ve Ahmed b. Hanbel, mutlak olarak bunu yasaklamışlardır. İmâm Şâfiî, Mescid-i Haram'a girmelerini yasaklamış ve bunun dışındakilerini caiz görmüştür. Onların ihtilafları gayrı müslümlerin Mekke'deki Harem-i Şerife girmeleri konusundadır. Hac zamanında girmeleri yasaklanmıştır. Tevbe sûresindeki “*Müşrikler necistir, Mescid-i Haram'a yaklaşmasınlar.*”⁵⁹¹ âyeti bunu göstermektedir.⁵⁹²

Örnek 5:

(فمن كان منكم مريضاً أو على سفر فعدة من أيام أخر وعلى الذين يطيقونه فدية طعام مسكين) لانهم كانوا قد خيروا في ابتداء الاسلام بين ان يصوموا وبين ان يطفروا ويغتدوا ففسخ التخيير بقوله فمن شهد منكم الشهر فليصمه

*"Sizden her kim o günlerde hasta veya yolcu olursa, tutamadığı günler sayısınca başka günlerde oruç tutar. Oruç tutamayanlara fide gerekir."*⁵⁹³ Müslümanlar, İslâm'ın ilk dönemlerinde oruç tutmakla iftar etmek arasında muhayyer bırakılmışlardı. Sonra bu muhayyerlik “*İçinizden kim o aya yetişirse onda oruç tutsun.*”⁵⁹⁴ âyetiyle kaldırıldı.⁵⁹⁵

Örnek 6:

(ومن قتل مؤمناً خطأ فتحرير رقبة مؤمنة ودية مسلمة الى اهله الا ان يصدقوا) كفارة باتفاق الائمة اذا كان المقتول حرّاً مسلماً فان كان المقتول ذميّاً أو عبداً فقال ابو حنيفة واحمد والشافعي تجب الكفارة في قتله كوجوبها في حق الحر المسلم وقال مالك لا تجب بقتل عبد ولا كافر فان كان القتل عمداً فقال الشافعي تجب الكفارة وقال الثلاثة لا تجب واذا قتل الكافر مسلماً خطأ فقال الشافعي واحمد تجب عليه الكفارة وقال ابو حنيفة ومالك لا كفارة عليه

*"Kim yanlışlıkla bir mü'mini öldürürse mümin bir esir (köle) âzad etmesi ve öldürülenin ailesine teslim edilecek bir diyet vermesi gerekir. Ancak onlar diyetten vazgeçip bağışlarsa o başka."*⁵⁹⁶ Fıkıh âlimleri, bunun keffâret olduğu konusunda ittifak etmişlerdir. Ancak öldürülenin hür müslüman, zimmi ya da köle olduğu konusunda ihtilaf etmişlerdir. İmâm Ebû Hanife, İmâm Ahmed ve İmâm Şâfiî, hür müslümana keffâret gerektiği gibi onlara da gerektiğini söylerler. İmâm Mâlik ise köleye ve kâfire

⁵⁹¹ Tevbe 9/28.

⁵⁹² Mısırî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 24a.

⁵⁹³ Bakara 2/184.

⁵⁹⁴ Bakara 2/185.

⁵⁹⁵ Mısırî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 32a.

⁵⁹⁶ Nisâ' 4/92.

keffâret gerekmediğini belirtir. Öldürme kasıtlı olarak gerçekleşmişse İmâm Şâfiî keffâret gerektiğini diğer üç âlim keffâret gerekmediğini savunur. Kâfir, Müslümanı hatayla öldürürse İmâm Şâfiî ve Ahmed b. Hanbel keffâret gerektiğini, İmâm Malik ve Ebû Hanife, keffâret gerekmediğini savunur.⁵⁹⁷

Âyetlerin tefsirini yaparken müellif el-Mısırî, konularla ilgili fıkhi bilgi vermenin yanında bazı âyetlerin tefsirinde mezhep imâmlarının o âyetle ilgili görüşü mevcut ise o görüşe de değinerek içeriği zengin bir tefsir te'lif etmiştir. Konu bağlamında "zübdetü't-tefâsîr"de geçen bir örnek şöyledir:

Örnek:

(وَاتَّقُوا النَّارَ الَّتِي أُعِدَّتْ لِلْكَافِرِينَ) قَالَ أَبُو حَنِيفَةَ هَذِهِ أَخُوفُ آيَةٍ فِي الْقُرْآنِ حَيْثُ تَوَعَّدُ الْمُؤْمِنِينَ أَنْ لَمْ يَتَّقُوا بِعِقَابِ الْكَافِرِينَ

"Hem kâfirler için hazırlanmış bulunan o ateşten korunun!"⁵⁹⁸ İmâm Ebû Hanife dedi ki: Bu, Kur'ân'ın en korkutucu nitelikteki âyetidir. Kâfirlerin ibretli cezalarından korkup çekinmeyen müminler adına aynı zamanda tehdit niteliği taşımaktadır.⁵⁹⁹

3.3.2. Siyer

Kur'ân insanların gafletten uyanmaları, aydınlanmaları ve doğru yolu bulmaları amacıyla nâzil olmuştur. Bu amaçla da insanlara gerçek hayatlardan yaşanmış ibretli örnekler sunmaktadır. Geçmişte yaşanmış olayları bilmek, insanın gittiği yolda akıbetiyle ilgili önceden haberdar olmasını, adımlarını sağlam atmasını ve tedbirli hareket etmesini sağlar. Bu amaçla Kur'ân'da yer yer Hz. Peygamber (s)'in hayatından ve sahabelerin yaptıklarından isim zikredilmeksizin bahsedilir. Nitekim etkileyciliği sağlamak ve unutmayı önlemek adına Yüce Allah, bu haberlerle ilgili zaman zaman tekrarlar yapmıştır.

"Kur'ân-ı Kerîm'in bazı âyetleri Hz. Peygamber (s)'in hayatlarına, kudsî mesâîlerine ve geçmiş ümmetlerin en ibretli hallerine dairdir. Bunları izah için Siyer-i

⁵⁹⁷ Mısırî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 77b. Konuyla ilgili daha fazla örnek için bkz. vr. 17a, 18a, 24a, 32a, 73b, 81a, 82a, 85a, 103b, 107a, 109b, 111a, 114b, 115a, 128ab, 133a, 136a, 140ab, 145a, 166a, 186a, 189a, 215b, 228b, 233a, 241b, 242a, 243a, 244b, 245ab, 248a, 252b, 257b, 264a, 277a, 313b, 327b, 330b, 347ab, 350ab, 357a, 358a, 360b, 361a, 367a, 368b, 370b, 381a, 388a.

⁵⁹⁸ Âl-i İmrân 3/131.

⁵⁹⁹ Mısırî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 62a.

Enbiyâ'ya, Târîh-i Âlem'e mürâcaat edilmesi îcâb eder. Velhâsıl, mütefekkir bir müfessir ne kadar ziyâde ilim ve fenne vâkıf bulunursa, Kur'ân-ı Kerîm'in hakikatlerini tecelli ettirmeye o kadar ziyâde hizmet etmiş olur."⁶⁰⁰

Konu Bağlamında "Zübdetü't-Tefâsîr"de Geçen Bazı Örnekler:

Örnek 1:

(ان الذين تولوا منكم يوم التقى الجمعان انما استزلهم الشيطان ببعض ما كسبوا) جمع المسلمين و جمع المشركين يوم احد وكان قد انهزم اكثر المسلمين ولم يبق مع النبي صلى عليه وسلم الثلاثة عشر رجلا ستة من المهاجرين وهم ابو بكر وعمر وطلحة وعبدالرحمان بن عوف وسعد بن ابي وقاص

*"İki ordunun karşılaştığı gün içinizden arkasına dönüp kaçanlar var ya, işte onları, işlemiş oldukları birtakım hataları sebebiyle şeytan kaydırmak istemişti."*⁶⁰¹

Uhud günü Müslümanların ve müşriklerin tamamı bir araya geldi. Müslümanların çoğu mağlup oldu. Nebi ile beraber kalanlar ise onüç kişi ve muhacirlerden altı kişi idi. Onlar: Hz. Ömer, Ebû Bekir, Talha, Abdurrahman b. Avf, Sa'id b. Ebî Vakkas idi.⁶⁰²

Örnek 2:

(ان الله لا يغفر ان يشرك به ويغفر ما دون ذلك لمن يشاء) مع التوبة فبعث بها رسول الله صلى الله عليه وسلم الى وحشي بمكة فقال وحشي لعلي ممن لم يشاء الله فنزل ياعبادي الذين اسرفوا على انفسهم لا تقتنطوا من رحمة الله ان الله يغفر الذنوب جميعا فبعث بها اليه فدخل في الاسلام ورجع الى النبي فقبل منه ثم قال له اخبرني كيف قتلت حمزة فلما اخبره قال ويحك غيب وجهك عني فلحق بالشتم فكان بها الى ان مات ثم تهدد المشركين

*"Şu muhakkak ki Allah kendisine şirk koşulmasını affetmez. Ama bunun altındaki diğer günahları dilediği kimse hakkında affeder."*⁶⁰³ Tevbeyle beraber (affeder). Hz. Peygamber (s), bu âyeti Mekke'deki Vahşî'ye gönderdi. Vahşî dedi ki: "Belki bağışlar, ama dilemezse bağışlamaz." Bunun üzerine şu âyet nâzil oldu: *"Ey nefisleri aleyhine aşırı gitmiş kullarım. Allah'ın rahmetinden ümit kesmeyin. Allah, bütün günahları bağışlar."*⁶⁰⁴ Hz. Peygamber (s) bu âyeti Vahşî'ye gönderdi. Bunun üzerine Müslüman oldu ve Nebi'ye geldi. Nebi onu kabul etti. Sonra ona, "Hamza'yı nasıl öldürdüğünü bana anlat." dedi. Vahşî ona anlattı ve Nebi ona dedi ki "Vay sana, yüzünü benden

⁶⁰⁰ Bilmen, *Büyük Tefsîr Tarihi*, c. I, s. 140.

⁶⁰¹ Âl-i İmrân 3/155.

⁶⁰² Mısıri, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 67b.

⁶⁰³ Nisâ' 4/48.

⁶⁰⁴ Zümer 39/53

uzaklaştır." Bunun üzerine Şam'a gitti. Ölene kadar orada kaldı. Sonra müşriklere gözdağı verdi.⁶⁰⁵

Örnek 3:

(وَلَا يَأْتِلْ أُولُوا الْفَضْلِ مِنْكُمْ وَالسَّعَةِ أَنْ يُؤْتُوا أُولِي الْقُرْبَىٰ وَالْمَسَاكِينَ وَالْمُهَاجِرِينَ فِي سَبِيلِ اللَّهِ وَلْيُغْفَرُوا وَلْيَصْفَحُوا أَلَا تُحِبُّونَ أَنْ يَغْفِرَ اللَّهُ لَكُمْ وَاللَّهُ غَفُورٌ رَحِيمٌ) فلما قرأها رسول الله صلى الله عليه وسلم على أبي بكر قال بلى أحب أن يغفر الله لى ورجع الى موسطح نفقته التى كان ينفق عليه قال و الله لانزعها منه ابدًا و نزل في شأن قذف عبد الله بن ابي عائشة رضى الله عنها

"İçinizden fazilet ve imkân sahibi olanlar, akrabalara, fakirlere, Allah yolunda hicret etmiş olanlara sadaka vermeme hususunda yemin etmesinler! Affedip müsamaha gösterebilirler. Siz de Allah'ın sizi affedip müsamaha göstermesini arzu etmez misiniz? Allah gerçekten gafurdur, rahîmdir (çok affedicidir, merhamet ve ihsanı boldur)."⁶⁰⁶ Rasulullah bu âyeti Hz. Ebû Bekir'e okuduğunda Hz. Ebû Bekir, "Elbette, Allah'ın beni bağışlaması benim en çok istediğim şeydir." dedi ve daha önceleri kendisine maddî yardımında bulunduğu Mistah'a yeniden infak etmeye başladı. Sonra da Hz. Aişe hakkında iftira atarak nifak çıkaran Abdullâh İbn Ubey İbn Selul'e konuyu getirdi. Hz. Peygamber (s) "Allah onu asla temize çıkarmaz." dedi ve bunun üzerine Hz. Aişe (s)'yi temize çıkarmak üzere bu âyet indirildi.⁶⁰⁷

Örnek 4:

(وَأَنْطَلِقُ الْمَلَائِكَةُ مِنْهُمْ أَنْ أَمْشُوا وَاصْبِرُوا عَلَىٰ آلِهَتِكُمْ إِنَّ هَذَا لَشَيْءٌ يُرَادُ) و هم اشراف قريش بعد اجتماعهم في مجلس ابي طالب و شكوا اليه ان رسول الله صلى الله عليه وسلم يسب آلهم النبي صلى الله عليه وسلم وامرهم بالتوحيد فنفروا و من ذلك و انطلقوا من ذلك الجمع قائلين بعضهم لبعض

"İçlerinden önde gelen eşraf takımı derhal harekete geçip "Hâlâ mı duruyorsunuz, kalkın yürüyüp gösteri yapın ve ilahlarınız konusunda direnir dayanacağınızı ilan edin! Bu, cidden yapılması gereken bir şeydir!" dediler."⁶⁰⁸ Kureyş ehlinde bir grup ki onlar Ebû Talip'in evinde toplanıp Hz. Peygamber (s)'i "O, sizin

⁶⁰⁵ Mısırî, Zübdetü't-Tefâsîr, vr. 77a.

⁶⁰⁶ Nûr 24/22.

⁶⁰⁷ Mısırî, Zübdetü't-Tefâsîr, vr. 244b.

⁶⁰⁸ Sâd 38/6.

ilahlarınıza sövüyor." diye şikâyet ettikten sonra Hz. Peygamber (s) onlara tevhidî tavsiye etti. Bunun üzerine korkup dağıldılar ve birbirlerine böyle seslenerek gittiler."⁶⁰⁹

Örnek 5:

(قُلْ لَوْ شَاءَ اللَّهُ مَا تَلَوْتُمْ عَلَيْكُمْ وَلَا أَدْرِيكُمْ بِهِ فَقَدْ لَبِثْتُ فِيكُمْ عُمُرًا مِنْ قَبْلِهِ أَفَلَا تَعْقِلُونَ) ولَبِثَ النَّبِيُّ صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ فِيهِمْ قَبْلَ الْوَحْيِ أَرْبَعِينَ سَنَةً ثُمَّ أَوْحَى إِلَيْهِ فَأَقَامَ بَعْدَ الْوَحْيِ ثَلَاثَةً وَعَشْرِينَ سَنَةً وَكَانَتْ وَفَاتُهُ يَوْمَ الْاِثْنَيْنِ وَفَرَّغَ مِنْ جِهَازِهِ يَوْمَ الْثَلَاثَاءِ وَدُفِنَ فِي لَيْلَةِ الْارْبَعَاءِ فِي شَهْرِ رَجَبِ الْاَوَّلِ سَنَةِ اِحْدَى عَشْرَةَ مِنْ الْهَجْرَةِ الشَّرِيفَةِ وَكَانَ مَرَضُهُ ثَلَاثَ عَشْرَةَ لَيْلَةً صَلَّى اللَّهُ عَلَيْهِ وَسَلَّمَ

"De ki: "Eğer Allah dileseydi ben Kur'ân'ı size okuyamazdım, hiçbir sûretle de size onu bildirmezdi. Bilirsiniz ki, daha önce, bir ömür boyu aranızda yaşadım, böylesi bir iddiada bulunmadım. Aklınızı kullanıp bunu anlamaz mısınız?"⁶¹⁰ Hz. Peygamber (s) vahiyden önce onların arasında kırk sene kaldı. Sonra vahiy geldi ve vahiyden sonra ise aralarında yirmiüç yıl kaldı. Pazartesi günü ruhunu teslim etti, salı günü techîz ve tekfîn hazırlıkları bitirildi ve hicretin onbirinci yılı Rabî'u'l-Evvel ayında çarşamba gecesi defnedildi. Hastalığı onüç gün sürdü.⁶¹¹

3.3.3. Kelâm

Kelâm, kelime'nin çoğuludur ve sözlükte "iki duyudan biriyle idrak edilen tesîr, yaralamak, etkilemek"⁶¹² anlamındaki 'kelm' sözcüğünden türemiştir. Kelâm ilmi Allah'ın zatından ve sıfatlarından, nübüvvet konularından, başlangıç ve sonuç itibariyle kâinâtın hallerinden İslâm kanunu üzere bahseden bir ilimdir.⁶¹³

"Birinci hicri asrın sonlarına doğru, Mutezile ve Kaderiye gibi bazı mezheplerin zuhûru ve itikadî konularda ortaya çıkan cidâl ve münakaşalar, Kelâm ilminin doğuşunu hazırladığı gibi, bu ilmin İslâm ilimleri tarihinde büyük bir yer almasını da sağlamıştır."⁶¹⁴

⁶⁰⁹ Mısırî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 298a.

⁶¹⁰ Yûnus 10/16.

⁶¹¹ Mısırî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 152b. Diğer örnekler için bkz. vr. 129b, 130a, 131b, 135b, 137a, 139b, 140b, 150a, 152b, 192b, 194a, 200a, 215b, 227a, 229ab, 243b, 285a, 290a, 312b, 327a, 330a, 331b, 341a, 343b, 352b, 354a, 355a, 358b, 363b, 369ab, 375a, 387b, 388b, 389b.

⁶¹² İsfahânî, *el-Müfredât*, s. 1297.

⁶¹³ Yusuf Şevki Yavuz, "Kelâm" *DİA*, Ankara: TDV Yay., 2002, c. XX, s. 196.

⁶¹⁴ Talat Koçyiğit, *Hadisçilerle Kelâmcılar Arasındaki Münakaşalar*, Ankara: TDV Yay., 1989, s. 87.

Konu Bağlamında "Zübdetü't-Tefâsîr"de Geçen Bazı Örnekler:

Örnek 1:

(كَأَنَّهُمْ عَنْ رَبِّهِمْ يَوْمَئِذٍ لَمَحْجُوبُونَ) فمنن قال بالرؤية و هو قول اهل السنة و عليه اتفاق الأئمة قال ان هؤلاء لا يرون ربهم فمنهم محجوبون عنه و من قال بان لا رؤية و هو قول المعتزلة قال في هذه الآية انهم محجوبون عن رحمة ربهم و غفرانه

"Hayır! Hayır! Bu, cezasız kalmayacak. Onlar, o gün Rab'lerini görmekten mahrum kalacaklardır."⁶¹⁵ Ru'yet hakkında ümmetin üzerinde ittifak ettiği ve ehl-i sünnetin de savunduğu görüş şudur ki: Onlar Rablerini göremeyecek ve ondan mahrum kalacaklar. Kim de derse ki ru'yet yoktur, bu da Mutezile'nin görüşüdür. Bu âyette ise onların Allah'ın rahmetinden ve bağışlamasından mahrum kalacakları kastedilmektedir.⁶¹⁶

Örnek 2:

(وَمَا تَشَاُونَ إِلَّا أَنْ يَشَاءَ اللَّهُ إِنْ اللَّهُ كَانَ عَلِيمًا حَكِيمًا) وفيه دليل على ان افعال العباد كلها مخلوقة الله تعالى خيرها و شرها جارية بمشئته

"Ama Allah dilemedikçe, siz dileyemezsiniz. Çünkü her şeyi bilen, tam hüküm ve hikmet sahibi olan, Allah'tır. Her şeyi bildiği gibi, rahmet ve hidâyete lâayık olanları da pekiyi bilir."⁶¹⁷ Bu, hayır ve şer açısından kulların bütün yaptığı işlerin Allah'ın dilemesi (Külî iradesi) ile gerçekleştiğine delildir.⁶¹⁸

Örnek 3:

(وَمَنْ يُهَاجِرْ فِي سَبِيلِ اللَّهِ يَجِدْ فِي الْأَرْضِ مُرَاعًا كَثِيرًا وَسَعَةً وَمَنْ يَخْرُجْ مِنْ بَيْتِهِ مُهَاجِرًا إِلَى اللَّهِ وَرَسُولِهِ ثُمَّ يُدْرِكْهُ الْمَوْتُ فَقَدْ وَقَعَ أَجْرُهُ عَلَى اللَّهِ وَكَانَ اللَّهُ غَفُورًا رَحِيمًا) حين قبل توبته فعند الامام احمد و الاكثر لا يجب على الله شيء لا عقلا و لا شرعا و قال جمع يجب عليه شرعا بغضله و كرمه و حكى عن اهل السنة و عند المعتزلة يجب عليه رعاية الاصلح

"Kim Allah yolunda hicret ederse, dünyada gidecek çok yer, genişlik ve bolluk bulur. Kim evinden Allah'a ve Rasulüne hicret niyetiyle çıkar da yolda ecel gelip kendini yakalarsa o da mükâfatı hak etmiştir ve onu ödüllendirme Allah'a aittir. Allah

⁶¹⁵ Mutaaffîfîn 83/15.

⁶¹⁶ Mısıri, Zübdetü't-Tefâsîr, vr. 379a.

⁶¹⁷ İnsân 76/30.

⁶¹⁸ Mısıri, Zübdetü't-Tefâsîr, vr. 372b.

gafurdur, rahimdir (affi, merhamet ve ihsanı boldur)."⁶¹⁹ Yani o kimsenin tevbesinin kabulü noktasında Ahmed b. Hanbel ve cumhûra göre Allah için ne şer'ân ne de aklen bir vucûbiyyet gerekmez. Başka bir grup da der ki: Allah'ın fazlı ve kereminin bir gereği olarak o kişiyi affetmesi aklen ve şer'ân vaciptir. Ehl-i sünnetin ve Mutezile'nin şöyle bir görüşü vardır: Allah için en uygunu gözetmesi gerekir.⁶²⁰

Örnek 4:

(وَلَقَدْ كَرَّمْنَا بَنِي آدَمَ وَحَمَلْنَاهُمْ فِي الْبَرِّ وَالْبَحْرِ وَرَزَقْنَاهُمْ مِنَ الطَّيِّبَاتِ وَفَضَّلْنَاهُمْ عَلَى كَثِيرٍ مِمَّنْ خَلَقْنَا تَفْضِيلًا) و
ظاهر الآية ان فضلهم على كثير من خلقه الا على الكل و قال قوم فضل و اعلى جميع الخلق الا على الملائكة و قيل
الا على جبريل و ميكائيل و اسرافيل و ملك الموت و اشابههم و في تفضيل الملائكة على البشر اختلاف و التفضيل
حقيقة لا يعلمه الا الله و من خلقه

"Gerçekten biz Âdem evlatlarını şerefli kıldık, karada ve denizde kendilerini taşıyacak vasıtalar nasib ettik, onlara helâl ve hoş rızıklar verdik ve onları yarattığımız varlıkların çoğuna üstün kıldık."⁶²¹ Âyetin zahirine göre Hz. Âdem bütün varlıklara değil, yaratılmışlara üstün kılınmıştır. Bir grup da demiştir ki: Melekler hariç yaratılmış varlıklara üstündür ve o melekler de Azrâil, Cebrâil, Mikâil, İsrâfil ve benzerleridir. Meleklerin insanlara üstünlüğü konusunda ise ihtilaf vardır, fakat üstünlük hususu gerçektir, onu da yalnızca Allah ve yarattıklarından bildirdiği kimseler bilebilir.⁶²²

3.3.4. Lügat ve Dil

Kur'ân-ı Kerîm, her peygamberin ait olduğu kavmin diliyle gönderilmesi esasına bağlı olarak Arap diliyle gönderilmiştir. Arapça indirilmiş olmakla birlikte kelimelerin seçiminde, cümlelerin oluşumunda, konuların ifade edilmesinde Arapça'daki yaygın şekle göre farklılık gösteren eşsiz bir anlatım tarzına sahiptir. Akaid esasları, teşriî hükümler, kıssalar gibi hususların her biri farklı üsluplarla anlatılmış, uyarı ve müjdeleme ifade eden âyetler de farklı üsluplarla dile getirilmiştir.⁶²³

Müellifin lügat ve dil ilmine yönelik âyetleri tefsir edişi ile ilgili örnekler üç başlık altında incelenmiştir.

⁶¹⁹ Nisâ' 4/100.

⁶²⁰ Mısrî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 79a.

⁶²¹ İsrâ 17/70.

⁶²² Mısrî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 199a. Diğer örnekler için bkz. vr. 371a, 377b, 390a.

⁶²³ Suat Yıldırım, "Kur'ân", *DİA*, Ankara: TDV Yay., 2002, c. XXVI, ss. 394-395.

3.3.4.1. Kelimenin Kökünü ve Anlamını Beyan Etmesi

el-Mısırî âyetleri açıklarken bazı kelimelerin hangi kökten geldiğini belirtmiş ve anlamını açıklamıştır.

Konu Bağlamında "Zübdetü't-Tefâsîr"de Geçen Bazı Örnekler:

Örnek 1:

(زَيْنَ النَّاسِ حُبُّ الشَّهَوَاتِ مِنَ النِّسَاءِ وَالْبَنِينَ) جمع شهوة واصل الشهوة نزوع النفس الى ما تريده

"Kadınlar, oğullar.....gibi nefsin hoşuna giden şeyler insanlara cazip gelmektedir."⁶²⁴ 'شهوات' kelimesi şehvet kelimesinin cemisidir. Aslı 'شهوة' dır. Nefsin istediğini arzulamasıdır.⁶²⁵

Örnek 2:

(وَعَهَدْنَا إِلَىٰ إِبْرَاهِيمَ وَإِسْمَاعِيلَ أَنْ طَهِّرَا بَيْتِيَ لِلطَّائِفِينَ وَالْعَاكِفِينَ وَالرُّكَّعِ السُّجُودِ) وسمى اسماعيل لان ابراهيم كان يدعوا الله ان يرزقه ولداً ويقول اسمع يا ابيه وابل هو الله فلما رزق سماه به وقيل معناه بالعبراني مطيع الله

"İbrâhîm ile İsmâîl'e de: "Tavaf edenler, itikâfa girenler, rûkû ve secde edenler için bu evimi tertemiz bulundurun!" diye emretmiştik."⁶²⁶ Doğan çocuğa İsmâîl adını verdiler. Çünkü İbrâhîm, Allah'tan kendisine bir evlat vermesini istedi ve "Duy, ya Allah" anlamında "İsma' ya İyh ve İyl" dedi. Allah ona evlat verdiğinde ona bu ismi verdi ve denildi ki İbrânice'de İsmâîl'in manası Allah'a itaat eden demektir.⁶²⁷

Örnek 3:

(وَعَلَّمَ آدَمَ الْأَسْمَاءَ كُلَّهَا ثُمَّ عَرَضَهُمْ عَلَى الْمَلَائِكَةِ فَقَالَ أَنْبِئُونِي بِأَسْمَاءِ هَؤُلَاءِ إِنْ كُنْتُمْ صَادِقِينَ) سمي ادم لا نه خلق من اديم الارض و كنيته ابو البشر

"Ve Âdem'e bütün isimleri öğretti. Müteakiben önce onları meleklerle göstererek: "İddianızda tutarlı iseniz haydi bana şunları isimleriyle bir bildirin bakalım!" dedi."⁶²⁸

⁶²⁴ Âl-i İmrân 3/14.

⁶²⁵ Mısırî, Zübdetü't-Tefâsîr, vr. 52b.

⁶²⁶ Bakara 2/125.

⁶²⁷ Mısırî, Zübdetü't-Tefâsîr, vr. 25b.

⁶²⁸ Bakara 2/31.

Âdem diye isimlendirildi. Çünkü yeryüzü parçasından yaratıldı. Künyesi Ebû'l-Beşer'dir.⁶²⁹

Örnek 4:

(وَقَالَتِ الْيَهُودُ عَزْرَى ابْنِ اللَّهِ وَقَالَتِ النَّصَارَى الْمَسِيحُ ابْنُ اللَّهِ ذَلِكَ قَوْلُهُمْ بِأَفْوَاهِهِمْ يُضَاهَوْنَ قَوْلَ الَّذِينَ كَفَرُوا مِنْ قَبْلُ قَاتَلَهُمُ اللَّهُ أَنَّى يُؤْفَكُونَ) واسم العزيز بالعبرانية عزرا و هو من ذرية هارون بن عمران و هو من انبياء بنى اسرائيل

"Yahudiler: "Uzeyr Allah'ın oğludur" dediler. Hristiyanlar da "Mesih, Allah'ın oğludur." dediler. Bu onların ağızlarında geveledikleri sözlerden ibarettir. Onlar, sözlerini daha önce geçmiş kâfirlerin sözlerine benzetiyorlar. Hay Allah kahredesiler! Nasıl da haktan batıla döndürülüyorlar?"⁶³⁰ Uzeyr kelimesi İbranice "عزرا" kökünden gelmektedir. O, Hârûn b. İmrân'ın soyundandır ve İsrâiloğulları'nın peygamberlerindendir.⁶³¹

Örnek 5:

(يَا أَيُّهَا الَّذِينَ آمَنُوا إِذَا نُودِيَ لِلصَّلَاةِ مِنْ يَوْمِ الْجُمُعَةِ فَاسْعَوْا إِلَىٰ ذِكْرِ اللَّهِ وَذَرُوا الْبَيْعَ ذَلِكُمْ خَيْرٌ لَكُمْ إِنْ كُنْتُمْ تَعْلَمُونَ) واول من سماه يوم الجمعة كعب ابن لوى و كان قبل ذلك يسمى عروبه و سمي جمعة لاجتماع المخلوقات فيه و تكاملها كما تقدم في سورة فصلت و قيل لاجتماع الناس فيها في المكان الجامع او لان خلق ادم جمع فيه

"Ey iman edenler! Cuma namazına ezan ile çağırıldığınız zaman derhal Allah'ı zikretmeye (hutbe ve namaza) gidin, alışverişi bırakın. Eğer bilerseniz, bu sizin için çok hayırlıdır."⁶³² Cuma gününü ilk isimlendiren Kâb. b. Lüey'dir. Bundan önce Arûbe diye isimlendiriliyordu. Cuma diye isimlendirilmesi mahlûkatın o günde tam olarak toplanmasından dolayıdır. Fussilet sûresinde geçişi de bunu göstermektedir. İnsanlar mekân olarak camide toplandıkları için de böyle denilmiş olabilir. Ya da Yüce Allah o gün Hz. Âdem'i yarattığı için böyle isimlendirilmiştir.⁶³³

⁶²⁹ Mısırî, Zübdetü't-Tefâsîr, vr. 11a.

⁶³⁰ Tevbe 9/30.

⁶³¹ Mısırî, Zübdetü't-Tefâsîr, vr. 141a.

⁶³² Cum'a 62/9.

⁶³³ Mısırî, Zübdetü't-Tefâsîr, vr. 356b. Diğer örnekler için bkz. vr. 8b, 19a, 104b, 110a, 112a, 116b, 119a, 122b, 165a, 170a, 210b, 219b, 225b, 240b, 287a, 321a, 356b, 368b, 380b, 383b, 386b, 390b.

3.3.4.2. Kavramları Açıklaması

Muhammed el-Mısırî, âyette geçen kavramları açıklamıştır. Böylelikle o kavramla ilgili anlatılmak isteneni vurgulamıştır.

Konu Bağlamında "Zübdetü't-Tefâsîr"de Geçen Bazı Örnekler:

Örnek 1:

(وَإِذْ قُلْنَا لِلْمَلَائِكَةِ اسْجُدُوا لِآدَمَ فَسَجَدُوا إِلَّا إِبْلِيسَ) و كان اسمه عزازيل بالسريانية و بالعربية الحارث فلما عصى غير اسمه و صورته فقيل إبليس لانه إبليس اى ببس من رحمة الله و الاصح انه كان من الملائكة لا من الجن و قوله تعالى كان من الجن اى من الملائكة الذين هم خزنة الجنة

"O vakit meleklerle: "Âdem'e secde edin!" dedik. İblis dışındaki bütün melekler secde ettiler."⁶³⁴ Şeytanın ismi Süryanice'de Azâzil'dir, Arapça'da ise Hâris'tir. O isyan ettiğinde sûreti ve ismi değiştirildi. Ona İblis denildi. Böyle denmesinin sebebi Allah'ın rahmetinden mahrum olduğu içindir. Aslında o meleklerdendi, cinlerden değildi. Yüce Allah'ın "O, cinlerdendi."⁶³⁵ sözündeki gibi aslında 'cennetin bekçileri olan meleklerdendi' anlamındadır.⁶³⁶

Örnek 2:

(فَمَا لَكُمْ فِي الْمُنَافِقِينَ فِتْنَةٍ وَاللَّهُ أَركَسَهُمْ بِمَا كَسَبُوا أَتُرِيدُونَ أَنْ تَهْدُوا مَنْ أَضَلَّ اللَّهُ وَمَنْ يُضِلِّ اللَّهُ فَمَا لَهُ سَبِيلًا) و اصل الرس رد الشئ مقلوبا

"Yaptıkları bunca cürüm sebebiyle Allah kendilerini başaşağı getirdiği halde, durum bu kadar belli iken, ne diye münafiklar hakkında hüküm verirken kalkıp birbiriyle çekişen iki fırka haline geliyorsunuz? Allah'ın saptırdığını siz mi yola getirmek istiyorsunuz? Kimi Allah şaşırtırsa, artık sen ona yol bulamazsın."⁶³⁷ 'أَركَسَهُمْ' kelimesinin aslı 'رس' kelimesidir. O ise bir şeyi gerisin geri döndürmek ve tersine çevirmek manasındadır.⁶³⁸

⁶³⁴ Bakara 2/34.

⁶³⁵ Kehf 18/50.

⁶³⁶ Mısırî, Zübdetü't-Tefâsîr, vr. 11b.

⁶³⁷ Nisâ' 4/88.

⁶³⁸ Mısırî, Zübdetü't-Tefâsîr, vr. 77a.

Örnek 3:

(عَلَى صِرَاطٍ مُسْتَقِيمٍ) اى طريق هدى و مهى رشاد لا اعوجاج فيه و لا عدول عن الحق

"Dosdoğru yol üzerindesin."⁶³⁹ Yani hidayet yolu üzeresin. Yamukluğun, haktan sapmanın olmadığı dosdoğru bir yol.⁶⁴⁰

Örnek 4:

(وَمَا هَذِهِ الْحَيَوةُ الدُّنْيَا إِلَّا لَهْوَ وَلَعِبٌ وَإِنَّ الدَّارَ الْآخِرَةَ لَهِیَ الْحَيَوةَانِ لَوْ كَانُوا يَعْلَمُونَ) حیاة لا موت فیها و سمیت الحیوان لان فی الحیوان زیادة مبالغة على الحیاة و هو بمعنى مصدر حیى و قیاسه حییان قلبت الباء واولئلاتخذف احدی الالفات والحیاة حركة والموت سکون والحیاة مقر الحیاة وهو ضربان ماله الحاسه والآخر البقاء الدائم تلخیصه لهم البقاء السردی

"Düşünseler şunu da anlarıydı ki bu dünya hayatı geçici bir oyun ve eğlenceden başka bir şey değildir ve ebedî âhiret diyârı ise, hayatın ta kendisidir. Keşke bunu bir bilselerdi!"⁶⁴¹ Ölümün olmadığı hayat, heyevan diye isimlendirilmiştir. Çünkü heyevan kelimesinde hayata karşı mübalağa vardır. Bu "حیى" masdar manasındadır. Kıyası ise "حییان"dır. Buradaki 'ی', 'ا' çevrilmiştir. Elif'lerden bir tanesi hazfedilmiştir. 'الحیاة' hayat kelimesinde hareket anlamı vardır. "الموت" ölüm kelimesi ise sükun halidir. 'الحیاة' hayatın merkezidir. Onun iki çeşidi vardır: Biri, onun hissedilen tarafı, diğeri de ebedilik yönüdür. Özeti ise onlara sürekli daimilik, ebedilik vardır.⁶⁴²

3.3.4.3. Şiirle İstîşâd

Muhammed el-Mısırî âyetleri tefsir ederken zaman zaman şiirden de faydalanmıştır. Bu yönüyle hem muhtasar hem de içeriği zengin bir tefsir te'lif etmiştir.

⁶³⁹ Yâsîn 36/4.

⁶⁴⁰ Mısırî, Zübdetü't-Tefâsîr, vr. 289b.

⁶⁴¹ 'Ankebût 29/64.

⁶⁴² Mısırî, Zübdetü't-Tefâsîr, vr. 276a. Diğer örnekler için bkz. vr. 124b, 170a, 184a, 235a, 310b, 321b, 376a, 378b, 380b, 386b.

Konu Bağlamında "Zübdetü't-Tefâsîr"de Geçen Bazı Örnekler:

Örnek 1:

(وَلَا تَحْسَبَنَّ اللَّهَ غَافِلًا عَمَّا يَعْمَلُ الظَّالِمُونَ إِنَّمَا يُؤَخِّرُهُمْ لِيَوْمٍ تَشْخَصُ فِيهِ الْأَبْصَارُ) روى على جدار بيت المقدس

جدار ضمرتها هذا البيت

نامت عيونك و المظلوم منتبه

يدعوا عليك و عين الله لم تتم

"Sen, o zalimlerin işlediklerinden, sakın Rabbinin habersiz olduğunu zannetme!

O, sadece onları, dehşetinden gözlerinin donup kalacağı bir güne ertelemektedir."⁶⁴³

Rivâyet edilmiştir ki Beyt-i Makdis'in duvarında şu beyit yazılıydı:

Senin gözlerin uyuyor, hâlbuki mazlum zulüm altında inliyor

O mazlumlara sana beddua ediyor, Allah'ın basireti ise uyumaz.⁶⁴⁴

Örnek 2:

(وَمَا مُحَمَّدٌ إِلَّا رَسُولٌ قَدْ خَلَتْ مِنْ قَبْلِهِ الرُّسُلُ أَفَإِنْ مَاتَ أَوْ قُتِلَ انْقَلَبْتُمْ عَلَى أَعْقَابِكُمْ وَمَنْ يَنْقَلِبْ عَلَى عَقْبَيْهِ فَلَنْ

يُضْرَ اللَّهُ شَيْئًا وَسَيُجْزِي اللَّهُ الشَّاكِرِينَ) يقول حسان بن ثابت رضى الله عنه ألم تر أن الله أرسل عبد

وشق له من اسمه ليحله

ببرهانه و الله اعلی و امجد

فدوا العرش محمود و هذا محمد

"Muhammed sadece rasuldür, elçidir. Nitekim ondan önce de nice rasuller gelip

geçmiştir. Şayet o ölür veya öldürülürse, siz hemen gerisin geriye dinden mi

döneceksiniz? Kim geri döner, dinden çıkarsa bilsin ki Allah'a asla zarar veremez. Ama

Allah hidâyetin kadrini bilip şükredenleri bol bol mükâfatlandıracaktır."⁶⁴⁵ Hasan b.

Sabit der ki:

Görmedin mi ki Allah kulunu (Muhammed) ilahi delili ile gönderdi.

Zaten Allah en yüce ve ulvî olanıdır.

Onu da yüceltmek için kendi ismini (Kelime-i Tevhid) ikiye böldü. (Arasına Muhammed Allah'ın elçisidir cümlesini koydu.)

Arşın gerçek sahibi Allah övülmüştür. Bu ise O'nun övdüğü Muhammed'dir.⁶⁴⁶

⁶⁴³ İbrâhîm 14/42

⁶⁴⁴ Mısırî, Zübdetü't-Tefâsîr, vr. 182a.

⁶⁴⁵ Âl-i İmrân 3/144.

⁶⁴⁶ Mısırî, Zübdetü't-Tefâsîr, vr. 63b.

Örnek 3:

(فَبَعَثَ اللَّهُ غُرَابًا يَبْحَثُ فِي الْأَرْضِ لِيُرِيَهُ كَيْفَ يُؤَارِي سَوْأَةَ أَخِيهِ قَالَ يَا وَيْلَتَى أَعَجَزْتُ أَنْ أَكُونَ مِثْلَ هَذَا الْغُرَابِ فَأُوَارِيَ سَوْأَةَ أَخِي فَأَصْبَحَ مِنَ النَّادِمِينَ) يعرب بن قحطان و كان يتكلم بالعربية و كان يقول الشعر فرثيها و وزنها

شعرا وهى

تغيرت البلاد و من عليها	فوجه الارض مغبر قبيح
تغير كل ذى طعم ولون	و قل بشاشة الوجه الصبيح
و زيد فيه ابيات منها	
و مالى لا ازيد بكسب دمع	و هابيل تضمنه الضريح
ارى طول الحياة على غما	فهل انا من حياتي مستريح

"Derken Allah, kardeşinin cesedini nasıl örteceğini göstermesi için yeri eşen bir karga gönderdi. Kabil: "Yazıklar olsun bana! Şu karga kadar bile olup da kardeşimin cesedini örtemedim!" dedi ve pişmanlığa düşenlerden oldu."⁶⁴⁷ Yağrub b. Kahtan, Arapça konuşurdu ve ağıt tarzı şiiir söylerdi. Şöyle ki:

Onun olduğu yer ve belde başkalaştı.	Yer çirkin bir toza bulaşmış.
Her renk ve nimet başkalaştı.	De ki toprak aydınlık bir yüz gibi.

Bu konuda daha nice beyitler söylenmiştir. Onlardan birisi de şudur:

Gözümden dökülen yaş nasıl artmasın? Habil ki mezar onu içine aldı.

Görüyorum ki uzun hayat tasa üzerine kurulu. Acaba benim hayatım rahat mı?⁶⁴⁸

3.3.5. Sarf ve Nahiv

Arap dilbilgisi sarf ve nahiv olmak üzere ikiye ayrılır. Sarf, istenilen manayı elde etmek için kelimenin aldığı şekil değişikliğini inceler. Kelimenin isim ve fiil çeşitleriyle ilgilenir. Kısaca şekil bilgisi de denilebilir. Nahiv ise kelimenin cümle içindeki görevlerini ve bu görevlere göre kelimenin sonlarının aldığı durumu öğretir. Arapça'da bazı kelimelerin sonu değişir. Bunlara mû'rab denir. Bazılarının sonu da değişmez. Bunlar da mebnîdir. Nahiv ilmi sonu değişen yani mû'rab olan kelimelerle ilgilenir.⁶⁴⁹

⁶⁴⁷ Mâide, 5/31.

⁶⁴⁸ Mısrî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 90a. Diğer örnekler için bkz. vr. 101ab, 140a, 148a, 243b, 276b, 309a, 331b, 334b.

⁶⁴⁹ Hayrettin Karaman ve Bekir Topaloğlu, *Sarf-Nahiv Kitabı*, İstanbul: Nesil Yay., 1994, s. 1.

Konu Bağlamında "Zübdetü't-Tefâsîr"de Geçen Bazı Örnekler:

Örnek 1:

(ها انتم هؤلاء حاجتكم فيما لكم به علم فلم تحاجون فيما ليس لكم به علم) اصله اؤلاء وختت عليه هؤا التنبية وهو في موضع النداء يعني يا هؤلاء انتم

"Haydi diyelim ki az çok bildiğiniz konularda tartışıyorsunuz. Peki, ne diye hakkında bilginiz olmayan hususlarda tartışıyorsunuz!"⁶⁵⁰ Aslı 'اؤلاء' kelimesidir. Tenbih *ha*'sının eklenmesiyle değişmiş ve o, nidâ mevzusu (kapsamına girmiştir). Yani "هؤلاء انتميا"⁶⁵¹ anlamındadır.

Örnek 2:

(ان الذين كفروا سواء عليهم ءانذرتهم ام لم تنذرهم لا يؤمنون) يعني مشركي العرب واليهود والكفر والجحود واصله من الستر ومنه سمي الليل كافراً لانه يستر الاشيا بظلمته وسمي الزراع كافرا لانه يستر الحب بالتراب والكافر يستر الحق بجحوده

"İnkâra saplananları ise ister uyar, ister uyarma, onlar için birdir, imana gelmezler."⁶⁵² İnkâr edenlerden kasıt müşrik Arap ve Yahudilerdir. Küfür inkâr etmektir. Aslı örtmekten gelir. Gece kâfir olarak isimlendirilir. Çünkü o bazı şeyleri karanlığı ile örter. Çiftçi, kâfir olarak isimlendirilir. Çünkü tohumu toprakla örter. Kâfir ise inkârıyla hakkı örter.⁶⁵³

Örnek 3:

(ان الذين آمنوا والذين هادوا والصابئين من آمن بالله واليوم الآخر وعمل صالحاً فلهم اجرهم عند ربهم)جمع صابئ اصله الخروج يقال صباء فلان اذا اخرج من دين الى دين اخر وهم قوم عدلوا عن اليهودية والنصرانية وعبدوا الملائكة ويستقبلون القبلة ويوحدون الله ويقرؤن الزبور

"İman edenler, Yahudiler, Hristiyanlar, Sabiiler... Her kim Allah'a ve âhiret gününe (gerçekten) iman eder ve sâlih amel işlerse, elbette onların Rableri yanında mükâfatları vardır."⁶⁵⁴ "صابئين" kelimesi, sâbi kelimesinin cemisidir. Aslı çıkmaktır. Bir kimse bir dinden çıkıp diğerine girdiğinde "صباء فلان" denilirdi. Onlar Yahudilikten ve

⁶⁵⁰ Âl-i İmrân 3/66.

⁶⁵¹ Mısırî, Zübdetü't-Tefâsîr, vr. 57b.

⁶⁵² Bakara 2/6.

⁶⁵³ Mısırî, Zübdetü't-Tefâsîr, vr. 8b.

⁶⁵⁴ Bakara 2/62.

Hristiyanlıktan sapanlardır. Meleklerle taparlar, kibleye yönelirler, Allah'ı da bir olarak tanırırlar ve Zebûr'u okurlardı.⁶⁵⁵

Örnek 4:

(لَقَدْ مِّنَ اللَّهِ عَلَى الْمُؤْمِنِينَ إِذْ بَعَثَ فِيهِمْ رَسُولًا مِّنْ أَنفُسِهِمْ يَتْلُوا عَلَيْهِمْ آيَاتِهِ وَيُزَكِّيهِمْ وَيُعَلِّمُهُمُ الْكِتَابَ وَالْحِكْمَةَ
وَإِنْ كَانُوا مِن قَبْلِ لَفِي ضَلَالٍ مِّبِينٍ) ظاهر ثم ادخل همزة الاستفهام على الواو العاطفه الجملة بعدها على محذوف

"Gerçekten Allah kendi içlerinden birini, onlara âyetlerini okuması, onları her türlü kötülüklerden arındırması, kendilerine kitap ve hikmeti öğretmesi için rasul yapmakla, müminlere büyük bir lütuf ve inâyette bulunmuştur. Hâlbuki daha önce onlar besbelli bir sapıklık içinde idiler."⁶⁵⁶ Yani apaçık olarak. Sonra istifham hemzesi atıf vâv'ı üzerine eklendi. Ondan sonraki cümle ise mahzuftur.⁶⁵⁷

Örnek 5:

(قُلْ لِّمَن مَّا فِي السَّمَاوَاتِ وَالْأَرْضِ قُلْ اللَّهُ كَتَبَ عَلَيَّ نَفْسَهُ الرَّحْمَةَ لِيَجْمَعَنَّكُمْ إِلَى يَوْمِ الْقِيَامَةِ لَا رَيْبَ فِيهِ) اللام لام
القسم والنون نون التوكيد مجازاة والله ليجمعنكم

"De ki: "Göklerde ve yerde olanlar kimindir? Allah'ındır." de. O, rahmet etmeyi kendisine ilke edinmiştir. Andolsun ki O, geleceğinde hiçbir şüphe olmayan kıyâmet günü sizi mutlaka bir araya toplayacaktır."⁶⁵⁸ "ليجمعنكم" kelimesindeki lâ kasem lâ'm'ı, nûn ise te'kîd nûn'udur. Yani Allah'a andolsun ki muhakkak O, sizi cezalandırmak üzere bir araya toplayacaktır demektir.⁶⁵⁹

3.3.6. Muhtelif Konular

Müellif, elyazması tefsirinde yukarıda başlıklar altında verilen konuların dışında çeşitli konularla ilgili açıklamalarda bulunmuş ve bilgilendirme yapmıştır.

⁶⁵⁵ Mısırî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 16a.

⁶⁵⁶ Âl-i İmrân 3/164.

⁶⁵⁷ Mısırî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 68b.

⁶⁵⁸ En'âm 6/12.

⁶⁵⁹ Mısırî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 100b. Daha fazla örnek için bkz. vr. 11a, 65b, 94b, 108a, 109a, 116a, 119a, 154a, 156a, 165a, 184b, 198b, 230b, 244ab, 248a, 250b, 255a, 269b, 280a, 298a, 303a, 307a, 318a, 325b, 333a, 356ab, 372b, 374b, 377a, 379a.

Konu Bağlamında "Zübdetü't-Tefâsîr"de Geçen Bazı Örnekler:

i. Müellifin fen ilimlerine dair verdiği bilgiler şunlardır:

(وَلَقَدْ جَعَلْنَا فِي السَّمَاءِ بُرُوجًا وَزَيَّنَّاهَا لِلنَّاظِرِينَ) و هي منازل الشمس و القمر و الكواكب السيارة و هم اثنا عشربر و جالحمل و الثور و الجوزا و السرطان و الاسد و السنبله و الميزان و العقرب و القوس و الجودى و الدلو و الحوت

"Gerçekten Biz, gökte burçlar yarattık ve onları seyredenler için yıldızlarla süsledik."⁶⁶⁰ Burçlar güneşin ve ayın menzilleridir, hareket ederler. On iki tanedirler: Koç, boğa, ikizler, yengeç, aslan, başak, terazi, akrep, yay, oğlak, kova, balık.⁶⁶¹

ii. Müellifin âhiret âlemine ilişkin verdiği bilgiler şunlardır:

(وَيَوْمَ يَنْفَخُ فِي الصُّورِ فَفَزِعَ مَنْ فِي السَّمَوَاتِ وَمَنْ فِي الْأَرْضِ إِلَّا مَنْ شَاءَ اللَّهُ وَكُلُّ أَتَوِّهٍ دَاخِرِينَ) ای یلقى عليهم الفزع الى ان يموتوا روى ان النفخات ثلاث الاولى نفخة الصور للفزع و الثانية نفخة الصعق للموت و الثالثة نفخة القيام لرب العالمين لبعث و هذه النفخة الاولى المعنى اذا انفخ في الصور مات من شدة النفخة جميع الخلاق

"Gün gelecek sûra üflenecek, Allah'ın dilediği dışında, göklerde ve yerde olan herkes müthiş bir korkuya kapılacak. Hepsi boynu bükük vaziyette O'nun huzuruna varacaklar."⁶⁶² Yani onlar, ölünceye kadar oraya atılacaklardır. Rivâyet edilmiştir ki üfleme üç aşamalıdır: Birinci aşama, sûr'a korku için üfürülmesidir; İkinci aşama yıldırım üflemesidir, ölüm için üflenir. Üçüncü aşama ise mahşerde âlemlerin Rabbinin huzurunda durmak için yeniden diriltirme amaçlı aşamadır. Bu birinci üflemenin manası, sûr'a üfürüldüğünde üfürmenin şiddetinden dolayı bütün yaratılanlar ölecektir.⁶⁶³

iii. Müellifin cehennem isimleri ve tabakalarına ilişkin verdiği bilgiler şunlardır:

(وَإِنَّ جَهَنَّمَ لَمَوْعِدُهُمْ أَجْمَعِينَ - لَهَا سَبْعَةُ أَبْوَابٍ لِّكُلِّ بَابٍ مِنْهُمْ جُزْءٌ مَّقْسُومٌ) بعضها فوق بعض لا نها سبع طباق اعلاها جهنم ثم لظى ثم الحطه ثم السعير ثم سقر ثم الجحيم و فيه ابوا جهل ثم الهاويه و اشهر منازلها جهنم و هو موضع العصاة من المؤمنين الذين لا يخلدون و للطبقة الاولى و هي العليا الموحدين من اهل الكبائر و الثانية النصارى و للثالثة اليهود و للرابعة الصابئون و للخامسة المجوس و للسادسة اهل الشرك و للسابعة المنافقون

⁶⁶⁰ Hicr 15/16.

⁶⁶¹ Mısrî, Zübdetü't-Tefâsîr, vr. 183b.

⁶⁶² Neml 27/87.

⁶⁶³ Mısrî, Zübdetü't-Tefâsîr, vr. 184a.

"Şüphesiz cehennem de o azgınlara hepsinin varacakları yerdir. Oranın yedi kapısı vardır ve her kapıdan kimlerin gireceği belirlenmiştir."⁶⁶⁴ Bu kapıların bazıları diğerlerinden üstündür. Çünkü bunlar yedi kısımdır: En yükseği Cehennem, sonra Leza, sonra Hutame, Saîr, Sakar, içinde Ebû Cehil'in bulunduğu Cahim, en son da Haviye'dir. Mü'minlerden isyan edenlerin ebedi olarak kalmayacağı yer olan cehennem bunların en meşhurdur. Cehennemin birinci tabakasında günahkârlardan olan Müslümanlar bulunur. İkincisinde Hristiyanlar, üçüncüsünde Yahudiler, dördüncüsünde Sabîler, beşincisinde Mecûsîler, altıncısında şirk koşanlar, yedincisinde münafıklar vardır.⁶⁶⁵

iv. Müellifin cennetin isimleri ve özelliklerine ilişkin verdiği bilgiler şunlardır:

(الَّذِينَ يَرْتُونَ الْفِرْدَوْسَ هُمْ فِيهَا خَالِدُونَ) وقد ورد ان الله تعالى خلق ثلاثة اشياء بيده خلق آدم و كتب التوراة بيده و غرس الفردوس بيده ثم قال و عزتي و جلالي لا يدخلها مدمن خمر و لا ديوث

"... Ebedi kalacakları Firdevs cennetine vâris olanlar onlardır."⁶⁶⁶ Rivâyet edilmiştir ki Yüce Allah üç şeyi eliyle yaratmıştır: Hz. Âdem'i eliyle yarattı, Tevrat'ı eliyle yazdı ve Firdevs cennetinin ağaçlarını eliyle dikti. Sonra da buyurdu ki: "İzzetim ve celâlim hakkı için, içki tiryakisi ve deyyus oraya giremez."⁶⁶⁷

Bu bölümde Muhammed el-Mısırî'nin "Zübdetü't-Tefâsîr" adlı eserini rivâyet ve dirâyet yönünden el aldık. el-Mısırî hem rivâyet hem de dirâyet açısından dengeyi gözeterek muhtasar bir tefsir te'lif etmiştir. Rivâyet yönünden Hz. Peygamber (s)'in hadislerine, sahabe ve tâbiîn sözlerine ağırlık vererek âyetleri tefsir etmiştir. Dirâyet yönünden ise kıraat farklılıkları, neseb, nesh, kıssalar, nüzûl sebepleri gibi konulara ağırlık vermiştir. Fıkıhî konularda ayrıntılı açıklamalar yapmış, fıkıh âlimlerinin görüşlerine muhakkak yer vermiştir. Ayrıca siyer, kelâm, sarf-nahiv gibi alanlarda da özet bilgiler vermiştir.

⁶⁶⁴ Hicr 15/43-44.

⁶⁶⁵ Mısırî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 184a.

⁶⁶⁶ Mü'minûn 23/11.

⁶⁶⁷ Mısırî, *Zübdetü't-Tefâsîr*, vr. 237b.

SONUÇ

Çalışmamızın konusunu, uzun araştırmalara rağmen hayatı hakkında hiçbir bilgi elde edemediğimiz müellif Muhammed b. Ahmed el-Mısırî'nin Süleymâniye Kütüphanesi'nde mevcut olan yazma eserlerden "Zübdetü't-Tefâsîr" adlı muhtasar nitelikteki tefsiri oluşturmaktadır.

Muhammed el-Mısırî'nin de eserin giriş kısmında belirttiği üzere "Zübdetü't-Tefâsîr", çeşitli müfessirlerin görüşlerini ve az da olsa âyetlerin te'vilini içermektedir. Müellif, Kurtubî, Begâvî, Kadı Beydâvî, İbn Âtiyye gibi tefsir ilminde önde gelen âlimlerin görüşlerini dikkate alarak âyetleri tefsir etmiştir.

Müellif el-Mısırî, Kur'ân'ı tefsir etmede en sağlam ve en önemli yöntemlerden olan Kur'ân'ı Kur'ân'la ve Kur'ân'ı Hz. Peygamber (s)'in sözleriyle tefsir etme konusuna ayrı bir önem vermiş ve bu konuda titiz davranmıştır. Özellikle âyetleri tefsir ederken Hz. Peygamber (s)'in o konuyla ilgili hadislerine muhakkak yer vermiş, konuyla ilgili çokça hadis zikretmiştir. Zikrettiği hadislerin kaynakları araştırıldığında, hadislerin sahih kabul edilen kaynaklarda yer aldığı görülür. Ayrıca tefsirinde sahabenin görüşlerine de yer vermiş, özellikle sahabenin önde gelenlerinden İbn Abbâs'ın âyetlerle ilgili görüşlerine çokça başvurmuştur. Bunun yanında İbn Mes'ud ve Hz. Ali gibi Hz. Peygamber (s)'in en yakınında bulunan sahabîlerin görüşlerini zikrederek bu konudaki titizliğini göstermiştir.

Muhammed el-Mısırî eserinde rivâyet ve dirâyet metodlarını kullanmış, sağlam kaynaklardan hadisler zikretmiş, sahabe ve tâbiîn'in görüşlerine de yer vermiştir. Böylelikle hak ile bâtılın ayrımını sağlayacak bir bilincin yerleşmesini sağlamıştır. Bu konudaki hassasiyeti şuradan da anlaşılabilir: Eserinin giriş kısmında Kur'ân ile meşgul olmanın öneminden ve Hz. Peygamber (s)'in hadislerinden bahsederek güzel bir uğraşı olduğunu vurgulamıştır. Aynı zamanda Kur'ân hakkında bilgisizce konuşmanın

kötülüğünden bahsedip bilgisizce konuşanların kalplerine korku salmış ve bu konudaki ehemmiyetini göstermiştir.

Muhammed el-Mısırî, âyetlerin nüzûl sebeplerine çokça yer vermiş, İsrâiliyata girmekten kaçınmıştır. Onun önem verdiği konulardan birisi de kıraat olmuştur. Âyetlerin tefsirini yaparken bazen onları cümle cümle bazen de âyetlerin içinde önemli bir-iki kelimeyi tefsir etmiştir. Tefsir ettiği o kelimelerin okunuşlarıyla ilgili mümkün olduğunca bilgi vermeye özen göstermiştir. Bunu yaparken bazen sahabenin bazen de kıraat imamlarının okuyuşlarını belirtmiştir. Kıraat farklılıkları yanında mana farklılığı olan kelimelere değinmiş, bu konu ile ilgili yeri geldiğinde ashabın mushaflarına atıfta bulunmuştur. Okuyuş farklılıklarını belirtirken, “Hicaz ehli”, “Kûfe ehli” diyerek onların okuma şekillerini de belirtmiştir.

Muhammed el-Mısırî, Kur’ân’da neshin olup olmadığı konusunda Nahl sûresinin 101. âyetini (*Biz bir âyeti başkasıyla değiştiririz. Allah indirdiğini en iyi bilendir.*) referans alarak neshin varlığını kabul etmektedir. Bu konuda müfessirlerin görüşlerine de yer vermiştir. Hatta neshedildiği rivâyet edilen birçok âyeti zikretmiştir. Muhkem-müşâbih konularında da ehl-i sünnet çizgisinden ayrılmamıştır. Âyetlerin Tefsiriyle ilgili farklı görüşler mevcut ise onları zikretmekle yetinerek kendisi bir tercihte bulunmamış ve orta yolu tutmuştur.

Müfessirin üzerinde durduğu konulardan biri de fıkıhtır. Eserini kaleme alırken siyer, lügat ve dil, kıraat, çok az da olsa kelam ilmine değinse de fıkıh konusuna ayrı bir önem vermiştir. Âyette geçen konuyla ilgili fikhî hükmü, mezhep imamlarının görüşlerini zikretmiş ve bu konuda ayrıntılı bilgilendirme yapmıştır.

Kıssalar Kur’ân’da hem insanları uyaran hem de okuma yaparken sıkılmayı önleyen konulardan biridir. Müellif el-Mısırî de bu konuya kayıtsız kalmamış, detaya girmeden kıssalardan bahsetmiştir. Rivâyetlere yer verirken bazen râvileri ifade etmiş bazen de rivâyet edilir ki diyerek, sadece aktarımda bulunmuştur.

"Zübdetü't-Tefâsir"i incelerken tespit ettiğimiz hususlardan birisi de sûrelerin nerede indirildiğini, özellikle onların kaç âyet, kaç harf ve kaç kelimedenden oluştuğunu belirtmesidir. Âyetlerin kırmızı renk ile yazılması onların metinden ayrılmasını sağlamıştır. Ancak âyetlerin numarasının metin içinde belirtilmemesi eseri okuyanlar ve

inceleyenler için zorluk oluşturmaktadır. Ayrıca el-Mısırî, sûrelerin önemi ve faziletiyle ilgili mümkün olduğunca rivâyete yer vermiştir.

Sonuç olarak çalışma konumuz "Zübdetü't-Tefâsîr", çeşitli müfessirlerin görüşlerini, Hz. Peygamber'in hadislerini, fikhî bilgileri, kıssaları, kıraat farklılıklarını, İslâm Tarihi ile ilgili unsurları içinde barındıran muhtasar bir tefsirdir. Bu eser, Hz. Peygamber (s)'den müellifin yaşadığı döneme kadar geçen süreçte İslâm ulemâsının ortaya koyduğu görüşlerle zenginleştirilmiştir. Bu bağlamda okuyuculara Kur'ân hakkında her alanda özet, fakat doyurucu bilgi vermektedir. Bu önemine binâen, üzerinde ilmi çalışmalar yapılması, kütüphanenin tozlu raflarından kurtarılması ve okuyucuların istifadesine sunulması en büyük temennimizdir.

KAYNAKÇA

- Albayrak, Halis, *Kurâ'n'ın Bütünlüğü Üzerine-Kur'ân'la Kur'ân Tefsîri*, İstanbul: Şule Yay., 1992.
- Altıkulaç, Tayyar, “Kurtubî Muhammed b. Ahmed”, *DİA*, Ankara: TDV Yay., c. XXVI, 2002.
- Aydüz, Davut, *Tefsîr Tarihi, Çeşitleri ve Konulu Tefsîr*, İstanbul: Işık Yay., 2004.
- Bayram, Abdullah, “Kurtubî ve Fıkhî Tefsîri”, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Uludağ Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008).
- Becker, Carl Heinrich, “Mısır”, *İslâm Ansiklopedisi (İA)*, İstanbul: Milli Eğitim Bakanlığı Yay., VIII, 1979.
- Bilmen, Ömer Nasuhi, *Büyük Tefsîr Tarihi*, 2 cilt, İstanbul: Ravza Yay., 2008.
- Brockelmann, Carl, *İslâm Milletleri ve Devletleri Tarihi I*, Neşet Çağatay (çev.) Ankara: Ankara Üniversitesi Basımevi, 1964.
- Buhârî, Ebû Abdillâh Muhammed b. İsmail, *es-Sahîh*, Mustafa Rayb el-Buğâ (thk.), 7 cilt, Beyrût: Dâru İbn Kesîr, ty.
- Cerrahoğlu, İsmâil, *Tefsîr Tarihi*, 2 cilt, Ankara: Diyânet İşleri Başkanlığı Yay., 1988.
- _____, *Tefsîr Usûlü*, Ankara: TDV Yay., 2009.
- el-Cevziyye, Şemseddin Muhammed İbn Kayyım, *et-Tıbyân fî Aksâmi'l-Kur'ân*, Şeyh Muhammed Sükker (thk.), Beyrût: Dâru İhyâi'l-İlm, 1998.
- Çıvgın, İzzet, *Ortaçağ Tarihi*, Ankara: Maya Akademi, 2008.
- Demirci, Muhsin, *Kur'ân Tarihi*, İstanbul: MÜİFV Yay., 1997.
- _____, *Konulu Tefsîre Giriş*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006.
- _____, *Kur'ân ve Yorum*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2006.
- _____, *Tefsîr Tarihi*, İstanbul: MÜİFV Yay., 2008.
- _____, *Tefsîr Usûlü*, İstanbul: MÜİFV Yay., 2008.
- Derveze, Mustafa İzzet, *Kur'ân'ü'l-Mecid*, Vahdettin İnce (çev.), İstanbul: Ekin Yay, 1997.
- Duman, M. Zeki, *Uygulamalı Tefsîr Usulü ve Tefsîr Tarihi*, Kayseri: Erciyes Üniv Yay., 1992.
- Doğaner, Suna, “Mısır”, *Türkiye Diyânet Vakfı İslâm Ansiklopedisi (DİA)*, Ankara: TDV Yay., c. XXIX, 2004.

- Ebû Dâvud, Süleyman b. el-Es'as es-Sicistânî, *es-Sünen*, Muhammed b. Sâlih (thk.), Riyâd: Beytu'l Efkâr'u'd-Devliyye, 1999.
- Efendioğlu, Mehmet, “Nesih”, *DİA*, İstanbul: TDV Yay., c. XXXII, 2006.
- Eroğlu, Ali, “Müfessir Beğavî, Hayatı ve Tefsîrindeki Metodu”, (*Yayınlanmamış Doktora Tezi*, Atatürk Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 1987).
- Gümüş, Sadrettin, *Kur'ân Tefsîrinin Kaynakları*, İstanbul: Kayhan Yay., 1990.
- Hanbel, Ahmed b., *Müsned*, Muhammed Abdulkadir Ata (thk.), 21 cilt, Lübnan: Dâru'l Kütübi'l-İlmiye, 2008.
- el-Herevî, Kâsım b. Sellâm, *Fedâilü'l-Kur'ân*, yy., Dâru İbn-i Kesîr, 1990.
- Hitti, Philip K, *Siyâsî ve Kültürel İslâm Tarihi*, Salih Tuğ (çev.), 4 cilt, İstanbul: Boğaziçi Yay., 1981.
- el-İsfehânî, Rağıb, *el-Müfredât Elfâzi'l-Kur'ân*, Yusuf TÜRKER (çev.), İstanbul: Pınar Yay., 2007.
- İbn Hallikân Şemseddîn Ahmed b. Muhammed b. Ebî Bekir, *Vefeyâtü'l-A'yan ve Enbâu Ebnâi'z-Zemân*, İhsan Abbâs (thk.), 8 cilt, Beyrût: Dâru's-Sâdır, ty.
- İbni Kesîr, *Hadislerle Kur'ân-ı Kerim Tefsîri*, Bekir Karlığa ve Bedrettin Çetiner (çev.), 16 cilt, İstanbul: Çağrı Yay., 1991.
- İbn Mâce, Ebû Abdillâh Muhammed b. Yezid, *es-Sünen*, Muhammed b. Salih (thk.), Riyad: Beytu'l-Efkâr'u'd-Devliyye, 1999.
- İbn Manzûr, Ebû'l Fadl Cemaluddin Muhammed b. Mükerrrem el-Afrikî el-Mısırî, *Lisânü'l 'Arab*, Hâşim Muhammed Şâzilî (thk.), 5 cilt, Kâhire: Dâru'l-Me'ârif, ty.
- Ülkü, Hayati, *İslam Tarihi*, İstanbul: Çile Yay., 1979.
- el-Kâdî, Abdulfettah *Sebebe ve Muhaddislere Göre Esbâb-ı Nüzûl*, Salih Akdemir (çev.), Ankara: Fecr Yay., 1996.
- Karaçam, İsmail *Kıraat İlminin Kur'ân Tefsîrindeki Yeri ve Mütevâtir Kıraatlerin Yorum Farklılıklarına Etkisi*, İstanbul: MÜİFV Yay., 1996.
- _____, *Kur'ân-ı Kerîm'in Faziletleri ve Okunma Kaideleri*, İstanbul: MÜİFV Yay., 2002.
- Karpat, Kemal, *Osmanlıdan Günümüze Elitler ve Din*, Güneş Ayas (çev.), İstanbul: Timaş Yay., 2009.

- Kara, Mustafa, *Güncel Değeri Açısından Kur'ân Kıssaları*, Samsun: Selamet Yay., 2011.
- Karaman, Hayrettin, "Fıkıh", *DİA*, İstanbul: TDV Yay., c. XIII, 1996.
- _____, Hayrettin ve Topaloğlu, Bekir, *Sarf-Navih Kitabı*, İstanbul: Nesil Yay., 1994.
- el-Kattân, Mennâ Halil, *Mebâhis fî Ulûmi'l-Kur'ân*, Arif Erkan (çev.), İstanbul: Timaş Yay. 1997.
- Kırca, Celal, "Aksâmu'l-Kur'ân", *DİA*, İstanbul: TDV Yay., c. II, 1989.
- Keskioğlu, Osman, *Kur'ân Tarihi ve Kur'ân Hakkında Ansiklopedik Bilgiler*, İstanbul: Nebioğlu Yay., ty.
- Koçyiğit, Talat, *Hadisçilerle Kelâmcılar Arasındaki Münakaşalar*, Ankara: TDV Yay., 1989.
- Kramers, Johannes Heindrik "Mısır", *İA*, İstanbul: MEB Yay., c.VIII, 1979.
- el-Mısırî, Muhammed b. Ahmed, *Zübdetü't-Tefâsîr*, Süleymâniye Kütüphanesi, Hekimoğlu Ali Paşa Kataloğu, nr 145.
- Mustağfirî, Hafız Ebu'l Abbas Ca'fer b. Muhammed, *Fedâilü'l-Kur'ân*, Ahmed b. Faris es-Selum (thk.), Beyrût: Dâru İbn Hazm, c. II, 2006.
- Müslim, Hüseyin b. Haccac el-Kuşeyrî, *es-Sahih*, Sıdkı Cemil 'Attar (thk.), Beyrût: Dâru'l-Fikr, 2003.
- Okuyan, Mehmet, "Kur'ân'da Gizemli Bir Yolculuğun Kıssası", *Din Eğitimi Araştırmaları Dergisi*, XIII, (Haziran 2004).
- _____, Mehmet, *Fatiha ve Duhâ-Nâs Arası Kısa Sûrelerin Tefsîri*, İstanbul: Düşün Yay., 2008.
- Seyyid, Muhammed es-Seyyid, "Mısır", *DİA*, Ankara: TDV Yay., c. XXIX, 2004.
- Serinsu, Ahmed Nedim, *Kur'ân'ın Anlaşılmasında Esbâb-ı Nüzûl'ün Rolü*, İstanbul: Şule Yay., 1994.
- Sofuoğlu, Mehmet, *Tefsîre Giriş*, İstanbul: Çağrı Yay., 1981.
- Soysaldı, H Mehmet, *Nüzulünden Günümüze Kur'ân ve Tefsîr*, Ankara: Fecr Yay., 2001.
- Suyûtî, Celâleddin Abdurrahman b. Ebî Bekr, *Tabakâtü'l-Müfessirîn*, Ali Muhammed Ömer (thk.), Kâhire: Mektebetü Vehbe, 1976.
- _____, *el-İtkân fî Ulûmi'l-Kur'ân*, 2 cilt, Beyrut: Dâru İbn Kesîr, 2006.

- Şentürk, Mustafa, “İbn Atiyye el-Endelûsî ile Tabresî’nin Kur’ân’a Yaklaşımları”, (Yayınlanmamış Doktora Tezi, Dokuz Eylül Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, 2008).
- Tabl, Hasen, *Uslûbu'l-İltifat fî'l-Belağati'l-Kur'ân*, Kâhire; Dâru'l Fikr el-Arabî, 1998.
- Tirmizî, Ebû İsa Muhammed b. İsa, *es-Sünen*, Beşşar Avvad Ma'rûf (thk.), 6 cilt, Beyrût: Dâru'l Arabî'l İslâmî, 1996.
- Turgut, Ali, *Tefsîr Usûlü ve Kaynakları*, İstanbul: MÜİFV Yay., 1991.
- Türkiye Gazetesi, *Yeni Rehber Ansiklopedisi*, 20 cilt, İstanbul: İhlâs Gazetecilik, 1994.
- Uludağ, Süleyman, “Hasan-ı Basrî”, *DİA*, İstanbul: TDV Yay., c. XVI, 1997.
- Yaşar, Hüseyin, *Kur'ân'da Anlamı Kapalı Âyetler*, İstanbul: Beyan Yay., 1997.
- Yavuz, Yusuf Şevki, "Kelâm", *DİA*, Ankara: TDV Yay., c. XX, 2002.
- Yazıcı, İshak, "Nüzûl Sebeplerini Bilmenin Kur'ân Tefsîrindeki Yeri ve Önemi", *OMÜİFD*, sy. 2, 1987.
- Yıldırım, Suat, "Kur'ân-ı Kerim'de Kıssalar", *Atatürk Üniversitesi İslâmî ilimler Fakültesi Dergisi*, 3, 1979.
- _____, *Peygamberimizin Kur'ân Tefsîri*, İstanbul: Kayıhan Yay., 1983.
- _____, “Kur'ân”, *DİA*, Ankara: TDV Yay., c. XXVI, 2002.
- _____, *Anahatlarıyla Kur'ân-ı Kerîm ve Kur'ân İlimlerine Giriş*, İstanbul: Ensar Neşriyat, 2009.
- Yıldız, Hakkı Dursun, *Doğuştan Günümüze Büyük İslâm Tarihi*, İstanbul: Çağ Yay., c. XII, 1989.
- Zehebî, Muhammed Hüseyin, *et-Tefsîr ve'l-Müfessirûn*, 2 cilt, yy., Dâru'l-Kütübî'l-Hâdis, 1976.
- Zerkanî, Muhammed Abdulaziz, *Menâhilu'l İrfan fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, 2 cilt, Beyrut: Dâru'l-Fikr, 2004.
- Zerkeşî, Bedrettin Muhammed b. Abdullâh, *el-Burhân fî 'Ulûmi'l-Kur'ân*, Ebu'l Fazl ed-Dimyâdi (thk.), Kâhire: Dâru'l-Hadis, 2006.
- Zührî, Ebu Bekir Muhammed, *en-Nasih ve'l-Mensuh fî'l-Kur'ân'il-Kerîm*, Kâhire: Dâru İbni Affân, 2008.

ÖZGEÇMİŞ

12.04.1985 tarihinde Çaykara’da doğdu. 2003 yılında Samsun Anadolu İmâm Hatip Lisesi’nden mezun oldu. 2007’de Ondokuz Mayıs Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmenliği Bölümü’nü bitirdi. Mezuniyetinden beri Milli Eğitim Bakanlığı’nda Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmeni olarak görev yapmaktadır. Evli ve bir çocuk annesidir.

İletişim Bilgileri

E mail : e.dogan5561@gmail.com

Telefon: 0544 688 76 27

